Poštarina plaćena u gotovu

ZAGREB

SRPANJ—PROSINAC 1944. GOD. XII.

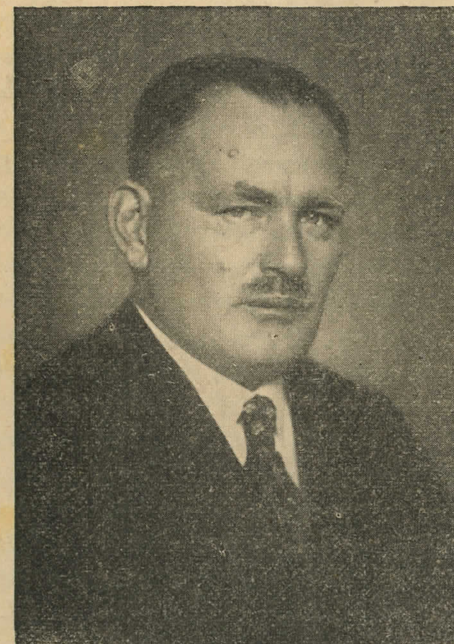
Izlazi mjesečno. — Ciena godišnja za nečlanove Kn 400·—. Pojedini brojevi Kn 100·—

ZAGREB
MJESEČNIK DRUŽTVA ZAGREBČANA
BR. 7-12 • GOD. XII. • SRPANJ-PROSINAC 1944.

Ivan Werner

** 18. VI. 1887. † 26. VI. 1944.*

Ivan WERNER građanin grada Zagreba i zagrebački načelnik umro je! Tako se razširio glas jednoga lipanjskog jutra ove godine... Nema više među nama čovjeka, koji je dao s v e za svoj i naš Z a g r e b!... Da doista tako je!

Tko je poznavao Ivana Wernera i tko je imao prilike motriti njegov rad oko probitaka i boljitka grada Zagreba mora priznati, da je malo građana u gradu Zagrebu, koji bi s toliko energije, s toliko samoprijegora i ljubavi za svoj rodni grad vršio svoje zvanje kao što je to vršio načelnik slob. i kr. glavnog grada Zagreba Ivan WERNER. Ranim jutrom na poslu

prednjačio je svim službenicima Gradske obćine, čitav dan u radu do kasnu u noć, tako kroz čitave t r i godine!

Ivan Werner rodio se 18. lipnja 1887. u Zagrebu u purgerskoj Vlaškoj ulici od oca Konrada i majke Ane. Obitelj Werner stara je zagrebačka obitelj o kojoj je bilo u reviji govora. Otac bio je računarski nadčinovnik. Ivan Werner polazio je pučku školu u svom rodnom gradu i to u gornjogradskoj školi, te u vježbaonici muške učiteljske škole. Nakon svršene pučke škole pošao je u gimnaziju, koju je prekinuo, posvetivši se izučenju mesarskog obrta. Obrt je izučio kod poznatog mesarskog i kobasičarskog obrtnika, odnosno veleobrtnika pokojnog Filipa Rabusa. Kao mladi pomoćnik poučen uzorima drugih mladih ljudi, željnih daljnje naobrazbe, pošao je u tuđinu i to naravski dielom pješice, a dielom podvozima. Tako je došao u Austriju, gdje je u Gracu primio mjesto pomoćnika, zadržavši se tamo kroz dulje vremena. Zatim je pošao u Wien, gdje je kao mladi pomoćnik dobio mjesto poslovođe u jednoj velikoj mesnici i kobasičarni, zapravo u veleobrtu, koji je zaposlivao do 250 pomoćnika. Tamo je Ivan Werner ostao tri i pol godine, da zatim pođe u Njemački Reich, gdje je u raznim gradovima vršio svoje zvanje. Pozvan u vojsku izvršio je svoju građansku dužnost, pa je vrativši se u svoj rodni grad 1911 godine započeo sam voditi mesarski obrt na starodrevnom Kaptolu. Nu, 1912. godine prigodom djelomične mobilizacije ponovno je pozvan u vojsku, pa je prekinuvši obrtovanje vršio vojničke dužnosti kroz 9 mjeseci. Vrativši se kući, ponovno je započeo vršiti mesarski obrt i to na Kaptolu, pa zatim na Starom Dolcu, u Bakačevoj ulici i Pod Zidom, da konačno otvorenjem nove Gradske tržnice Pod Zidom, 1930. godine preseli svoj obrt u novu tržnicu gdje je uz pripomoć svoje vriedne supruge vodio taj obrt sve do konca godine 1941.

Kao mesarski obrtnik Ivan Werner uviek je pokazivao visoku staležku sviest, pa je već kao mlad čovjek bio od svojih drugova biran u razne obrtničke organizacije, bio njihov osnivač i vrlo agilni član. Tako je na promicanju i unapređenju mesarskog staleža pokazao vanrednu djelatnost u Obrtničkom Zboru i Sekciji mesarskih i kobasičarskih obrtnika, njihove zadruge, kao i Zadruge za izgradnju mesarskog doma. Koliki ugled i priznanje imade Ivan Werner među svojim staleškim drugovima, najbolje svjedoči, da je bio po nekoliko puta a i danas je predsjednikom spomenutih organizacija.

Kao građanin grada Zagreba pokazivao je uviek osobitu ljubav za svoj rodni grad. Ivan Werner je jedan od osnivača Družtva Zagrebčana u kojem obnaša već dugi niz godina čast prvog podpredsjednika. U tom je družtvu bio uviek vanredno agilan te je uviek i na svakom mjestu gdje je trebalo boriti se za interese grada Zagreba bio u prvim redovima. Naročito za vrieme diktature. Ni jedna akcija družtva u korist ciljeva grada Zagreba

nije provedena bez sudjelovanja Ivana Wernera. Nu ne samo u Družtvu Zagrebčana. Ivan Werner kao naročito družtven čovjek članom je i nebrojenih drugih građanskih i pjevačkih družtava, gdje je osobito voljen, kao dobar čovjek, pravi prijatelj i otvoren značaj. Da je tome tako, najboljim je dokazom i Odredba našeg dičnog Poglavnika, koji je na radost i veselje građana grada Zagreba postavio na prvo mjesto građanina, pravoga čovjeka, vrloga borca za građanske pravice Ivana Wernera, kad ga je imenovao gradskim načelnikom.

Što i koliko, je značio Ivan Werner za Gradsku obćinu najbolje vidimo iz govora gradskog donačelnika Emila Dintera, koji je održao na žalobnoj gremijalnoj sjednici Gradske obćine. On je rekao:

Gradski načelnik vitez Ivan Werner podlegao je danas u pol 7 sati svojoj težkoj bolesti. Naš prvi građanin preselio je milošću Svevišnjega u vječnost. I kolikogod se mi ljudi moramo pokoravati odlukama sudbine u ovom slučaju dižu se naše bolom zamagljene oči put modrih visina i pitaju, pitaju uznemireno i ogorčeno, zašto su Sudjenice prekinule nit života dobrog čovjeka, iskrenog druga i prijatelja, zanosnog domoljuba i neumornog radnika viteza Ivana Wernera upravo u času, kada je on bio toliko potreban svom rodnom gradu Zagrebu i našoj mladoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj? Mi, koji smo imali čast i zadovoljstvo ubrajati se u red njegovih bližih i najbližih suradnika, znamo najbolje, što znači smrt viteza Ivana Wernera. Mi to znamo i jer to znamo, plaču naše duše duboku, niemu tugu. Sunce, čisto božansko sunce, koje je danas u zoru zlatilo svojim životvornim zrakama zagrebačke brežuljke, šumarke i vinograde, oranice i vrtove, krovove kuća, ulice i ljude, nije moglo i ne može ublažiti bezdušnosti ove stvarnosti. Stojimo kraj odra staklena srca i ustne molitve šapću: »Svemogući veliki Bože, podaj sluzi Svojemu vitezu Ivanu Werneru mir vječni i kao što si bio milostiv njemu, budi milostiv i nama, koji ostajemo, da nastavimo rad za napredak grada Zagreba i liepe naše domovine s jednakom ljubavi s jednakim požrtvovanjem, s jednakom vjerom, kao što nas je on učio«.

Pred nekih sedam tjedana navršile su se tri godine, što je vitez Ivan Werner povjerenjem i odlukom Poglavnika Nezavisne Države Hrvatske sjeo na stolicu načelnika slobodnog i kraljevskog glavnog grada Zagreba. Vitez Ivan Werner, kao jedan od najuglednijih predstavnika zagrebačkog obrtničkog staleža, koga su resile sve liepe vrline pravog starodrevnog purgera, preuzeo je čast i velike dužnosti gradskog načelnika hrvatske metropole, sviestan odgovornosti i zadaća, koje mora izvršiti u ovo poviestno doba obnove Nezavisne Države Hrvatske i orijaškog sukoba svietova. Posao je bio težak i pretežak. No vitez Ivan Werner nije poznavao malodušje i kolebanja. Prožet gorljivom ljubavlju prema svom rodnom gradu, prema izpaćenoj, ali vječnoj Hrvatskoj, prema Poglavniku i prema vjekovnim

žrtvama izkupljenoj narodnoj i slobodnoj državi, prionuo je poslu požrtvovno, neumorno i odlučno. Svojim prirođenim sposobnostima shvatio je jednostavno i jasno zahtjeve vremena i zakone savremenog zbivanja. I razvio je svoju djelatnost sveobuhvatno, ne gubeći se u sitnicama. Vama je, gospodo, poznat rad viteza Ivana Wernera iz neposrednog opažanja. Vi znate, kako se pristupalo rješavanju pojedinih važnih komunalnih pitanja kako ih se rješavalo i kako su mnoga od njih uspješno riešena. Vi znate koju je ulogu u tom rješavanju igrao sam gradski načelnik. Vi znate, na koji je način vitez Ivan Werner branio i obranio probitke gradske občine u tim pitanjima. I suvišno bi bilo u ovom času nabrajati Vam izvršena djela. Pa sve, kad bi i htjeli to činiti, ne bismo ih mogli sve nabrojiti i prikazati u pravome svietlu. Nedostaje nam vremenski razmak, da ih promotrimo u odnosu prema životnom toku gradske občine i građanstva. No jedno možemo i smijemo već danas reći: Trogodišnji rad Ivana Wernera kao gradskog načelnika bio je ne samo velik i sviestan, nego je i po svojoj vriednosti takav, da će njegovo ime trajno živjeti. On si je zaista u svojim djelima podigao spomenik trajniji, nego što bi mogao biti onaj od mramora i tuča.

U svom radu nastupao je načelnik vitez Ivan Werner uviek otvoreno, bez sakrivenih misli i primisli. Bobu je rekao bob, a popu pop. Njegovom značaju bilo je strano bezposleno i jalovo nadmudrivanje. Volio je jasnoću i čiste račune. Jedna od najljepših vrlina viteza Ivana Wernera bilo je njegovo osobno poštenje, jer je iz tog poštenja izvirao njegov osjećaj čovječnosti. Gospodo, vjerujte mi, ovo nisu puste i prazne ukrasne rieči. Mnoge i mnoge dane i noći posvetio je vitez Ivan Werner svojim suradnicima, službenicima i radnicima gradske občine, razmišljajući, na koji da Vam način pomogne snašati terete današnjeg ratnog vremena. Još na bolestničkom krevetu mučen bolovima, rekao mi je: »Učinite za naše činovničtvo i radničtvo, kako smo se dogovorili, misleći kod toga i opet nato, da pomogne.«

Gospodo!

Uzbuđenost mi guši rieči. Sa strahom smo svakoga dana čekali viesti o stanju bolesti, koja je odtrgla viteza Ivana Wernera od njegova radnog stola. Znali smo, da su odbrojeni časovi njegova života. Znali smo, da je on sagorio u radu za napredak grada Zagreba, on je kao gradski načelnik zaboravio na sebe i na svoju obitelj. Znali smo, da će klonuti srdce, koje je svojom ljubavlju htjelo nadoknaditi građanstvu sve, što je ono moralo pretrpjeti zbog prilika u našoj bližoj i daljoj prošlosti. Pa ipak, današnji nas je dan potresao dublje i jače, nego li što smo slutili. Sviestni smo, da smo izgubili čovjeka, koji je znao u ovim burnim vremenima upravljati brodom gradske občine sigurno i čvrsto. Njegovoj se sjeni možemo najdostojnije odužiti, ako nam njegov lik bude poslužio primjerom, kako treba služiti svome Narodu i svojoj Domovini.

Slava gradskom načelniku vitezu Ivanu Werneru!«

Ivan Werner je prvi gradski načelnik, koji je umro kao djelatni načelnik slob. i kr. glavnog grada Zagreba.

Sprovod pokojnog načelnika Ivana Wernera bio je veličanstvena zahvala građana grada Zagreba svome vrlome prvom građaninu. Mrtvo tijelo bilo je položeno na odar u kapelici Krista Kralja na Mirogoju. Tisuće građana pohrlilo je na dan 28. lipnja t. g. na drevni Mirogoj gdje je odalo zadnje poštovanje svome sugrađaninu.

Sumrak se već spuštao u mirnom gaju, kada je uz zvukove »Lijepe naše . . .« tijelo dragog pokojnika bilo predano hrvatskoj zemljici, koju je uz svoj rodni grad Zagreb IVAN WERNER tako neobično volio.

Neka je Slava Ivanu Werneru!

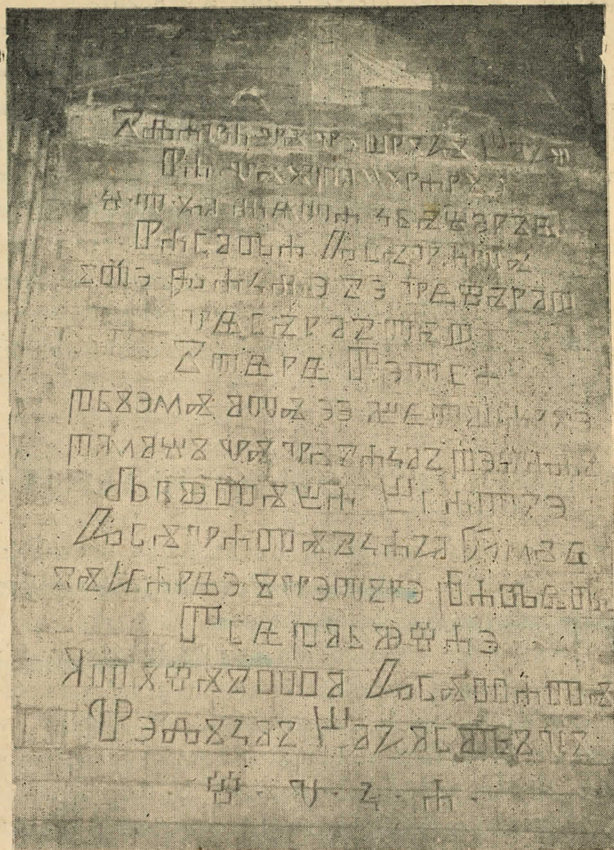
PROSLAVA 1300-GODIŠNJICE POKRŠTENJA HRVATA

Na 17. rujna t. g. obavljena je na svečan način posveta spomen-ploče ili spomen-nadpisa, kojeg je Vitežki red Hrvatskog Zmaja dao uklesati na nutarnjem južnom zidu naše velebne Katedrale. Nadpis postavljen je u spomen, što su Hrvati prije 1300 godina primili kršćansku vjeru.

Proslava ovog značajnog događaja iz slavne hrvatske prošlosti, trebala je biti, prama prvašnjoj zamisli, proslavljena na osobito svečan način. Već prije proglašenja Svete Godine bila su k hrvatskom metropoliti pozvana sva katolička i prosvjetna zagrebačka družtva. Na tom sastanku trebalo se ustanoviti, kako će se najsvečanije proslaviti uspomena kada su Hrvati došli u prvu vezu s kršćanstvom. Predloženo je i prihvaćeno više načina proslave, koji se ali nisu mogli ostvariti, jer je međutim nastupio rat. Među ostalim zaključeno je da se u zagrebačkoj Prvostolnoj crkvi postavi nadpis, koji će govoriti o tom važnom događaju iz prošlosti hrvatskog naroda. Izvršbu postave spomen-napisa preuzeo je Vitežki red Braće Hrvatskog Zmaja. Kod postave spomen-napisa naročito su surađivali Zmajevci: profesor ing. Juraj Denzler i dr. don Lovro Katić.

Vitežki red Braće Hrvatskog Zmaja odlučio je da spomen-napis bude uklesan slovima uglate glagolice. Ovo je odabrano zato, jer Hrvati moraju čuvati i ljubiti svoje staro pismo. Glagolica je izim toga uzeta zato, jer je ona vezana uz uspomenu hrvatskog kralja Zvonimira (Baščanska ploča), nadalje sa starom hrvatskom književnošću i s radom hrvatskog biskupa u Ninu, kojemu je danas nasljednik hrvatski metropolita u Zagrebu. Izim toga takova pismena najbolje pristaju u okvir naše Katedrale.

Spomen-ploča djeluje monumentalno i svečano u velebnom gotskom okviru naše Katedrale. Nad nadpisom je uklesan veliki grb Vitežkog reda Braće Hrvatskog Zmaja.

Spomen-ploča uklesana u južnom zidu Katedrale

Uklesani nadpis glasi:

SLAVA V VIŠNJIH BOGU!
1.300-GODIŠNJICE POKRŠTENJA
HRVATSKOG NARODA
KOJI SE ZAVJERI NA VJEČNU
VJERNOST PETROVOJ PEĆINI
PRIMIVŠI OD NJE OBEĆANJE
OBRANE U SVAKOJ NEVOLJI
DRUŽBA
BRAĆE HRVATSKOG ZMAJA
ČUVAJUĆI SVETINJE PRADJEDOVA
PREPORUČUJUĆI HRVATSKU
DOMOVINU VELIKOJ BOGORODICI
DCXXXXI MCXXXXI
P.

Na čelu ciele akcije za podizanje spomen-ploče stajao je veliki meštar Vitežkog reda Hrvatskog Zmaja profesor dr. Mladen Deželić.

Stručni nadzor nad izradbom spomen-ploče izvršili su prof. ing. Denzler i don dr. Lovre Katić. Nacrt za nadpis izradio je naš likovni umjetnik, grafičar prof. Ernest Tomašević. Veliki grb Vitežkog reda Braće Hrvatskog Zmaja izradila je tvrdka Franje Bratkovića.

Vitežki red Hrvatskog Zmaja kod jubilarne svetčane mise u Katedrali. Prvi od lieva sa zmajevskim počastnim lancem veliki meštar dr. Mladen Deželić.

Prigodom posvete spomen-ploče sakupili su se učestnici proslave pred Katedralom gdje su učestnike proslave dočekala Braća Hrvatskog Zmaja na čelu s družtvenim barjakom. Nakon toga pođoše u crkvu gdje je nadbiskup dr. Alojzije Stepinac odslužio veliku pontifikalnu misu. Na koru je pjevao zbor hrvatskih učitelja, pod vodstvom zborovođe prof. Božidara Antonića. Izvedena je Lucićeva »Misa jubilaris«, skladana za proslavu 1300-godišnjice pokrštenja Hrvata. Na orguljama je pratio prof. Franjo Dugan. Za Ofertorij pjevao je zbor učitelja Odakovu skladbu »Svrši stope moje«. Kod toga izveli su: alt solo Marija Vajda, bariton solo Edo Molinari.

Kad je dovršena velika pontifikalna misa, izvršio je nadbiskup dr. Stepinac uz svečanu asistenciju posvetu spomen-ploče.

Kod svečanosti posvete sudjelovao je ministar narodne prosvjete dr. Julije Makanec. Uz zagrebačka katolička i prosvjetna družtva bilo je za-

stupano i »Družtvo Zagrebčana« pod vodstvom odbornika gradskog savjetnika Ivana Ulčnika. Sudjelovalo je i mnogobrojno obćinstvo.

*

Družtvo Zagrebčana sjetilo se već prije Svete Godine, te je 10. prosinca 1940. tihim načinom proslavilo taj naš narodni jubilej. U družtvenim prostorijama priređena je navedenog dana proslava, kojom prigodom je naš poznati kulturni radnik Milutin Majer održao prigodno predavanje o temi: » Upliv rimokatoličke crkve na razvitak hrvatske kulture«.

Predavač je naročito prikazao onu stvaralačku snagu hrvatske kulture, koja se razvijala od dana pokrštenja Hrvata, te njihove vjerne veze sa Svetom Stolicom kroz minulih 13 vjekova. Iztaknuo je mnoge sinove hrvatskog naroda koji su se kao svećenici iztakli u radu za katoličku crkvu i svoj narod. Konačno je iztaknuo kako mi Hrvati imademo katoličkoj crkvi zahvaliti svoj individualitet u sklopu prosvjećenih naroda Europe. Ovo je Hrvatima uciepilo ponos za vjeru i domovinu Hrvatsku.

Predavanje posjetio je hrvatski metropolita i zagrebački nadbiskup dr. Alojzije Stepinac sa svojim tajnikom drom Šeperom.

Nakon uspjelog predavanja Milutina Majera, priređen je prigodan razpored, kod kojeg su sudjelovali nekoji članovi hrvatskog narodnog kazališta, te nekoji ostali umjetnici prijatelji našeg družtva.

O toj uspjeloj kulturnoj priredbi donio je izvještaj »Zagreb« godište 1941., strana 31.

U.

Ivan Ulčnik: (Svršetak.)

Dr. MILAN AMRUŠ

Pod konac god. 1908. prieti u zagrebačkom gradskom zastupstvu načelnička kriza, dapače govori se o možebitnom razpustu gradskog zastupstva, u kojem postoji dosta jaka struja s namjerom srušiti načelnika dra Amruša. Prepad na dra Amruša imao se izvesti u skupštini gradskog zastupstva 12. prosinca 1908., prigodom razprave proračuna za god. 1909.

Međutim srušiti dra Amruša ipak nije bilo tako jednostavno. On u zastupstvu imade dvie obrane. U prvom redu grupa dra Tomašića želi Amruša načelnikom za sada pridržati, jer iako nije politički pouzdan, dr. Tomašić nema časovito za njega bolje naknade.

U drugom redu dra Amruša — silom prilika — podržaje vlada baruna Raucha, koja ne bi htjela za načelnika — »frankovca« dra Kršnjavija, te tako ovisiti o pravašima (»frankovcima«). Treći način, da se načelnička kriza rieši bili bi gradski izbori, ali to je vrlo riskantno. Rauchova vlada zajedno s »frankovcima« vjerojatno bi u izborima zlo prošla, jer bi većinu dobila hrvatsko-srbska koalicija zajedno s onim pravašima, koje nazivlju »milinovcima«.

Ovom zgodom raztumačit ćemo, zašto su tadanje pravaške gradske zastupnike nazivali »frankovcima«.

Do mjeseca travnja 1908. postojala je jedinstvena »Starčevićeva stranka prava«, kojoj je predsjednikom dr. Josip Frank. Tada nastane razkol. Jedan dio pod vodstvom dra Mile Starčevića, Davida Starčevića, dra Ante Pavelića (liečnika), Ivana Peršića i ostalih, osnivaju novu »Starčevićevu stranku prava«. Pristaše ove stranke nazivlju »Milinovcima«, po njenom predsjedniku dru Mili Starčeviću.

Drugi dio pravaša ostaje u stranci, kojoj je predsjednikom dr. Josip Frank. Pristaše ove stranke njeni protivnici nazivlju »Frankovcima«, po njenom vođi dru Josipu Franku.

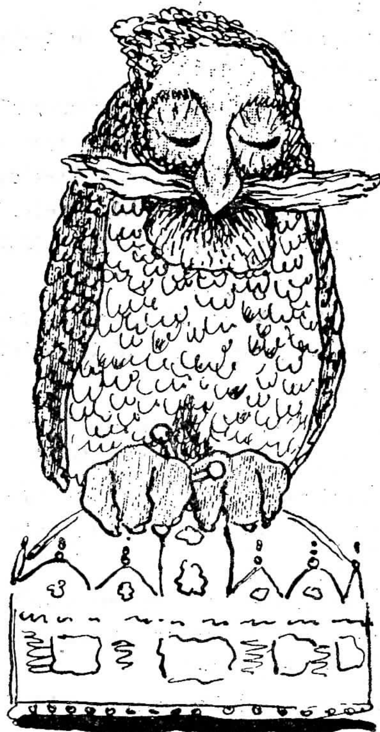
U tadanjem gradskom zastupstvu (god. 1908.), bilo je 15 pravaških zastupnika, izabranih u trećem izborničtvu (malih porezovnika). Svi ovi zastupnici, osim Petra Vrkljana, koji je »Milinovac«, ostali su vjerni onom dielu pravaške stranke, koju vodi dr. Frank, zato ih protivnici nazivaše »Frankovcima«.

Vratimo se na načelničku krizu koja se imala završiti rušenjem načelnika dra Amruša, pomoću uzkrate proračuna za god. 1909., u skupštini gradskog zastupstva 12. prosinca 1908.

»Pokret« glasilo Koalicije od 14. prosinca 1908., prikazuje tu kritičnu skupštinu, u kojoj su se Rauchovci i frankovci predomislili i odustali od rušenja dra Amruša. »Pokret« kaže, da se na gradske izbore za sada ne može ni pomisliti. Frankovci su uvidjeli, kako nije došlo vrieme za njihovog Kršnjavija. Njima je bolje u zastupstvu imati jaku manjinu, nego labavu većinu. Vrhovni načelnik Cuvaj i dr. Kršnjavi odlučiše Amrušu dati indemnitet (privremeni proračun) do konca svibnja 1909. U tu svrhu poslaše u vatru zastupnika Paju Gašparovića (pravaša), koji predlaže indemnitet, opravdavajući to skorim izborom polovice gradskih zastupnika, što će se »vjerojatno« obaviti u travnju 1909. »Pokret« nastavlja i kaže: »Amruš je strašivica, prema svom neodvisnom položaju mogao bi biti najkuražniji čovjek u Zagrebu. Sada će stajati pod Damoklovim mačem (između Raucha i Frankovaca). Vjerojatno će biti još ponizniji«.

»Pokret« znade, da je za skupštinu gradskog zastupstva od 12. prosinca 1908. vladalo veliko zanimanje. Amrušev podvornik prišaptnuo je suradniku »Pokreta«: »Mi smo sigurni«. Pod »mi« mislio je podvornik sebe i Amruša. Vrhovni načelnik Cuvaj nije skupštini predsjedao, već je

sjedio u kavani »Corso«, gdje je primao telefonska obavještenja o tečaju skupštine. U skupštinu je došao dr. Tomašić, vjerojatno samo zato, da dra Amruša spašava, te mu se tako oduži za neuspjelu kandidaturu u Koprivnici.

Dr. Izidor Kršnjavi. Karikatura iz »Kopriva« god. 1907.

U ime Rauchovaca napao je dra Amruša gradski zastupnik Ivan Hörer, ravnatelj Zemaljske tiskare. On naravno brani vladu od podvala nekih novina, da bi ona u većini zastupstva pravila nerazpoloženje protiv dra Amruša. Navađa razne loše strane gradske uprave. Konačno Hörer završuje time, kako načelnik dr. Amruš nema srdca za sirotinju.

Tvrdnja zastupnika Hörera, da dr. Amruš nije imao srdca za sirotinju nije izpravna. »Obzor« od 13. srpnja 1888. donaša viest, da dr. Amruš ordinira svaki dan od 8—9 sati prije podne za sirotinju bezplatno. Za ostale od 3—4 sata poslije podne. Iz ovog se vidi, da je dr. Amruš spram sirotinje imao srdca, kada ju je dnevno liečio bezplatno.

U ime pravaške manjine uzima rieč dr. Kršnjavi te kaže, kako dr. Amruš u javnosti govori kroz »Obzor«, koji je njegov list. On prelazi iz jedne stranke u drugu, ali obično onda, kada je dotična stranka u izdisaju.

Nekada je dr. Amruš bio »Obzorašem« — kaže dr. Kršnjavi — za načelnika je izabran kao Mađaron, a onda dolazi među Koalirce. Sretan je, što Amruš ne naginje k stranci prava. To je znak, da će stranka prava pod svojom zastavom još dugo kupiti sve prave Hrvate. Dr. Kršnjavi zaključuje, da će za indemnitet glasovati, jer ima povjerenja u Amruševo poštenje — ali u njegovu politiku nikako.

Dr. Amruš se uspješno brani od napadaja Hörerovih, a osobito se zahvaljuje dru Kršnjaviju, što mu je izdao tako odličnu svjedočbu — poštenja. Konačno gradsko zastupstvo većinom glasova dozvoljava indemnitet do konca svibnja 1909. (Prema »Hrvatskom Pravu« od 14. prosinca 1908.).

Donašamo karikaturu dra Izidora Kršnjavia iz šaljivog lista »Koprive« god. 1907. Karikatura popraćena je »Mudrom izrekom doktora Ise« u kojoj kaže: »Nekada sam oduševljeno pjevao: Stjepanove krune sjaju! (Kršnjavi sjedi na ugarskoj kruni). Sada isto tako oduševljeno kličem: Slava Starčeviću! — i to ljudi ne mogu da razumiju. A sam Preradović je rekao: Stalna na tom svietu, samo mijena jest!«

Kada je dozvoljeni indemnitet bio pri kraju, ponovno dolazi na dnevni red pitanje redovitog proračuna. U skupštini gradskog zastupstva 22. svibnja 1909. razpravlja se proračun. Pravaški zastupnik Gašparović ponovno započinje igru odklanjanja proračuna, jer nema (običajnog) povjerenja u načelnika dra Amruša. Zastupnik Franjo Hrustić, predlaže konferenciju (izmirenje!). Tu je dogovoreno, da dr. Amruš dade »umirujuću izjavu«. U otvorenoj skupštini dr. Amruš izjavljuje, da će se u najkraće vrieme pristupiti »reorganizaciji gradske uprave«. Ova stereotipna izjava zadovoljava gradsko zastupstvo prema onoj narodnoj: »Vuk je sit (zastupstvo), a koza (dr. Amruš) ostade ciela«. Gašparović povlači svoju izjavu o »nepovjerenju« dru Amrušu i predlaže produljenje indemniteta do konca rujna 1909. I tako je dru Amrušu kao načelniku život opet »produljen«.

U skupštini gradskog zastupstva 6. rujna 1909, konačno je indemnitet, bez običajnih zaprieka i razprava, produljen sve do roka, dok se ne obavi izbor polovice gradskog zastupstva, koje će tada izglasati proračun za godinu 1909.

Nadopunitbeni izbori polovice gradskog zastupstva obavljeni su koncem mjeseca veljače 1910. Tada već dr. Amruš nije bio načelnikom. Stupio je u vladu bana dra Tomašića kao odjelni predstojnik za bogoštovlje i nastavu. Tim imenovanjem riešio se dr. Amruš nesigurnog načelničtva za uviek. On je ujedno bio iznimka između svih načelnika grada Zagreba, da je kroz cielu godinu dana (1909.) upravljao gradom bez redovitog proračuna, već je milošću »rauchovaca« i »frankovaca« ku-

burio pomoću indemniteta. Takvu gradsku politiku znao je voditi samo dr. Amruš!

*

Za vrieme načelnikovanja dra Amruša stajalo je zagrebačko redarstvo pod gradskom upravom. Gradski načelnik vršio je nadzor nad redarstvom. U to doba vodio je upravu redarstva jedan viši gradski perovodni činovnik.

Početkom 1909. nastade preokret u upravi gradskog redarstva. »Narodne Novine« od 7. siečnja 1909., u službenom dielu objavljuju bansku naredbu, kojom redarstvo od 15. siečnja dolazi pod upravu zemaljske vlade. Nova redarstvena oblast zvat će se: »Kraljevsko redarstveno povjereničtvo za grad Zagreb«. Ujedno se uprava redarstva povjerava perovođi zemaljske vlade Mirku Šporčiću, koji je i do tada vodio upravu gradskog redarstva u svojstvu gradskog perovođe. Iste »Narodne Novine« donašaju imenovanje gradskog perovođe Mirka Šporčića, vladinim perovođom, čime ovaj postaje vladinim činovnikom.

U pogledu prošlosti zagrebačkog gradskog redarstva, te kako je konačno prešlo pod državnu upravu, osvrnut ćemo se obširnije u posebnom članku.

Gradska ubožnica nalazila se od godine 1856. u gradskoj kući u Novoj Vesi br. 72. Kako je Zagreb postao sve veći, to se ubožnica pokazala premalenom. Valjalo se pobrinuti za novi Ubožki zavod. Odlučeno je ubožnicu graditi na prostranijem zemljištu. Takvo zemljište našlo se kod Sv. Duha, tada vlastničtvo Nikole Gavelle. Površina bila mu je oko 14 jutara. Pregovori za kup toga zemljišta zapinjali su u previsokoj cieni, koju je Gavella tražio. Gradsko zastupstvo u skupštini 1. veljače 1909. zaključi za gradnju Ubožnice, sirotišta i odgojilišta za napuštenu djecu provesti izvlastbu Gavellinog zemljišta kod Sv. Duha. Zastupstvo je ovlastilo gradsko poglavarstvo, da može s Gavellom sklopiti nagodbu, ali do najveće svote od 60.000 kruna.

Nakon sklopljene nagodbe s Gavellom pristupilo se gradnji Ubožnice. U tu svrhu gradsko zastupstvo u skupštini 2. kolovoza 1909. dozvoljava trošak od 600.000 kruna. Izradba građevne osnove povjerena je arhitektu Vjekoslavu Bastlu, uz zaslužbu od 14.000 kruna.

Dne 16. travnja 1909. umre zaslužni gradski zastupnik i upravitelj Hrvatske radničke tiskare Stjepan Timet. U skupštini gradskog zastupstva 3. svibnja 1909. načelnik dr. Amruš liepim se riečima sjeća pokojnog Timeta. On je više od deset godina revno vršio dužnost gradskog zastupnika. Na odar pokojnikov u ime grada Zagreba položen je vienac.

Dne 1. svibnja 1909. proslavio je hrvatski narod riedku slavu. Bila je to 90-godišnjica nestora hrvatske knjige Ivana viteza Trnski-a. U skupštini gradskog zastupstva 3. svibnja 1909. gradski načelnik dr. Amruš poziva zastupstvo, da se toj proslavi pridruži i svečaru izrazi najusrdniju čestitku. Načelnik iztiče, kako je Trnski već od 1887. zagrebački počastni građanin. On spada među posljednje preporoditelje, koji su pred 70 godina počeli buditi hrvatsku rieč, i liepu knjigu, a time i narod hrvatski.

Zastupstvo se oduševljeno pridružuje riečima dra Amruša, uz poklike: »Živio Trnski!«.

*

U mjesecu svibnju 1909. god. posjetili su Zagreb zastupnici c. kr. glavnog i priestolnog grada Beča. Pod vodstvom bečkog podnačelnika dra Josipa Neumayera zaputilo se je 55 gradskih zastupnika u Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu. Na povratku s tog putovanja navratiše se u Zagreb.

U skupštini gradskog zastupstva 3. svibnja 1909. načelnik dr. Amruš izvješćuje, da je primio dopis bečkog gradskog načelnika od 20. travnja, u kojem najavljuje dolazak bečkih gradskih zastupnika u Zagreb.

U svrhu što ljepšeg dočeka potreban je iznos od 15.000 kruna. Gradski zastupnik Janko Holjac protivi se tom izdatku i predlaže, da se ta svota radije upotriebi za popravak zagrebačkih ulica. Bečki gosti ne bi smjeli u Zagrebu prolaziti blatnim ulicama, to će ih se svakako neugodno dojmiti. Zastupnik Vladimir Krešić primjećuje, da razprava o takvom pitanju spada u odbor, a ne u javnu sjednicu. Konačno je predloženi iznos od 15.000 kruna većinom glasova prihvaćen. Izabran je priredbeni odbor sastojeći od: načelnika dra Amruša, Dragutina Mondecara, Franje Hrustića, Vladimira Krešića, dra Izidora Kršnjavi, Antuna Kontaka, Gustava viteza Pongratza i Emila pl. Weissa (»Narodne Novine« od 4. svibnja 1909.).

Kao uviek, tako se i doček bečkih gostiju najprije podvrgao stranačko političkom razmatranju. »Pokret« glasilo hrvatsko-srbske koalicije od 5. svibnja 1909., donaša članak pod naslovom »15.000 kruna«. Napada načelnika dra Amruša radi razbacivanja novaca za sjajan doček Bečana. Građani se tuže na gradske ulice, koje su nečiste, slabo razsvietljene, mnoge nemaju vodovoda. Kada se od načelnika traži, da za takve ulice nešto učini, on odgovara — nema novaca. Sad, kad će kroz Zagreb proći nekoliko bečkih kršćanskih sociala, jer ih put iz Bosne vodi jedino kroz Zagreb, onda se za jednu večeru i fijakere može potrošiti — 15.000 kruna. Na toj večeri će valjda Raucho-Frankovac dr. Kršnjavi održati govor Bečanima, koji su — kaže »Pokret« — zauzeti protivnici Slavena, a time i Hrvata.

Popodnevni »Obzor« od 4. svibnja 1909. priobćuje, da gradski zastupnik dr. Kršnjavi u »Hrvatskom Pravu« priprema svoju kandidaturu za gradskog načelnika. »Obzor« iztiče, kako je dr. Kršnjavi vječni kan-

didat za sva moguća mjesta. On je postao »pravaš«, u gradskom zastupstvu ima iza sebe pravašku manjinu od 12 zastupnika. Dr. Kršnjavi mogao bi pomoću nekojih gradskih zastupnika, a vladinih pristaša, skrpati većinu. Gradski zastupnici, koji se kupe oko dra Nikole Tomašića, protivnici su dra Kršnjavija. »Obzor« nadalje znade, da je dr. Kršnjavi htio dra Amruša kao načelnika srušiti u skupštini gradskog zastupstva od 3. svibnja 1909., prigodom proračunske razprave za 1909.

»Obzor« tvrdi, da je dr. Kršnjavi htio biti načelnikom prigodom dolazka bečkog gradskog zastupstva. To veselje pokvario je dru Kršnjaviju vrhovni načelnik Cuvaj, koji nije dozvolio, da se proračun razpravi u skupštini od 3. svibnja, već je to odgodio za skupštinu na 22. svibnja, dakle nakon dočeka Bečana. Na toj skupštini priskače dr. Amrušu u pomoć dr. Tomašić, te zagovara proračun. Dr. Amruš dobiva indemnitet do konca mjeseca rujna 1909. I tako je dr. Kršnjaviju — piše »Obzor« — izmakla toliko željena načelnička stolica, a Bečane će dočekati stari njihov znanac — dr. Amruš.

»Pokret« od 17. svibnja 1909. piše, kako se po gradu šire glasine o nekakvim demonstracijama protiv kršćanskih sociala (Bečana). Demonstrirati bi mogli samo socialisti (radnička stranka). Službeni krugovi žele znati, kako će se držati Koalicija spram dočeka. »Pokret« međutim uvjerava, da Koalicija ne dočekuje goste ni ovacijama a ni demonstracijama. Načelnik dr. Amruš nije na svečanu večeru pozvao novinare. Izgovara se, kako je to »intimna večera«. »Pokret« tvrdi, da je dr. Amruš novinare od te »intimne večere« izključio po želji samog bana baruna Raucha. Na večeri moglo bi se u oduševljenju i Mađare napasti, onda bi za takav izpad Pešta krivila bana Raucha i njegovu vladu.

Nadalje »Pokret« opisuje, kako je oko Amruševog »monumenta« na Jelačićevom trgu (podzemnog zahoda) zasađeno liepo cvieće, ta to je gotov park! Zar je i taj cvietni ukras oko »Amruševca« načinjen iz ovih 15.000 kruna? Ili je to možda posebno zaračunano?

Nakon prikaza novinske borbe i napadaja na načelnika dra Amruša pred dolazkom bečkog gradskog zastupstva, prelazimo na opis samog dočeka.

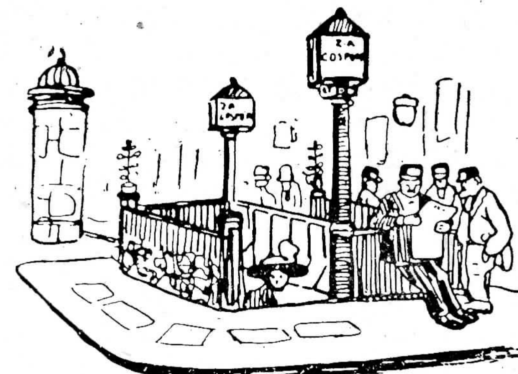
Bečkim gostima pošao je ususret u Sunju gradski senator Slaviša Katkić, te je s njima stigao u Zagreb dne 17. svibnja 1909. oko 2 sata poslije podne. Na kolodvoru dočekuje Bečane gradski načelnik dr. Amruš s gradskim zastupstvom. Dr. Amruš pozdravlja goste govorom, kojeg je započeo hrvatski, a nastavio njemački.

Jutarnji »Obzor« od 18. svibnja 1909. priobćuje Amrušev govor, u kojem je rekao ovo: »Čast mi je u ime gradskog zastupstva slobodnog i kraljevskog glavnog grada Hrvatske, Z a g r e b a, pozdraviti Vas podna-

čelniče i zastupniče c. i kr. glavnog i priestolnog grada Beča. Ugodna mi je dužnost, da ovdje iztaknem, kako je uprava Vašeg krasnog rodnog grada, krasnog Beča uviek i najvećom pripravnošću susretala ovu gradsku upravu«.

Bečki podnačelnik dr. Neumayer zahvaljuje se načelniku dru Amrušu, te je među ostalim rekao: »Na povratku iz Bosne preduzeli smo si posjetiti krasni Zagreb, jer znamo, da će nas stanovnici Zagreba, Hrvati, dočekati srdačno, pošto su oni uviek izkazivali ljubav prema našem gradonačelniku Luegeru, pa će ju dalje izkazivati«.

Prisutne gospođe na kolodvoru nabacivale su Bečane kiticama cvieća, na kojima su bile hrvatske vrpce.

Podzemlje »Amruševac«. Iz »Šaljivog vodića kroz Zagreb«, god. 1912.

Bečani su odsjeli u svratištu »K caru austrijanskom«. Tu je bio priređen lunch. Iza toga su Bečani u grupama, praćeni zagrebačkim gradskim zastupnicima, razgledali Zagreb i okolicu. Razgledali su katedralu, gdje su ih vodili kanonik dr. Suk i arhitekt Bolle.

Na večer pošli su Bečani u kazalište. Njima u čast davala se Albinijeva opereta »Barun Trenk«. U kazalištu je bečki podnačelnik dr. Neumayer razgovarao s drom Josipom Frankom, što su zagrebačke novine zabilježile kao osobit događaj. Kod svih priredaba prigodom dočeka Bečana nije sudjelovao gradski zastupnik dr. Kršnjavi. Ovo se je osobito zapazilo, te su to i novine zabilježile. Dr. Kršnjavi izpričao je svoju odsutnost »bolešću«...

Poslije kazalištne predstave priređena je u velikoj dvorani Glasbenog zavoda večera za 103 osobe. Kod večere je načelnik dr. Amruš nazdravio bečkim gradskim zastupnicima, te među ostalim rekao: »... Vašem prirođenom ljubezljivošću začaravate svakog stranca, te je godilo, vjerujte, našem srdcu, kako ste primili zastupstvo Sarajeva, s kojim smo

jedni po jeziku, jedni po neprolomljivoj ljubavi i vjernosti spram naše zajedničke domovine Hrvatske«.

Dne 18. svibnja u jutro Bečani su odputovali iz Zagreba ponesavši sa sobom najugodnije dojmove o gostoljubivosti Hrvata, a osobito Zagrebčana.

Doček bečkog gradskog zastupstva opisali smo prema pisanju tadanjih »Narodnih Novina«, »Obzora« i »Hrvatskog Prava«, koji su listovi taj doček simpatično pratili. »Pokret« glasilo Koalicije napada doček, kao i njegovog glavnog »aranžera« načelnika dra Amruša.

»Pokret« od 17. svibnja 1909. priobćuje, da prigodom dolazka Bečana u Zagreb nije bilo vidjeti nijedne zastave. Na ulici su Bečane pozdravljali jedino pristaše dra Franka, koji su vikali »Živili« i »Hoch«.

»Pokret« od 18. svibnja 1909. donaša članak pod naslovom »Načelnička kriza«. Među ostalim piše, da će posjet Bečana ostati famozan radi svoje pozadine. Bečani nisu prvobitno imali nakanu, da posjete Zagreb. Međutim su ih dr. Frank i dr. Kršnjavi pozivali a oni su se odazvali. Pri tom je bio — kako »Pokret« tvrdi — ujedno smišljen plan za rušenje načelnika dra Amruša. Gradsko zastupstvo dat će novce i upriličiti doček. Vlada će se držati po strani. Poslije svečanog dočeka gradsko zastupstvo će osuditi načelnika dra Amruša i on će tom zgodom pasti. Nakon toga će dr. Kršnjavi postati načelnik. »Pokret« primjećuje: »Vrlo dobro smišljena spletka«. Dr. Kršnjavi držao je sigurnim, da će biti izabran načelnikom, ili bi bar postao komesar. Ali dr. Amruš se ne da, dobro je on poznao tu igru, zato svojim protivnicima dobacuje: »Ili ćemo ići svi zajedno, pak onda pred izbore, ili ja ostajem — načelnikom, pa htjeli vi ili ne!«.

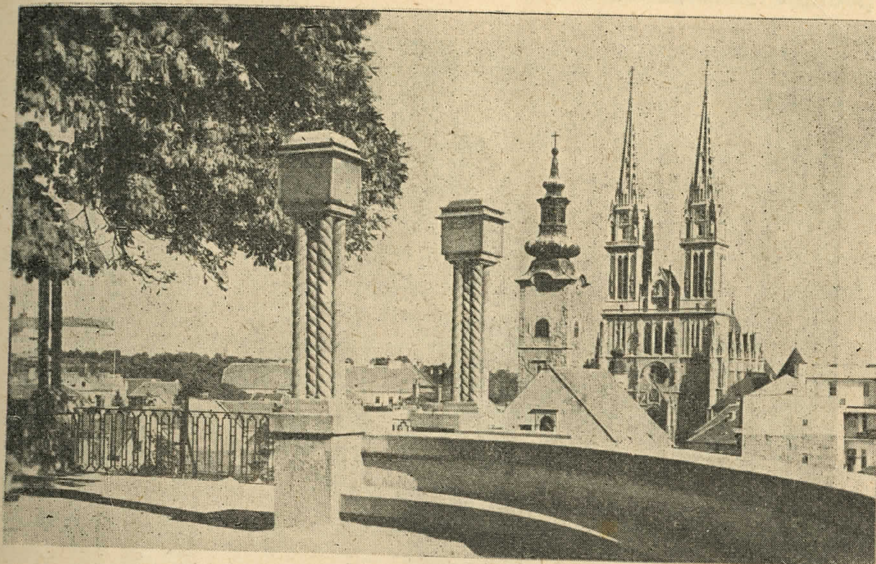
»Pokret« znade, kako se vlada abstinirala od dočeka Bečana. Ban Pavao barun Rauch odputovao je na svoje imanje u Martijanec. Podban Crnković u Graz, a vrhovni načelnik Cuvaj u Peštu. Sve je to liepo udešeno, samo da vlastodržci ne padnu u sumnju pred Mađarima, koji su protivnici kršćanskih sociala. Jaganjac Božji za cielu krivicu dočeka Bečana imao je biti načelnik dr. Amruš. Zato ga vlastodržci ne ostavljaju na »cjedilu« već ga drže i nadalje na načelničkoj stolici.

U skupštini gradskog zastupstva 5. srpnja 1909. primljen je na znanje dopis načelnika grada Beča dra Luegera, kojim se zahvaljuje na liepom dočeku bečkog gradskog zastupstva u Zagrebu. Time je konačno bez buke, a voljom sviju, likvidiran doček, radi kojeg je bila predviđena načelnička »kriza«, novi načelnik (dr. Kršnjavi), pa čak i neugodni gradski izbori.

*

Godine 1909. Zagreb dobiva novo šetalište. Starodrevno groblje S v. J u r j a prekapanjem doskora će nestati. Na prijašnjim grobnim humcima,

izpod kojih je našao vječni počinak velik dio starog Zagreba, naći će ugodno odmaralište novi Zagreb. U svrhu uređenja groblja Sv. Jurja u perivoj i šetalište, zaključuje gradsko zastupstvo u skupštini 7. lipnja 1909. trošak od 20.000 kruna.

Dio uređenog Strossmajerovog šetališta, na iztočnoj strani. Svjetlopis Griesbach. Zagreb.

Istodobno pristupilo se uređenju najstarijeg zagrebačkog šetališta, nekad nazivanog »Južna promemada«, kasnije prozvanog S t r o s m a j e r o v o š e t a l i š t e. U skupštini gradskog zastupstva 7. lipnja 1909. zaključeno je proširiti iztočnu stranu šetališta, po osnovi arhitekta Huge Ehrlicha. U tu svrhu dozvoljen je trošak od 40.000 kruna. Radnje izvela je tečajem god. 1910. građevna tvrdka Ehrlich. Šetalište je prošireno spram juga, gdje je podignut visoki podporni zid, unutar kojeg je navežena zemlja. Ujedno su proširene te iz umjetnog kamena izgrađene Sveučilištne stube, koje vode iz ulice Pavla Radića na Strosmajerovo šetalište.

Posredovanjem tadanjeg zbornog zapovjednika podmaršala Rade Grbe, odlučila je gradska obćina urediti Jezuitski trg, koji se prostire pred zgradom Zbornog zapovjedničtva (nekadanjeg Jezuitskog samostana). U skupštini gradskog zastupstva 7. lipnja 1909. čl. 177, dozvoljava se iznos od 15.000 Kruna za uređenje Jezuitskog trga po osnovi arhitekta Viktora Kovačića.

Istodobno dok se radilo na uređenju Jezuitskog trga, nastaje pitanje, kamo bi se smjestio kip »Borba« od srbskog kipara Šime Roksandića. Opisat ćemo kako je gradska obćina došla u posjed toga kipa.

Dne 2. svibnja 1908. otvorena je u Umjetničkom paviljonu izložba Jugoslavenskih umjetnika nazvana »Lada«. Iz umjetničkih krugova potaknuto je pitanje, da grad Zagreb na toj izložbi nabavi koje umjetničko djelo i tako podupre našu umjetnost.

»Borba« na današnjem Jezuitskom trgu.

U skupštini gradskog zastupstva 6. srpnja 1908., razpravlja se o nabavi umjetnine s izložbe »Lade«. U tu svrhu dozvoljava se iznos od 1200 Kruna. Ujedno su izabrani gradski zastupnici dr. Izidor Kršnjavi, dr. Feliks Suk i Mate Ilijašević, koji će obaviti izbor umjetnine za gradsku obćinu.

Prije nego je došlo do izbora umjetnine, priobćeno je gradskom poglavarstvu, da su nekoji domaći novčani zavodi sabrali novac i kupili brončani kip umjetnika Roksandića nazvan »Borba«. Taj kip bio je izložen u srednjoj izložbenoj prostoriji izložbe »Lade«. Novčani zavodi odlučili su »Borbu« pokloniti gradu Zagrebu uz uvjet, da se kip postavi na dolično mjesto.

Kip »Borba« stajao je 5000 Kruna. Novčani zavodi sabrali su 3500 Kr. Grad je imao doprinjeti još 1500 Kr. Zanimljivo je znati, koliko su pojedini novčani zavodi doprinjeli za nabavu »Borbe«. Prva Hrvatska Štediona 1250 Kr., Eskomptna banka 1000 Kr., Hipotekarna banka 600 Kr., Srbska banka 200 Kr., Centralna banka 200 Kr. i Poljodjelska banka 250 Kr.

U skupštini gradskog zastupstva 3. studenoga 1908. čl. 249, dozvoljen je iznos od 7000 Kruna za nabavu i postavljanje kipa »Borbe«. Ujedno je izabran odbor gradskih zastupnika, koji će odabrati mjesto, kamo će se »Borba« postaviti. Odbor su sačinjavali: Benko Deutsch, Vladimir Krešić, dr. Izidor Kršnjavi, Julije pl. Stanisavljević i dr. Feliks Suk. (Grad. arhiv br. 60.900 — 1908.).

Prvobitna je nakana, da se »Borba« postavi na Zrinjskom trgu i to tamo gdje se nalazi tako zvana Bolleova »Pečurka«. Izabrani odbor imao bi dužnost naći mjesto za »Pečurku«. Od ove namjere se odustalo, te se za »Borbu« našlo mjesto pred Umjetničkim paviljonom i to tamo gdje je cvjetni rondo.

Dok se gradsko poglavarstvo i zastupstvo muči, gdje će naći mjesto za »Borbu«, umieša se u to pitanje i javnost. »Narodne Novine« od 25. siečnja 1909. pišu, kako je želja građanstva da »Borba« dođe na bivše Jurjevsko groblje, koje se tada uređivalo za perivoj.

Gradsko poglavarstvo pravi pokuse pomoću izrezka od ljepenke na Zrinjskom i Jezuitskom trgu. Povodom tih pokusa opet se javljaju »Narodne Novine« od 1. rujna 1909. One se protive smještaju »Borbe« na Jezuitskom trgu. Na tom trgu neka se što prije postavi spomenik Augustu Šenoi. Njemu je već zagrebačko građanstvo davno dužno podići spomenik. Ta on je svojim »Zlatarevim zlatom«, »Kletvom«, »Seljačkom bunom« i ostalim djelima odgojio ciela pokoljenja dobrih Hrvata, a naročito Zagrebčana. (Ipak Šenoa još danas nema doličnog spomenika. Opaz. ured.).

»Narodne Novine« od 27. siečnja 1910. ne miruju već nastavljaju: »Borba« se nikako ne smije postaviti na Jezuitski trg. To je kopija kipa, s kojom se može zadovoljiti koja pokrajinska varošica. Glavnom gradu se takav kip uobće ne dolići. Izvorni odliev »Borbe« nalazi se već nekoliko godina u Beogradu na Kalimegdanu. Neka se taj kip postavi na Jurjevsko groblje, u Tuškanac ili Botanički vrt, tamo se ne će toliko izticati kao na Jezuitskom trgu.

»Narodne Novine« ponovno traže, da se na Jezuitski trg postavi spomenik Augustu Šenoi. To mjesto bi bilo bolje nego na Griču ili Strossmajerovom šetalištu, kamo se namjerava smjestiti Šenoin spomenik. Konačno pisac završava svoj priedlog o uređenju Jezuitskog trga i kaže: »Preporučam gospodi, koja kod toga pitanja odlučuju, da se malo zamisle, te neka već jedan puta odbace skrbničtvo ljudi, koji niti su ikada pojmili, niti će pojmiti kucaj hrvatskog srca!«

Ipak su pobiedili oni, koji su htjeli, da se »Borba« smjesti na Jezuitski trg. »Obzor« od 26. veljače 1910. priobćuje, da su za uređenje Jezuitskog trga izrađena dva nacrta. Jedan po gradskom građevnom uredu, a drugi po arhitektima Hugi Ehrlichu i Viktoru Kovačiću. Kako su oba predložena nacrta sadržavali gotovo istu osnovu, to je kombinacijom obiju nacrta uređen Jezuitski trg, te je kip »Borba« postavljen na sjeverozapadnu stranu trga. Dne 12. listopada 1911. kip je prvi puta prskao vodu.

*

Godine 1909. hoće načelnik dr. Amruš sklopiti poveći zajam u iznosu od 7,600.000 Kruna, koji bi se upotriebio za razne gradske radnje. Na novčanom tržištu bile su prilike vrlo težke, osobito za tako veliki zajam. Uslied toga obraća se dr. Amruš na Zemaljsku vladu, ne bi li ona dala potreban zajam u visini od 3—4 milijuna Kruna, iz raznih javnih zaklada, koje stoje pod upravom zemaljske vlade, a nadzire ih Hrvatski Sabor. Za postignuće zajma iz javnih zaklada uputi se dr. Amruš u audijenciju banu bar. Rauchu. O toj audijenciji donaša vladin list »Ustavnost« od 11. lipnja 1909. članak pod naslovom »Dr. Amruš u banskoj palači«.

»Ustavnost« primjećuje, da iako se ban u velike zanima za razvitak glavnog grada, to se ipak sumnja, hoće li ban htjeti osobito dru Amrušu izručiti tako veliku svotu iz zaklada, koje stoje pod nadzorom Hrvatskog Sabora. Zatim »Ustavnost« doslovno kaže: »Eto to traži dr. Amruš od preuzv. g. glavara zemlje i to onaj isti dr. Amruš, kojem njegovo gradsko zastupstvo u dva navrata nije dozvolilo redoviti proračun za 1909., a podielilo mu samo od nužde i pod znakom nepovjerenja u njegovu upravu, indemnitet. Zaista, ne zaviđamo gradu Zagrebu lordmayora ovakove vrsti«.

»Obzor« se također osvrće na Amruševu audijenciju kod bana Raucha, te u broju od 13. lipnja 1909. brani dra Amruša od napadaja službenih listova. »Obzor« iztiče, kako je Amruševa zamisao bila dobra, da grad Zagreb dođe do jeftinog zajma. Samo Rauch je kriv, da već nisu izdane komunalne obveznice. Amruš se ne dolazi pokloniti, a Rauchova povrieđena taština — iz osvete — ne da zajma. Rauch radije prepušta mađarskoj vladi, da ona donosi zakon o dozvoli komunalnih zadužnica. »Obzor« nadalje predbacuje banu Rauchu, kako on povoljnim zajmom iz zemaljskih zaklada ne bi učinio uslugu dru Amrušu — već gradu Zagrebu, čiji je on

(Rauch) navodni »domaći sin«. Rauch je svakako bio sretan, što ga je dr. Amruš posjetio, a poslije toga — piše »Obzor« — daje ga napadati po službenim listovima.

Dr. Amruš zajma iz Zemaljskih zaklada nije dobio. To je smetalo njegovom načelničkom radu, te se mnogi liepo zamišljeni radovi na korist Zagreba nisu mogli pod njegovom upravom ostvariti.

Gradski zajam ostvario se tek god. 1910. pod načelnikovanjem arh. Janka Holjca, kada je u skupštini gradskog zastupstva 6. lipnja 1910., zaključeno izdati vlastite komunalne zadužnice u visini od 15,000.000 Kruna.

»Spomenik« načelniku dru Amrušu, kojeg »bi podigli« stanovnici zapadnog perivoja, kasnijeg Mažuranićevog i Marulićevog trga, što je taj perivoj dao tako liepo »urediti«, navoziti smećem. (Iz »Kopriva« 1908.)

Već dulje vrieme izražavala se želja, da se znamenitim hrvatskim muževima: hrvatskom književniku i historičaru I v a n u p l. K u k u l j e v i ć u, te hrvatskom banu i pjesniku I v a n u M a ž u r a n i ć u, na Zrinjskom trgu podigne poprsje.

Gradsko zastupstvo u skupštini 2. kolovoza 1909. zaključuje podignuće Kukuljevićevog i Mažuranićevog poprsja. Izradba povjerena je profesoru Rudolfu Valdecu. Trošak od 14.000 kruna namiren je iz osigurnine, koju je osiguravajuća zadruga »Croatia« izplatila za izgorjeli paviljon na Saj-

mištu, kao i iz prinosa, koje je »Croatia« poklonila god. 1906. i 1908. u javne svrhe. Poprsja su dogotovljena i podignuta u prosincu 1911.

U istoj skupštini gradskog zastupstva nazvan je tadanji Zapadni Perivoj »Trgom Ivana Mažuranića«.

Načelnik dr. Amruš nastoji riešiti jedno važno zagrebačko pitanje, koje kroz dugi niz godina očekuje svoje riešenje. To je premještenje Gradske plinare. Tadanja plinara stajala je u najljepšem predjelu novog Zagreba — u Kukovićevoj ulici, nedaleko Narodnog kazališta. Otvorena je 31. listopada 1863.

Već nakon 12 godina obstanka plinare, razpravlja gradsko zastupstvo u skupštini 20. siečnja 1875. o njenom premještenju. Zaključeno je premjestiti je izvan grada, jer okužuje gradski okoliš, osobito obližnje zdence. (Vodovoda tada još nije bilo). Međutim od premještenja ne bude ništa. Godine 1880. opet se radi na premještenju plinare. O tom su stvoreni zaključci u gradskom zastupstvu 30. rujna i 27. listopada 1880. Tada je valjalo plinaru od Plinarskog družtva odkupiti. Grad nije imao potreban novac, a zajam se nije mogao sklopiti, zato gradsko postupstvo u skupštini 6. srpnja 1883., konačno odustaje od premještenja plinare.

Kroz više od 20 godina miruje pitanje premještenja Gradske plinare. Gradski načelnik dr. Amruš, već kao liečnik uviđa, da plinara ne može na tadanjem svom mjestu ostati. On ovo pitanje energično uzimlje u ruke. Gradsko zastupstvo u skupštini 10. siečnja 1908. zaključuje provesti potrebne predradnje za gradnju nove plinare. Amruševa zamisao se sprovađa u djelo. Nova plinara je sagrađena, a stara je maknuta iz središta grada. Istina, to se događa tečajem 1911., kada dr. Amruš nije više načelnikom, ipak je njegova nesumnjiva zasluga, da je to važno pitanje okrunjeno podpunim uspjehom.

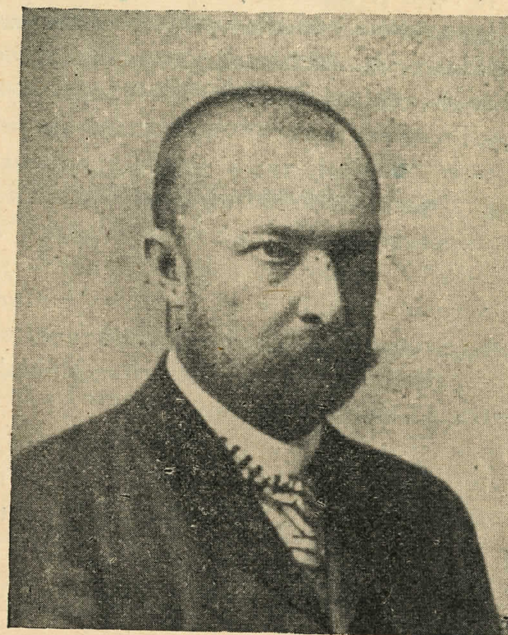
Danas možemo primietiti, da se sadanja plinara, kroz jaki razvitak grada na jugoiztočnu stranu, sve više približuje nutarnjem gradskom području. Njeno premještenje morat će za koju godinu doći na dnevni red.

Početkom godine 1910. dolazi u Hrvatskoj do političkih promjena. Pavao barun Rauch daje ostavku na banskoj časti. Kraljevim odpisom od 5. veljače 1910. imenovan mu je nasljednikom Nikola pl. Tomašić. S novim banom dolazi i nova hrvatska vlada. Predsjednikom odjela za Bogoštovlje i nastavu imenovan je kraljevim odpisom od 8. veljače 1910., gradski načelnik dr. Milan Amruš.

Dne 13. veljače 1910. oprostio se dr. Amruš s gradskim činovničtvom. U ime činovničtva pozdravlja ga senator Katkić, a u ime gradskih učitelja gradski školski nadzornik Vuković.

U skupštini gradskog zastupstva 14. ožujka 1910., podnačelnik Dragutin Mondecar čita pismo načelnika dra Amruša, u kojem javlja gradskom

zastupstvu svoje imenovanje odjelnim predstojnikom vladinog odjela za bogoštovlje i nastavu. Polaže čast gradskog načelnika, te se zahvaljuje gradskom zastupstvu i činovničtvu na dosadanjoj suradnji. U ime gradskog zastupstva oprašta se s dr. Amrušem podnačelnik Mondecar. Iza toga uze rieč dr. Amruš, te kaže, da će i nadalje sve sile posvetiti gradu Zagrebu. Svoj govor završuje: »Zahvaljujući Vama još jednom, opetujem: radimo i nadalje svim silama za milu hrvatsku domovinu, za glavni grad Zagreb. — Živila Hrvatska! Živio glavni grad Zagreb!«

Dr. Nikola pl. Tomašić, ban hrvatski.

Dra Amruša, koji je odstupio, zamieni na načelničkoj stolici arh. Janko Holjac, koji je izabran načelnikom u skupštini gradskog zastupstva 14. ožujka 1910.

*

Zauzevši dr. Amruš mjesto odjelnog predstojnika za Bogoštovlje i nastavu, posvetio je osobitu pozornost pučkom školstvu, pa je njegovim nastojanjem pred hrvatski Sabor iznesena novela o pučko-školskom zakonu, u kojem su povišene plaće pučkim učiteljima. Isto tako nastojao je dr. Amruš, da se diljem Hrvatske i Slavonije otvori što više stručnih i zanatskih škola.

Kao odjelni predstojnik dr. Amruš politički se nije mnogo izticao. Kao na mjestu gradskog načelnika, tako i na mjestu odjelnog predstojnika,

pratile su dra Amruša iste vrline, ali i iste — slabosti. Svakom je htio ugoditi, nikom se zamjeriti, sve je obećao, a malo što izpunio. Zanimljiv je jedan razgovor, što ga je dr. Amruš vodio s izaslanstvom družtva Hrvatskih srednjoškolskih profesora, koji su se novom odjelnom predstojniku došli pokloniti i preporučiti interese srednjoškolskih profesora. Izaslanstvo je predveo družtveni predsjednik Mudrinić, a sudjelovali su dr. Stjepan Srkulj, kao podpredsjednik (kasniji gradski načelnik, koji nam je ovu zgodicu priobćio), te Mišo Krkljuš kao tajnik. Izaslanstvo umolilo je dra Amruša za poboljšanje beriva hrvatskih profesora na onaj stupanj, kao što je to u Austriji i u Bosni. Dr. Amruš umjesto običajnog obećanja primieti, da Austrija može svoje profesore bolje plaćati, jer su tamo gospodarske prilike mnogo povoljnije, tako na pr. u Austriji na jutru oranice urodi 10—12 metričkim centi žita, dok na njegovom imanju u Klinčaselu jedva 4—5 metričkih centi. Predsjednik Mudrinić nato odmah primieti: »Bit će, presvietli, slabo gospodarstvo na vašem gospodarstvu«. Amruš se nije na Mudrinićevu primjetbu o slabom gospodarstvu naljutio, već ju popratio svojim poznatim dobrohotnim smieškom, potapšavši Mudrinića po ramenu rekao: »Dragec imaš prav. Da, slabo gospodarstvo, zato mi nemremo profesorima dati veće plaće«. I tako profesori radi »slabog gospodarstva« na imanju Klinčaselu, ne dobiše većih plaća.

Druga zanimljiva zgoda bila je, kada se dr. Amruš, kao bivši gradski načelnik, trebao dati portretirati za galeriju gradskih načelnika, koja se sada nalazi u dvorani Doma gradskog načelnika u Matoševoj ulici br. 9.

Nasljednik dra Amruša na načelničkoj stolici arh. Holjac zamoli dra Amruša, da se po umjetniku Bukovcu dade portretirati, naravno na gradski trošak.

Dr. Amruš se tome uzprotivio rekavši, da njegova slika ne treba nigdje visiti. Načelnik Holjac ga je nekoliko puta molio, da se ipak dade portretirati. Kad molbama nije uspio, Holjac jednostavno pošalje umjetnika Bukovca u zgradu odjela za Bogoštovlje i nastavu u Opatičkoj ulici, da tako Amruša prisili, da mu sjedi za portretiranje. Bukovcu je doista uspjelo Amruša portretirati. Kad je slika bila gotova i u maloj viećničkoj dvorani izvješena, pozvao je načelnik Holjac dra Amruša, da dodje svoju sliku pogledati. Amruš dodje i kad je sliku vidio, ona mu se vrlo svidila. Promatrajući je konačno primieti Holjcu: »Vidiš dragec, vidi se, da u ovoj glavi ipak nešto imade«.

*

Kada se počelo skupljati predmete za Gradski Muzej, koji je osnován god. 1907., poklanja dr. Amruš jednu svoju vriednu uspomenu, igru šah, kojeg je dobio na dar od sarajevskog liečničkog Zbora prigodom svog

odlazka iz Sarajeva, gdje do god. 1879. službuje kao zdravstveni savjetnik kod bosanske vlade. Tome daru priležala je krasno izrađena spomenica.

Šahovski likovi izrađeni su umjetnički iz drva u umjetničkom atelieru Hiesera u Beču. Crni likovi izrađeni su iz ebanovine. Kada se likovi razporede na šahovskoj ploči, prikazuju bitku kod Pavije god. 1525., koja se vodila između njemačkog cara Karla V. i francuzkog kralja Franje I. U toj bitci bio je Franjo I. zarobljen. Pojedini likovi predstavljaju častnike i vojnike. Oba kralja prikazuju Karla V. i Franju I.

Osnivač Gradskog Muzeja Emil pl. Laszowsky pripoviedao nam je, da su ljubitelji starina i umjetnina Gradskom Muzeju nudili velike svote za pojedine likove Amruševog šaha. Naravno, sve te ponude bile su odbijene.

*

U mjesecu prosincu 1911. provađao je ban dr. Tomašić izbore za hrvatski Sabor. Dr. Amruš kao član njegove vlade nije nigdje kandidirao. »Hrvatski Pokret« od 12. prosinca 1911. donaša viest, kako će dr. Amruš kandidirati u III. zagrebačkom izbornom kotaru, te da ga u tom podupiru »kaptolski furtimaši«. Ova viest nije stajala.

»Obzor« od 15. prosinca 1911. donaša viest, da je dr. Amruš predao ostavku, jer je s drom Tomašićem došao u sukob poradi toga, što profesorima i učiteljima nije htio izdati nalog, da glasuju za vladine kandidate. Međutim drugi opozicionalni listovi nisu o toj ostavci ništa donieli.

Nakon što ban dr. Tomašić na izborima u prosincu 1911. nije dobio potrebnu saborsku većinu, predade ostavku, a s njime i njegova vlada. Kraljevim odpisom od 15. siečnja 1912. dr. Amruš je razriešen časti odjelnog predstojnika, kojom mu zgodom kralj izražava svoje previšnje priznanje.

Nakon što je dr. Amruš predao ostavku kao odjelni predstojnik, povukao se iz političkog života. O njemu se u javnosti malo čuje. Surađuje u raznim dobrotvornim i prosvjetnim družtvima, kadkada piše novinske članke u »Obzoru« i vodi razgovore s raznim političarima. Mora se priznati, da je u dra Amruša još bilo volje za javni rad, osobito se mnogo zanimao za gradske prilike. Međutim su nastupila nova vremena i novi ljudi koji ne će da znadu za Amruševu suradnju. — Njegovo vrieme je prošlo.

*

Dr. Amruš osnovao je god. 1904. »Družtvo za pučku prosvjetu«, te mu je prvim predsjednikom. Isto tako 1905. osnovano je »Družtvo hrvatskih sveučilištnih građana za pouku analfabeta«. I tom družtvu je dr. Amruš prvim predsjednikom i marnim suradnikom. Kada je 1914. došlo do svjetskog rata, dr. Amruš radi kroz cieli rat u odboru za liečenje ratnih invalida.

Nakon svjetskog rata izpunjava se davna želja dra Amruša. Osnovan je u Zagrebu Medicinski fakultet. Tom prigodom napisao je dr. Amruš u »Obzoru« više poučnih članaka, u kojima on razlaže, kako da se taj zavod uredi. Tom zgodom vriedno je spomenuti Amrušev članak, koji je izašao u »Obzoru« 20. studenoga 1886. pod naslovom »Medicinski fakultet u Zagrebu«. Članak je pisan u Beču. Dr. Amruš sa stručnog stanovišta obrazlaže potrebu medicinskog fakulteta u Zagrebu. To je jedna od najvećih zadaća našeg naroda — piše dr. Amruš. — Naše sveučilište upodpunit će se, a svaki Hrvat moći će se izobraziti kod kuće, u toj glavnoj struci ljudskog znanja.

Dr. Amruš bavio se mnogo izpitivanjem načina kako da se suzbije tuberkuloza, pa je i tom predmetu iz njegovog pera izišlo niz poučnih članaka.

*

Početkom godine 1917. zadesi dra Amruša velika žalost. Dne 27. siečnja umre mu vjerna družica supruga Marija rođ. Novak. Svojoj tuzi daje dr. Amruš izraza u stihu, kojeg je nad njenim grobom u obiteljskoj arkadi na spomeniku dao u kamenu napisati. Stih glasi:

»Njoj — † 27./I. 1917.
Tebi vijem vijenac tamnih ružica,
Tebi, niklih iz tople krvce srca mog,
Tebi, da ublažim tešku tugu moju,
Tebi angjelku, koji mi bijaše sve.
Tvoj Emil.«

*

Dr. Amruš je dulje bolovao. Dne 26. svibnja 1919. umre u svojoj kući na Akademičkom trgu br. 5. Oporučno je odredio, da mu se odmah nakon smrti probode srdce. Htio je biti siguran za svoju smrt, da ne bi kojim slučajem bio pokopan u zamrlom stanju. Ovu posmrtnu operaciju izveo je dr. Ljudevit Jurak. Pokopan je u obiteljskoj arkadi na Mirogoju. Ovu arkadu resi prekrasni mramorni spomenik od Ivana Rendića, kojeg je dr. Amruš dao postaviti svojoj prvoj suprugi Katarini. Spomenik prikazuje sjedećeg anđela s ružom u ruci. Nad anđelom je izklesan reliefni medaljon sa slikom Katarine Amruš. Izpod anđela uklesan je stih posvećen Katarini Amruš:

»Mlada majka uz čedo si drago,
Mila žena, a majčino blago,
I sestrica sestrom oplakana
U tom grobu sudnjeg čeka dana.
Ljubavnoj supruzi
dr. Emil Amruš.«

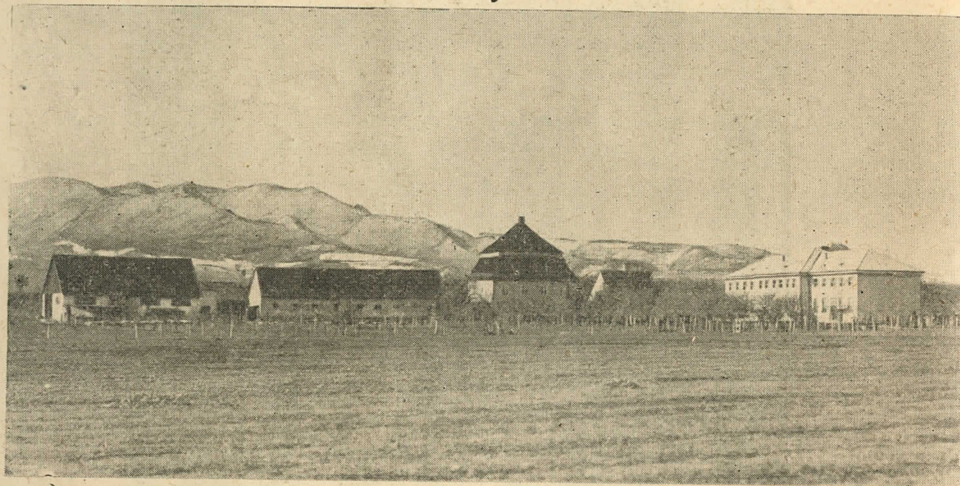
Spomenik je bio najprije postavljen na grobu Katarine Amruš rođ. Novak († 24./IV. 1877.) na VII. polju. U »Viencu« br. 7.—1878. piše o tadanjem umjetničkom radu Ivana Rendića. Tu se spominje spomenik za grobnicu gospođe Katarine Amruš. Taj spomenik spadao je tada među najuspjelije Rendićeve umjetnine. Prigodom prienosa Katarine Amruš u arkadu 3. svibnja 1897., premješten je tamo i spomenik.

Spomenik na grobnici dra Amruša u arkadi na Mirogoju. Spomenik je izradio umjetnik Ivan Rendić. (Svjetlopis V. Guteša).

U imućtvenom pogledu dr. Amruš stajao je dobro. Oko god. 1894. kupio je imanje Malu Brezovicu, koje kasnije proda i kupi imanje Klinča-selo. U Zagrebu je oko 1890. kupio vilu na Josipovcu, (danas Mošinskijeva ulica br. 58), koju za vrieme svjetskog rata proda. God. 1892. sagradi na Akademičkom trgu kuću, koja je sizala do Petrinjske ulice.

Dr. Amruš nije imao djece, zato odluči cieli svoj imetak ostaviti u javne i dobrotvorne svrhe. U tu svrhu obraća se na zastupstvo grada Zagreba pismom od 6. ožujka 1919., kojim javlja svoju posljednju volju. U svrhu osnutka zaklade dječje poliklinike Katarine i Marije Amruš rođ. Novak, ostavlja dvie kuće i to: na Akademičkom trgu broj 5 i u Petrinjskoj ulici broj 34. Osnovana zaklada dužna je svake godine na Dušni dan okititi i razsvietliti grobnicu obitelji Amruš, koja se nalazi u arkadi na Mirogoju. Kada se sagradi zakladna dječja poliklinika, ima se u njoj urediti kapelica, u kojoj će se svaki tjedan čitati misa za spas duša pokojnih zakladatelja i njegovih roditelja.

Bivše Amruševo imanje Klinčaselo, nakon provedenih dogradnja.

Istim pismom dr. Amruš poklanja svoje nekretnine u kotaru Jastrebarsko i Pisarovina, u svrhu osnutka »Uzgajalište zaklade Katarine i Marije Amruš rođ. Novak pod upravom obćine slob. i kr. glav. grada Zagreba«. Ovo uzgajalište poznato je pod imenom »Uzgajalište Klinčaselo«. Uzgajalište sastojalo se iz malenog dvorca s gospodarskim zgradama, te 300 jutara zemlje, od toga 200 jutara mlade šume. Po želji dra Amruša imadu se u uzgajalištu smjestiti djeca, koja bi se izobrazila u vrtljarstvu i poljodjelstvu.

Gradsko zastupstvo u skupštini 13. ožujka 1919. prima dar dra Amruša. Gradski zastupnik dr. Rittig predlaže, da se dra Amruša imenuje počastnim građaninom. U svom priedlogu dr. Rittig iztiče, da dr. Amruš spada među najveće dobročinitelje Zagreba. Dar dra Amruša nije razlogom, već samo povodom priedloga dra Rittiga, koji iztiče, kako je dr. Amruš bio uviek narodni načelnik, u najtežim političkim situacijama znao se opirati mađarizaciji i od grada odklanjati tuđinsku prevlast. Dr. Amruš

je imao vazda pred očima dobro grada i domovine, pa je svakako zaslužio, da mu zastupstvo grada Zagreba dade dužnu počast.

Zastupnik dr. Ivan Juriša (samostalni demokrat), predlaže odgodu priedloga dra Rittiga, jer da nije iznesen u propisanoj formi.

Zastupnik Franjo Hrustić (pravaš) zagovara priedlog dra Rittiga. Iza toga je većinom glasova prihvaćen priedlog dra Rittiga i dr. Amruš imenovan počastnim građaninom.

Nakon smrti dra Amruša, tadanji gradski načelnik dr. Stjepan Srkulj u skupštini gradskog zastupstva 14. lipnja 1919., liepim riečima spominje smrt bivšeg gradskog načelnika dra Milana Amruša. U svom govoru iztiče, kako je dr. Amruš uviek radio za narodnu stvar, nastojao je da grad očuva od svake štete i rieši tuđinskog utjecaja. Svoje dobrotvorno srdce pokazao je nedavno spomenutim darovima. U ime grada Zagreba položio je na pokojnikov odar vienac.

*

Prigodom smrti dra Amruša, donieli su zagrebački listovi svoja razmatranja o njegovu životu i radu.

»Obzor« od 27. svibnja 1919. donaša Amrušev životopis, a osobito se osvrće na njegov načelnički rad. U pogledu političkog rada »Obzor« prikazuje, kako je dr. Amruš iz »Obzoraške« stranke prešao u vladinu. »Obzor« ne stavlja nikakve primjetbe, što je dr. Amruš njegove redove napustio.

»Hrvatske Novosti« i »Agramer Tagblatt« uobće ne spominju smrt dra Amruša. Nerazumljivo je, kako se je mogla prešutiti smrt takve ličnosti, kao što je bio dr. Amruš.

»Jutarnji List« od 27. svibnja 1919. prigodom smrti dra Amruša, posvećuje mu odulji članak. U životopisu među ostalim kaže, kako je dr. Amruš polagao jedan pravoslovni državni izpit na bečkom sveučilištu, kojom zgodom mu je jedan glasoviti profesor prava bečkog sveučilišta čestitao na odlično položenom izpitu uz rieči: »Vaše odgovore ne ću nikada zaboraviti«. Na ove rieči udarili su slušatelji u jak pljesak. »Jutarnji List« dalje opisuje, kako se je dr. Amruš savjestno spremao za javni život, u kojem je više manje igrao sretnu ulogu, sve dok se nije razišao s »Obzorašima«. Ipak se mora priznati, da su sve političke metamorfoze za čovjeka tako riedkih sposobnosti, bile samo prolazne naravi. Dr. Amruš bio je čovjek velikog značaja, a u poštenju intaktan. Njega valja posebno prosuđivati po načelničkom radu, jer su se tu zrcalile sve njegove vrline, ali i sve — mane!

U nastavku »Jutarnji List« kaže: »Dr. Amruš dolazi na vodstvo zagrebačke gradske obćine u doba, kada se je grad stao razvijati. Mirni i

patriarhalni Zagreb iz dobe Augusta Šenoe, počinje se polagano pretvarati u birokratski grad pod upravom Mošinskijevom, kad je bila glavna briga, da grad bude čist i uredan. Pod drugim Amruševim načelnikovanjem zakucaše na vrata razna socialna pitanja. Dolazi pitanje tramwaya, električne centrale, regulacija grada, radnička pitanja i mnogo toga. Dr. Amruš pristupa rješavanju tih pitanja. Ne manjka mu volje ni oduševljenja za rad, ali ipak jedno ga kod toga smeta — neodlučnost i sitničavost u odlučnom času. Ove nesretne pojave kod dra Amruša krive su njegovom obćem neuspjehu. Mora se priznati, da je dr. Amruš imao i slabu okolicu, koja nije razumjela njegove ideje, ta okolica bila je sitničava. Da! Trebalo je žrtvovati! Dr. Amruš bio je suviše kompromisan, uslužan i susretljiv, to je odgovaralo njegovoj naravi. Volio je makar i na sitno odplaćivati gradske dugove, umjesto da stvara investicije i da dobro uložen novac privede na korist grada i njegovog kasnijeg blagostanja«.

»Jutarnji List završuje svoj prikaz o dru Amrušu doslovno: »Naše malene prilike nisu u stanju da izbace Wilsona, Clemenceaua, ni Lloyd Georga, suvišno smo premaleni, a da bi mogli pogodovati talentima takvih ljudi. Pa ipak pokojni dr. Amruš bio je jedan od onih svietlih jedinica naše rase a i stvarne plejade naših intelektualaca Strossmayerovog doba, a po sadržaju i formi ipak podpuno europejske«.

»Hrvat« list Starčevićeve stranke prava od 27. svibnja 1919. priznaje dru Amrušu ogromno znanje, koje nije bilo uviek upotriebljeno u onoj snazi, kojom je mogao gradu Zagrebu udariti bolje i nove pravce. Za to je imao često i neuspjeha. Ipak se mora priznati da je radio po najboljim nakanama. Njegov iztup iz Neodvisne (»Obzoraške«) stranke i zbliženje s Tomašićem može se smatrati kao izraz njegove slavenske mekanosti, a sve u namjeri da nešta dobra uradi. Njegova (Amruševa) je zasluga — piše »Hrvat« — da je kao član hrvatske vlade riešio pitanje nasliednika nadbiskupu Posiloviću, u osobi kasnijeg nadbiskupa dra Ante Bauera.

»Hrvat« zaključuje svoj spomen članak s primjetbom: »Dr. Amruš bio je čovjek velikog kompromisa, a to je često dovelo do neuspjeha i zapinjanja, naročito u gradskim poslovima«.

U istom broju »Hrvat« donaša jedan članak dra Amruša pod naslovom: »Razmišljaji«. Članak je uredničtvu dostavljen prije dva i pol mjeseca, ali je uvršten nakon Amruševe smrti. Uredničtvo već unapried kaže, da se sa sadržajem članka ne slaže, ali kako je to posljednji politički članak dra Amruša, to ga »Hrvat« donaša u cielosti.

U tom članku dr. Amruš započinje: »Ne kanim pisati poviest! — Iztaći ću samo, što će biti potrebno. Liepo ilirsko doba obuhvatilo je ljubavlju Hrvate, Srbe i Slovence — združilo ih u borbi. Ujedinjenje ove braće moglo je usliediti davno, davno prije — da su nosioci h r v a t s k e

k r u n e razumjeli unaprieditі — ako ništa drugo — a ono bar svoj vlastiti interes«.

Zatim dr. Amruš razlaže svoja mišljenja o jedinstvenoj državi. Konačno završuje članak: »Silom se to jedinstvo naprečac ne da postignuti. Moniti discimus!«

Razumijemo, da se »Hrvat« kao glasilo Starčevićeve stranke prava, nije mogao slagati s mišljenjem dra Amruša, koji je u svojoj iskrenoj nutrini uviek mislio »obzoraški«, te se zagrijavao za jedinstvo. Vjerojatno, da je dr. Amruš poživio još koju godinu, odbacio bi svoje stare — obzoraške — nazore o jedinstvu i prihvatio bi stanovište »Hrvata«.

*

Konačno se mora spomenuti, da je dr. Amruš kao gradski načelnik bio savjestan i marljiv. Ova svojstva tražio je i od svojih suradnika na poglavarstvu. Zalazio je u sitnice pojedinih predmeta, radi čega je izgubio mnogo vremena. Njegova marljivost išla je tako daleko, da bi često i preko objeda ostao u uredu. To bi se obično događalo prije skupština gradskog zastupstva. Tada bi si dr. Amruš iz stare kazalištne restauracije, koja se nalazila preko puta gradske viećnice na Markovom trgu, dao donieti nešto za objed. Poslije toga bi u naslonjaču u dvorani za primanje malo zadriemao, a onda opet na rad do kasno u večer. O radu dra Amruša znao je često zanimljive crtice pripoviedati njegov najbliži suradnik na gradskom poglavarstvu, tadanji senator i kasniji gradski ravnatelj, pokojni Milovan Hajdinjak. Njega je dr. Amruš vrlo cienio i poklonio mu veliko povjerenje.

*

Pri zaključku životopisa dra Amruša spomenut ćemo jednu zanimljivu crticu iz gradskog zastupstva. U skupštini 6. kolovoza 1906. gradski zastupnik i trgovac iz Bakačeve ulice Vjekoslav Budi (pravaš), stavlja na načelnika dra Amruša upit, zašto još u nekim gradskim uredovnim sobama vise slike bana zle uspomene Hedervary-a? (Nekoji gradski zastupnici kliču: »Slava mu!«). Budi zahtieva, da se Hedervaryeve slike s vidljivih mjesta što prije maknu.

Na Budijev upit dr. Amruš sasvim mirno odgovara: »Ja sam za vrieme ciele Khuenove vladavine bio protiv njega, u opoziciji. Kao narodni zastupnik bio sam izključen iz trideset saborskih sjednica. Stajao sam kao politički okrivljenik pred sudom poradi nekih izbora. Za mog prvog načelnikovanja Khuen je razpustio gradsko zastupstvo. Radi takvog mog političkog položaja spram Khuena, ne mogu kao gentleman izdati u pogledu Hedervaryeve slike nikakve odredbe«.

Gradsko zastupstvo saslušalo je mirno izjavu dra Amruša, nije se čuo nijedan prigovor, te su upitatelj Budi i Gradsko zastupstvo načelnikovu

izjavu uzeli na znanje (Prema zapisniku skupštine Gradskog zastupstva. Grad. arhiv br. 35.239 — 1906.).

*

Dr. Milan Amruš ostavio je tri sestre:

A d u, udatu za Emanuela Thallera, viećnika stola sedmorice. Ada Thaller umre 4. prosinca 1923. i ostavi tri sina dra Milana, liečnika u Požegi, dra Mirka, odvjetnika u Zagrebu i dra Luju, liečnika i sveučilištnog profesora u Zagrebu.

V i l h e l m i n u, udatu za inženjera i dvorskog savjetnika Vincenca Jahodu. Vilhelmina Jahoda umre 28. ožujka 1935., te je imala troje djece: profesoricu Vilhelminu, ravnateljicu škole Emiliju i sudbenog viećnika Vincenca, umrlog 5. ožujka 1921.

J u l k u, udatu za Vatroslava pl. Peičića, viećnika banskoga stola. Julka pl. Peičić umre 28. prosinca 1937. Ostavila je djecu: Vlastu udatu Ručević, dr. Blaženu udatu Marković, liečnicu i Emila pl. Peičića, poštanskog nadzornika.

*

Završili smo opis života i rada dra M i l a n a A m r u š a, koji među zagrebačkim načelnicima zauzimlje odlično mjesto. Uvjereni smo, da si je dr. Amruš postavio za glavni životni cilj, kako bi što ljepše unapriedio grad Zagreb, kojeg je on uviek nazivao priestolnicom svih Hrvata. Dr. Amruš je Zagreb neizmjerno volio, a to najbolje znadu oni, koji su s njim u gradskoj upravi surađivali. U ovom članku smo po kroničarskoj dužnosti, uz načelnički i ostali rad dra Amruša, zabilježili i njegove političke izpade. Suvremenici predbacivali su mu njegove nagle političke promjene. Danas nakon 25 godina od smrti dra Amruša, moramo priznati, da je dr. Amruš mienjao politiku po nuždi, a ne iz uvjerenja. Glavni cilj bio mu je: k o r i s t i t i o b ć o j s t v a r i, a p o s e b n o — g r a d u Z a g r e b u.

Mi, koji smo dra Amruša poznavali, znamo, da je bio u duši dobar, nikada se nije osvećivao, a niti škodio. Uvrjede je mirno podnašao, a da nikada nikog nije vrieđao. U moralnom pogledu dr. Amruš nas uči, kakvim se mora biti, da netko bude dostojan imena pravog — čovjeka.

Uz životopis dra Amruša dodirnuli smo se mnogih prošlih uspomena našeg Zagreba, jer znamo da ih Zagrebčani rado prate, jer su im mile i drage.

Dr. Antun Goglia: (Nastavak i svršetak)

OBITELJ FREUDENREICH

FRANJO FREUDENREICH

Brat Josipa F r a n j o, rođen je 6. listopada 1822. Izučio je najprije litografiju i bavio se rezanjem oglasnih slika u drvu. Neko vrieme radio je u Gajevoj tiskari u Zagrebu. U domovnici označen je kao »tiskarnik i igrokazitelj«. On također od svojih pređa nasliedi umjetničku žicu. G. 1844. stupio je među hrvatske kazalištne dobrovoljce zajedno sa svojim bratom Josipom, ali je i glumio komične uloge u njemačkom kazalištu u Zagrebu. Za impresarija Linga bio je angažiran kao šaptalac, a osim toga bio je gradski bubnjar.

God. 1847. vidimo ga u novo osnovanom hrvatskom glumačkom družtvu u ulogama komičara, a g. 1850. angažirao ga kazalištni poduzetnik Schwarz. (Potanje o tom u životopisu Josipa). Godine 1850. priredio je u Varaždinu nekoliko hrvatskih predstava, nu radi tehničkih potežkoća i radi nedovoljnog broja osoblja nije mogao nastaviti tim poduzećem. Više puta sastavljao je kazalištne družine i davao je predstave u pokrajini. Tako je od godine 1852. do 1855. priređivao predstave u Petrinji, Karlovcu, Glini, Varaždinu, Sisku, Otočcu, Senju, Karlobagu, Gospiću i Pagu.

God. 1857. opet je u Zagrebu te igra na praizvedbi bratovih »Graničara« ulogu Grge. Po ovoj vanredno izvedenoj ulozi prozvaše ga Zagrebčani »Grgom«. To vrieme bio je i kazalištni šaptalac. Kao takav izdavao je prema tadanjem običaju »Kazalištni almanah«. Sačuvani su primjerci g. 1855.,[1]) 1856. i 1857. Potonji nosi naslov »Dramatisches Vergissmeinnicht«. Sadržaj ovih izdanja je njemački, ali su sa zviezdicom označeni glumci, koji sudjeluju kod hrvatskih predstava. U almanahu g. 1856. na prvom mjestu spominje svog brata s: »Karl Josef Freudenreich, Regisseur des heimischen Schauspiels«. Dne 6. siečnja 1858. davana je u korist Josipa Freudenreicha njegova gluma »Crna Kraljica«, kod koje je Franjo glumio ulogu grofičinog sluge Brcka. Izvjestitelj »Narodnih Novina« (7. siečnja 1858.) osobito ga je pohvalio. Dne 20. siečnja 1858. davana je u njegovu korist poljačka vesela igra »Gospođe i husari« od grofa Fredra. Zanimljivo je, da su tom prigodom glumili gđa Kolas, gđica Hano i g. Feistmandl, rođeni Česi, koji su dosta dobro hrvatski izgovarali svoje uloge. (»Narodne Novine« 21. siečnja 1858.). Napokon je u travnju 1861. nastupio u ulozi »Luke« kod praizvedbe bratove izvorne glume »Mađari u Hrvatskoj«.

[1] Primjerak tog almanaha nalazi se kod arhitekta Aleksandra Freudenreicha.

Kad je g. 1860. dr. Demeter osnovao stalno hrvatsko kazalištno družtvo, pristupi mu Franjo, ali ipak i dalje putuje s različitim kazalištnim družinama. God. 1862. nalazi se na putu s malom družinom, koja je iz Zagreba krenula na gostovanja po Banatu i Bačkoj. Na tom putu udari ga kap na parobrodu između Slav. Broda i Šamca, te je u Šamcu pokopan.

Franjo napisao je glumu s pjevanjem u jednom činu »Hrvatska svatba«. Glasbu složio je Franjo Pokorni. Praizvedba bila je 30. studena 1847.[2])

U Franje bila je dražestna komična žica, prema kojoj je Josip udešavao uloge svog repertoara. Andrić veli o njemu: »Da je imao toliko marljivosti koliko dara i da je umio urednije živjeti, ostavio bi za sobom u hrvatskoj glumačkoj umjetnosti jamačno dubljih tragova«. Svakako moramo uvažiti, da je u ono vrieme, kad se počela razvijati hrvatska glumačka umjetnost, i njegovo djelovanje, bilo od značajne koristi.

DRAGICA FREUDENREICH-GRAHOR

God. 1858. ostaviše Josip Freudenreich i Norvegova Zagreb i primiše angažman u Lavovu na privilegiranom glumištu grofa Starbeka. U Lavovu rodi im se dne 23. rujna 1859. kćerka Dragica nazvana Linčika. I ona je od svojih roditelja baštinila kazalištnu umjetničku žicu, te je već u četvrtoj godini dolazila na pozornicu u dječjim ulogama. S dvanaest je godina igrala već veće uloge. Zanimljiva je bila predstava Huttove vesele igre »To bijah ja« ili »Zlobna susjeda«, u kojoj je nastupila Dragica zajedno sa svojom mlađom braćom Dragutinom, Zvonimirom i Micikom. To je bila mala umjetnička senzacija i veliki uspjeh pred punom kućom. Predstava je bila 1. listopada 1869. Prve znatnije uloge igrala je Dragica god. 1875. Sentimentalne ljubavnice bijahu njezino polje, kojemu je s vremenom nastojala sve više razširiti granice. Dok joj se nije individualnost ustalila, bila je prinuždena ulaziti u najrazličitije karaktere, pače je primala uloge, u kojima je morala pjevati.

Kao član hrv. kazališta nastupila je Dragica prvi puta dne 27. svibnja 1876. u ulozi Pepeljuše u istoimenoj glumi od Benediksa. To večer bio je njezin prijam. Već 25. studenoga 1876. glumi ulogu Dore Rafaele u Sardouvom komadu »Domovina«, u kojem su glumili Adam Mandrović, Nikola Milan Simeonović i Maca Peris.

Nikola Milan u svojem životnom opisu »Moji doživljaji«[3]) spominje tu predstavu i osobito hvali darovitost Dragice te svršava: »Dragica je bila liepa, vitka stasa, kao stvorena za sentimentalnu ljubavnu struku. Poslije njezinog razstanka od kazališta pojavile su se liepe, darovite glumice u istoj struci, ali nijedna do danas nije bila ono, što je bila naša nezaboravljena Dragica. Onu mekoću i nježnost, ljubkost, što ju je Dragica naizobilje imala, nije nijedna doniela. To sam bio dužan reći o svojoj miloj kolegici i ovom zgodom«. Još spominje Milan predstavu glume »Put oko zemlje za osamdeset dana« od Ennerya i Vernea dne 2. veljače 1879. u kojoj je Dragica uspješno igrala ulogu »Nakahire«.

Djeca Josipa Freudenreicha. Od lieva na desno stoji Dragica, sjedi Micika, kraj nje sjedi Zvonimir, napried leži Dragutin. Slika prikazuje prizor iz vesele igre »To bijah ja ili zlobna susjeda«. Prikazano god. 1869. (Svjetlopis od Pommera Zagreb, Viećnička 6)

Nabrojit ću glavne komade, u kojima je Dragica kreirala ženske uloge za svog kratkog kazalištnog djelovanja. God. 1876.: Laura u »Doni Diana« od Moreta; Leonora u »Lady Gloster« od Byra; Sirotu u »Dvie sirote« od Demerija; Fedra u istoimenoj drami Racina. God. 1877.: Marta u »Dalili« od Feuilleta; glavna uloga u »Pričama kraljice Navarske« od Scribea; Amalia u »Na literarnom mejdanu« od Veseloga. Osim toga glumila je u

[2] Vidi: N. Andrić: »Spomen knjiga Hrv. zem. kazališta« str. 100.
[3] Tiskano u Kr. zem. tiskari u Zagrebu 1918.

dramama »Siročad« od Auvraya i »Moj alter ego« od Bukvića. God. 1878.: Melita u »Safo« od Grilparzera i Judita u »Naši robovi« od Sacher-Masocha. God. 1879.: Mariela u »Modernim malograđanima« od Sardoua i Grofica u »Što je ljubav« od Baudissina. God. 1880.: Nastupala u ovim glumama: »Seljak knez« od Lautzoga; »Javni poslovi« od Arpada Berczika i »Građanska smrt« od Giacomettia. God. 1881.: Alba u drami »Uskočki vođa« od Sejoura. God. 1882.: Ove godine nastupila je dne 5. siečnja kao Marija u glumi »Cvrčak« od Birch-Pfeifferove. Ovom ulogom postigla je

Dragica Freudenreich-Grahor. (Svjetlopis G. Varga, Zagreb, Ilica 25.)

vanredni uspjeh. »Agramer Zeitung« (7. siečnja) piše o toj izvedbi među inim: »Gđica Freudenreich glumila je Mariju sa čuvstvom i razumievanjem te se osobito iztakla u sceni ludila«. Iste godine dne 10. siečnja glumila je u drami »Vražja stiena« od Blumenthala. Dne 25. veljače 1885. glumila je Freudenreichova u praizvedbi drame »Vlastnik talionica« od Georgesa Ohneta ulogu Klare. Ovoj predstavi prisustvovao je p i s a c o v i h r e d a k a. O toj izvedbi piše N. Andrić:[4]) »Glumila je tolikom snagom, do koje se nije ni jedna hrvatska glumica prije ni poslije Dragice uzvinula za deset godina svog kazališnog rada«. U to vrieme počela je poboljevati te je

[4] N. Andrić: »Spomen knjiga hrv. zem. kazališta« str. 67.

zadnji puta nastupila dne 28. veljače 1886. U ranoj mladosti zaklopila je oči dne 23. kolovoza 1886. Na njezinom sprovodu održao je ganutljivo oprostno slovo njezin drug, nezaboravni Andrija Fijan.

Povodom njezine smrti spjevao je njezin kolega i veliki štovatelj njezine umjetnosti Nikola Milan ovu pjesmu:

Premiloj družici

DRAGICI FREUDENREICH UDATOJ GRAHOR

Kobna uništi smrt Te Dragice
Krasnog umieća divna Božice
Tielo ti u prah božji pretvori
Diku hrvatske Thalije obori.

Tužnu suzicu druzi ronite,
U svih crkvicah zvona zvonite
Vience pletite brzim rukama,
Cvieće rosite vašim suzama.

Hladne ustnice ljubte zadnji put,
Ružom kitite sestre mramor grud
Svetom vodicom ju škropite
Sudbu nemilu tu prokunite.

Kruta sudbo, oj hladna nemila,
Što s krune nam biser odbila
Što si nam sgasnula zlatnu zviezdicu
Što si otela ponos sestricu.

Nećeš gujo već jednom prestati
Smrtno po našem domu harati
Jer s čim Hrvat pravom se ponosi,
To mu odmah ti smrću pokosi.

Tiela život ti samo pripada,
Vječnost po smrti, znaj jošte nikada,
Čuj vječnost tu naša dušica
Dublje neg tielo tvoja grobnica.

Viečno sadit će na toj grobnici
Cvieće drugovi svojoj družici,
Čuvat će isto da ne uvene
Kćerke Thalije i Melpomene.

Obćenita kritika glumištne umjetnosti Dragice bila je: »Na pozornici bila je poetična i sve je u njoj bilo skladno te je silno djelovala na obćinstvo. U nekim ulogama bila je nedostiživa«.

N. Andrić karakterizirao je njezinu umjetnost ovako: »Njezino kratko ali sjajno glumovanje resile su prve umjetničke vrline: prirodnost, savjestnost i oštro shvatanje onih tankih osobnosti u karakteriziranju, koje ulievaju život u scenskim prikazima. Nad cielim njenim umjetničkim radom drhtao je dašak poezije i dražesti, koji je obljetao, osvajao i stvarao od posjetilaca kazališnih obožavača kazalištne umjetnosti. Umjela je svojom vještinom izhitriti drhtaje najdubljega bola i najvedrijeg veselja, jer je osjećala punom dušom a bila je u svom osjećanju iskrena«.

Dragica bila je udana za Janka Grahora, inženjera i industrijalca. Iz tog braka potekao je sin Janko, inženjer u Zagrebu.

DRAGUTIN FREUDENREICH

Rodio se 15. rujna 1862. u Zagrebu u starom kazalištu u Zagrebu, gdje su u I. katu kuće u sadanjoj Freudenreichovoj ulici iza pozornice stanovali

njegovi roditelji. Na krstu bio mu je kum hrv. književnik Dr. Dimitrije Demeter. Dragutin je polazio realku zatim kadetsku školu u Turnju kraj Karlovca. Nakon svršene škole dodieljen bi 53. pukovniji te je služio tri godine po raznim garnizonima. Radi slabog vida superabitriran je te napustivši vojsku dade se u glumce, jer mu je u žilama tekla umjetnička krv, koju je nasliedio od svojih roditelja.

God. 1882. angažirao ga je tadanji intendant zagreb. kazališta Josip Kneisel te je dne 26. listopada iste godine debutirao u ulozi Dediera u glumi »Cvrčak« od Birch-Pfeiferove. Dvie godine ostao je na zagr. kazalištu, gdje je igrao uloge drugoga reda, najviše lakaje, donosio pisma, prostirao stolove i t. d., jer akoprem talentiran, bio je još premlad, da razvije svu svoju umjetničku nadarenost. Dodija mu to i odluči, da se ponudi kojoj putničkoj družini, gdje će uz istu plaću bar glumiti veće uloge. Napusti zagrebačko kazalište i u Sisku stupi u putnu družinu Fotija i Seše Iličića, s kojom je proputovao čitavu Krajinu, Bosnu i Hercegovinu. Kasnije pređe u putujuću družinu Laze Popovića, koja je davala samo patriotske i nacionalne romantične komade, dok ne stupi u družinu Gjoke Protića, kod koje ostane tri godine. S Protićevom družinom proputovao je Dragutin Slavoniju, Sriem, Vojvodinu, dio Srbije (Beograd), Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Dalmaciju, Primorje i otoke od Kotora do Paga, te glumio različite uloge starih i mladih protagonista. Kad je glumio u Osieku i u Novoj Gradiški desilo se, da su tamo gostovale družine njemačkih glumaca, tako da radi pomanjkanja sredstava nisu mogle odputovati i to Palmovana iz Osieka a Possingerova iz Nove Gradiške. Freudenreich je u oba slučaja spasio situaciju na taj način, što je prije predstave deklamirao hrvatske pjesme, uslied česa je občinstvo dubkom napunilo gledalište, pa su na taj način njegovi njemački kolege bili spašeni od gladi.

God. 1887. sudjeluje prigodom gostovanja zagrebačkog kazališta u Fužinama, zatim se vraća Protiću. U Beogradu upozna se s glumcem, redateljem i piscem Milošom Cvetićem, koji je često kao gost glumio u Zagrebu i s kojim je i kasnije došao u doticaj. God. 1887. napisao je veselu igru u tri čina »Sretna promjena«, koju je poklonio g. 1889. hrv. pjev. družtvu »Gusle« u Makarskoj. U rujnu 1889. opet postaje članom zagrebačkog kazališta, dok 1894. ne izbije s intendantom Miletićem sukob radi plaća. Andrija Fijan odputuje tada u Beograd, a Dragutin s Josipom Anićem u Ljubljanu, gdje je bio ravnateljem Deželnog gledališta.

Godine 1890. oženi Dragutin zagrebčanku Mariju Juračić. Iz tog braka potekoše dva sina: arhitekt Aleksander i farmaceut Vojko, koji za vrieme svjetskog rata pogine u Kruševcu u Srbiji. Oba sina su nasliedili od svog

otca glumačku vještinu. Vojko je često nastupao kao kazališni dobrovoljac. O Aleksandru sliedi biografija.

U prosincu 1894. primi Freudenreich opet angažman na zagrebačkom kazalištu. Miletić u svom »Hrvatskom Glumištu« (I. str. 110) povodom tog namještenja kaže: »Za hrvatsko kazalište je ovaj ponovni angažman bio svakako dobitak, jer je Freudenreich glumac liepih sposobnosti i skroz originalan, stvarajuć sve iz sebe, što je velika prednost osobito u oštrim

Dragutin Freudenreich kao Ljudevit XI. u istoimenoj tradegiji. (Svjetlopis Mosinger i Breyer, Zagreb, Ilica 8).

karakterističnim ako i epizodnim ulogama, on je za čitav ensemble od velike važnosti. Takve karaktere znade on i izvrstno risati i dići ih kao relief iz fonda i podati im neku gorčinu i sarkazam. U takav niz njegovih uspjeha idu nedvojbeno Cuff u »Grofu Essexu« od Laubea, Vansen u »Egmontu« od Goethea i mnoge druge uspjele kreacije u slavenskim, osobito ruskim komadima. I u glavnim ulogama, primjerice u Molierovom »Škrtcu« i u »Toljagi« (L'assomoir) od Busnacha i Gastineaua (po Zolinom romanu) polučio je svojom naravnom igrom zasluženih uspjeha a držim,

da hrvatska pozornica u njemu posjeduje i zvanog svog Mefista u Goetheovom »Faustu«.«

Freudenreich bio je još premlad i preagilan, da bi se mogao smiriti na jednom mjestu. U sezoni 1898.—1899. organizira kao ravnatelj izvrstnu grupu zagrebačkih glumaca s kojima glumi u Splitu te gostuje u Šibeniku, Visu, Hvaru i ostalim dalmatinskim gradovima. Prva predstava u Splitu bila je dne 3. prosinca 1898. i davao se »Truli dom« od Srđana Tucića. Predstavi prisustvovao je auktor. Splitski list »Hrvatska Domovina« (16. prosinca) iztiče, da je Freudenreich bio izvrstan kao Fedor Ivanović Dobrunov. Predan mu je lovor vienac s hrvatskom trobojnicom. Isto briljira u Tucićevoj glumi »Povratak« i u »Umišljenom bolestniku« od Moliera.

U sezoni 1899.—1900. organizirao je kazalištno družtvo, s kojim je nastupao u Varaždinu, odkuda je u svibnju 1900. gostovao na Sušaku i Mostaru. Na Sušaku postigao je izvanredni uspjeh u ulozi Carla Morettia u igrokazu »Nepoštenjaci« od Girolama Rovette a isto i u ulozi Henrika Flavignaca u glumi »Borba gospođa« od Scribea. Dne 3. svibnja glumio je Freudenreich Shyloka u »Mletačkom trgovcu« od Shakespearea. O tom piše sušačka »Nova Domovina« (4. svibnja 1900.) među inim ovo: »Neka nam zamjeraju, kad nekoga hvalimo u superlativu, nu kakvim bi drugim stupnjem mogli ocieniti onu osobitu i upravo riedku glumačku vještinu, što ju je jučer g. Freudenreich pokazao u svojoj ulozi. Zanesena publika onim frenetičkim pljeskanjem i izazivanjem najbolje je ocienila njegovu sposobnost«. Dne 13. svibnja osobito je Dragutin očarao obćinstvo kao Grga u »Graničarima« te je bio upravo nenadmašiv. (»Novi list« 14. svibnja 1900.). Družina priredila je predstave na Trsatu, u Opatiji i u Karlovcu u »Zorin Domu«. Kazalištno družtvo Freudenreicha iako je imalo velike moralne i umjetničke uspjehe, nije postiglo tolike materialne uspjehe, da bi se moglo trajno održati, već se razišlo.

God. 1901. i 1902. Freudenreich ne glumi, već boravi sa svojom obitelji u Grazu. U jeseni 1902. ponovno je angažiran u Zagrebu, gdje ostaje do svojeg umirovljenja g. 1921., prekidajuć opet u nekoliko navrata angažman. Tako se u kolovozu 1905. zaputio u Bugarsku. Svoje doživljaje u toj zemlji opisao je u feuilletonima »Zagr. Tagblatta« pod naslovom: »Reiseberichte von Balkan« (»Agramer Tagblatt« 1905., br. 176., 179., 181. i 183.). U Sofiji želio je gostovati u tamošnjem kazalištu nekoliko puta, nu to nije bilo moguće, jer se u ono vrieme kazalište pregrađivalo, a intendant i glumci bili su na jednoj turneji. Odluči se za Plovdiv, gdje ga je dočekao glumac Tošo Tanev, član plovdivske gradske trupe i bio mu je vodičem. U Lukemburg-kazalištu glumio je s domaćim glumcima »Škrtca«, »Ljudevita XI.«, »Shyloka« i »Revizora«. Uzput pregledao je i samostan Bačkovo, najstariji samostan u Bugarskoj.

Iz Plovdiva vrati se u Sofiju, gdje je na jednoj predstavi glumio i to: u II. činu »Ljudevita XI.«, u proverbu »Delikatan nalog« od F. Wittmanna i u IV. činu glume »L'assomoir«. U Rušćuku glumio je na jednoj predstavi.

Spomenuti feuilletoni su vrlo zanimljivo pisani te su osobito liepo prikazani krajevi, kuda je Freudenreich putovao, i bugarski gradovi, koje je posjetio. Vrativ se kući opet je glumio na hrvatskom kazalištu i dao niz svojih največih glumačkih kreacija. On je u to vrieme veliki karakterni glumac, osobito u ulogama staraca, u svim mogućim niansama, počevši od vedre komike do visoke tragike, a najznačajnije su mu one kreacije, gdje se komika i tragika spajaju. Što se pak tiče uloga u Molierovim glumama, opetovano se izticalo, da je on bio najbolji glumac tipa tih drama. On je nastupio u svim dramama tog klasičnog dramatičara, koji su se kod nas davale. U Molieru dolazi do izražaja Freudenreichov dar satiričkog slikanja i umjetničkog karakteriziranja. Uloge »Škrtca«, »Umišljenog bolestnika« i »Tartuffa« ostat će nezaboravne kazalištnim sladokuscima. Vanredne su mu bile osim toga i ove njegove uloge: Luđak u »Kralju Learu«, Malvolio u »Trim Kraljima« i Grobar u »Hamletu« sve od Shakespearea; Akim u Tolstojevom »Moć tmine«, Teljegin u »Ujaku Vanji« od Čehova, Spielberg u »Razbojnicima« od Schillera. Osim toga kreirao je Freudenreich mnogo uloga hrvatskih dramatičara počevši od Gundulića pa sve do najmodernijih. Uloge su ove: Gjivo Pešica u »Stancu« od Držića, Satir Goršak u Gundulićevoj »Dubravki«, Kodolak, markgrof friulski u »Ljudevitu Posavskom« i Knez Bran Mutimirović u »Simeonu Velikom«, oba od Tresić-Pavičića, Radak Tomo, vojvoda bosanski u Bogovićevom »Stjepanu kralju Bosanskom«, Gašpar Grgić u Freudenreichovoj »Crnoj Kraljici«, Ivo Fijuga u »Kako vam drago« od Milana Šenoe, Mišo u »Pastorku« i naslovna uloga u »Barunu Tamburlanoviću« obe od I. E. Tomića, Knez Dubrovački u »Dubrovačkoj trilogiji« i Sliepac Vlaho u »Ekvinociju« oba od I. Vojnovića, Šimun u »Sigetu« od Dragosića, Zidar u »Sestrama« od Kumičića, Mazalo u »Ladanjskoj opoziciji« od Derenčina, Novinar Blaž Privinja u »Sireni« od Rorauera, Mikula Andrinić u »Zimskom suncu« od V. Cara Emina, Feigvelber u »Grofu Paližni« od Miletića, Guša Rigalin u Kosorovoj »Požar strasti«, Glavnu ulogu u »Jalnuševčanima« od Zagorke i dr.

Kad je Dragutin g. 1907. treći put ostavio zagrebačko kazalište, što iz nužde što iz prkosa, primio je mjesto nadkonobara u »Hotelu Imperial« u Zagrebu. Nakon godinu dana tog senzacionalnog zanimanja, preuzeo je mjesto putnika za tvornicu likera »Pokorny« u Zagrebu, gdje se izrađivao liker pod imenom »Stari Graničar«. Freudenreich je taj liker uveo u Zagrebu i pokrajini. Kudgod je došao, svuda bi bio častno primljen i pogošćen, a on se odužívao svojim klasičnim humorom i komičnim pričicama. U tom trgovačkom poslu ovjekovječio ga je slikar Tomislav Krizman

na umjetničkom reklamnom plakatu kao našeg »Grgu«, koji u ljevici drži bocu »Starog Graničara«. (Vidi »Obzor« 26. veljače 1910. i »Narodne Novine« od 4. studenog 1910.).

Godine 1907. izdao je Freudenreich svoju senzacionalnu brošuru »K reformi hrvatskog kazališta«.

Dne 17. prosinca 1908. slavio je Dragutin 25-godišnjicu svog umjetničkog rada, te je glumio glavnu ulogu u drami »Manasse« od Romana Rosettia (Vidi »Smotra« 1909., br. 1. i »Novosti« 18. prosinca 1908.). Građanski odbor u Zagrebu priredio je tim povodom dne 27. siečnja 1908. veliku priredbu u velikoj dvorani Hrv. Sokola. Razpored je bio: Zajc: Uvertira »Graničari«; 2. Vulaković pjevao uz pratnju glasovira; 3. »Zaboravljen sviet« od N. Milana. Glumili Micika i Dragutin Freudenreich; 4. Rosenberg-Ružić: Valčik »Ciklama«; 5. Bahati pjev — Dragutin Freudenreich i Fran Stipetić; 6. V. Novak: »Hrvatskoj« i 7. Veliki prizor iz drame »Toljaga« Dragutin Freudenreich i Stipetić. Točke 1., 4. i 6. svirala je domobranska glasba. Poslije koncerta bio je komers. (Vidi »Narodne Novine« 27. i 28. siečnja 1908.).

Dr. Milan Ogrizović pišući o Freudenreichu povodom ove proslave rekao je među ostalim o njemu ovo: »Heroji dasaka diele se u glumce i umjetnike, u reproducente i stvaraoce. Upravo: u ilustracije i likove, u rieči i djela. Umjetnici, koji stvaraju, postaju ne samo posrednici autora i publike, nego dramatski suautori, koji mogu dići djelo ili ga prevrnuti. Mogu se uzvisiti i nad autora, jer su oni novi elemenat, koji živi svojim umjetničkim životom u okviru određenog lica. Pa kao što nije umjetnik onaj, koji naprosto preslikava prirodu i ljude oko sebe, tako nije umjetnik ni onaj pozorištni prikazivač, koji samo od prizora do prizora, od gesta do gesta, uči svoju ulogu. Uloga mora u njemu niknuti i sazrijevati, i iz njega se samog stvarati i oblikovati pod dojmom pjesnikova lika. On mora proći isti proces stvaranja, koji i sam pisac. To je onda pravi sustvaralac, suautor. To je onda pravi umjetnik. A takav je Dragutin Freudenreich«.[5])

U svibnju 1909. nalazimo Freudenreicha u Dubrovniku, gdje mu je Starčevićanska mladež dne 9. svibnja priredila u njegovu počast akademiju, kod koje je glumio više uloga, a osobito veselih. God. 1910. preradio je otčeve »Graničare«, te se u toj njegovoj preradbi i danas prikazuju u Hrv. drž. kazalištu. To prerađeno izdanje tiskano je u nakladi S. Kugli iste godine. Od god. 1911. do 1914. kreirao je Dragutin ove uloge: Jourdain u »Građaninu plemiću«, Georges Dandin i Tartuffe u istoimenim Molierovim dramama. Zatim Nickelmann u »Utopljenom zvonu« od Gerhardta Hauptmanna, i Natan u »Mudrom Natanu« od Lessinga. O potonjoj ulozi piše »Hrvatsko pravo« (20. ožujka 1912.), da Freudenreich prikazivaše Natana odlično, bez ukočenosti s realističnim detaljima, sa sitnim sredstvima, uzetim iz života. Nadalje sudca Adama u »Razbijenom vrču« od Kleista. »Obzor« (22. veljače 1913.) veli o toj ulozi: »Freudenreich je kao sudac Adam razvio mnogo života. S njime bili bi i Niemci zadovoljni. Njegova komika ima nešto suvreno umjetničko, nešto od onih vječnih pravica za život, na bujicu života, što je prosiplje u svijet svaka dobra komedija. On je rasipnošću svog bogatog temperamenta i talenta obradio Adama i opet proširio svoj repertoar za jednu sjajnu novu kreaciju«.

[5] »Teater«, polumjesečnik za kazalištni i koncertni život (1. studenoga 1932. God. V. br. 21.).

God. 1913. slavio je Freudenreich 30-godišnjicu svoga umjetničkog rada. To je proslavljeno u Hrv. kazalištu dne 2. ožujka. Svečar je glumio ulogu protagoniste u premieri dramske pripovjesti »Fridrik Veliki« od A. Nowaczynskoga. Tim povodom je književnik i novinar Milan Grlović u »Narodnim Novinama« (3. ožujka 1913.) napisao veliki članak, u kojim prikazuje dosadanji umjetnički rad svečara a o ulozi kazao je ovo: »Freudenreich je glumio Fridrika od početka do kraja s velikom dosljednošću, s promišljenom karakterizacijom, s produbljenom gradacijom svake strasti i pohote. Vješto je i sa svom snagom pokazao ovu zagonetnu pojavu«. »Jutarnji list« (5. ožujka) o toj predstavi piše među ostalim: »Freudenreich bio je velik kao Fridrik. On je upravo živio u toj ulozi, pa je znao jednakim savršenstvom iznieti i vanjske i unutrašnje momente uloge. Svakako na našoj pozornici nismo vidjeli ovako izrađene dramske kreacije«.

God. 1914. odpušten je Freudenreich iz kazališta te je preuzeo upravu dobra i restauracije »Lavica« u Samoboru.

Dne 7. veljače 1917. bila je šestdeseta obljetnica Freudenreichovih »Graničara«. U Hrv. kazalištu bila je skromna spomen slava te su se prikazivali »Graničari«. Dragutin je i opet glumio Grgu. U ožujku iste godine kreirao je ulogu Biskupa Nikolasa u historijskoj drami »Za priestolje« od Ibsena.

Dne 1. svibnja 1921. umirovljen je Dragutin, ali redovito gostuje u Zagrebu i u drugim gradovima.

Dne 26. studenoga 1922. proslavljena je u hrv. kazalištu 40-godišnjica glumačkog djelovanja Dragutina i 60-godišnjica njegova rođenja, te 200. predstava »Graničara«. Svečanost započela je govorom M. Nehajeva o »Graničarima« i njihovu auktoru. Na pozornici okupili su se oko svečara predstavnici kazalištne uprave, građanstva i svečarevi kolege. U ime uprave pozdravio ga je dr. Gavella i predavši mu vienac pročitao je brzojavku ravnatelja umjetničkog odjela ministarstva. Turinski pozdravio ga je u ime beogradskog kazališta. U ime kolega čestitao mu je H. Nučić, a u ime građanskog odbora predsjednik »Matice Hrvatske« hrv. pjesnik dr. D.

Domjanić, koji je na koncu svog govora izrekao u blagoj kajkavštini čestitku svečaru. Vienaca i darova bilo je na pretek.[6]) Tom prigodom napisala je spisateljica Antonija K. Cvijić spomen spis pod naslovom: »Freudenreich 1922.«

U veljači 1926. gostovao je Freudenreich u Sarajevu u narodnom pozorištu. Dne 25. veljače nastupio je kao Toma Melentijević u Nušićevoj glumi »Svet«. Prije predstave držao je auktor konferenciju. Dne 25. veljače glumio je »Uobraženog bolestnika«, dne 27. veljače »Škrtca« a dne 4. ožujka oprostio se je sa sarajevskim obćinstvom kao Grga u »Graničarima«. Razdragana publika nagrađivala je gosta čestim i oduševljenim pljeskom. Poslije drugog čina predana su gostu tri poklona hrvatskih kulturnih družtava, družtva prijatelji umjetnosti »Cvijeta Zuzorić« i prijatelja.

Dne 5. studenoga 1932. slavila se u hrv. kazalištu 50-godišnjica umjetničkog rada Freudenreicha. Sedamdeset godišnji svečar igrao je svoju omiljelu ulogu »Škrtac«. Poslije predstave bio je komers u Hotelu Imperialu. Tim povodom odlikovan je »oficirskom palmom javne prosvjete«. Francuzka vlada podielila mu je odlikovanje zbog njegovih velikih zasluga u tumačenju djela velikog francuzkog dramatičara Moliera.

U to vrieme napisao je Dragutin »Uspomene na mog otca«. Ovaj članak izašao je poslije njegove smrti u kazalištnom almanahu za g. 1938. (str. 32—46).

Zadnjih godina povukao se Freudenreich iz javnog djelovanja, te je umro 22. travnja 1937. Sprovod je bio 24. travnja. Na Mirogoj došlo je veliko množtvo građana, da odprati na vječni počinak popularnog kazalištnog umjetnika. Na sprovod su došli brojni članovi opere, drame i orkestra a na čelu im intendant kazališta dr. Branko Šenoa; zatim izaslanstva raznih glumačkih organizacija, brojni književnici i drugi intelektualci. U velikom broju bila je zastupana Matica hrvatskih kazalištnih dobrovoljaca, Braća Hrvatskog Zmaja i Družtvo Zagrebčana.

Nakon opiela oprostio se od pokojnika u ime članova kazališta ravnatelj drame Tito Strozzi i naglasio, da ime Freudenreicha ne će nikada pasti u zaborav; to ime će živjeti, dok će živjeti i hrvatsko kazalište. Starješina Matice hrvatskih kazalištnih dobrovoljaca književnik dr. Nikola Andrić rekao je među inima ovo: »Pokojnik je bio Matici i svoj mlađoj glumačkoj generaciji prototip idealnih prikazivača karakternih pozorištnih tipova. Onako, kako je on iznosio te tipove, riedko ih je tko ili nitko iznosio na pozornicu hrvatskog kazališta. Pokojnik bio je rođeni glumac i srdcem i temperamentom, kojim su se odlikovali svi nosioci njegova imena«, a

[6] »Slobodna Tribuna«, »Jutarnji list«, »Riječ« i »Zagreber Tagblatt«, svi listovi od 27. studenoga 1922.

svršio je govor: »Tebi, dragi Karlek, koji si pet decenija izgrađivao realističku umjetnost hrvatskog kazališta, prenoseći ga iz patetičke epohe u modernu realističku i koji si tu umjetnost volio podjednakom ljubavlju kao i svoju domovinu Hrvatsku, kličem na posljednjem oproštaju: Hvala Ti i slava«.

Poslije molitve na grobu održao je nadgrobni govor glumac Hinko Nučić, u kojem je naglasio glumačke vrline pokojnika.[7]) U »Hrvatskom Listu« (3. svibnja 1937.) napisao je liečnik dr. M. Benković iz Nove Gradiške članak pod naslovom: »Dragutin Freudenreich. Novogradiške meditacije povodom umjetnikove smrti«. Književnik dr. Branimir Livadić napisao je u listu »Neue Ordnung« (2. kolovoza 1942.) obširni članak pod naslovom: »Karl Freudenreich. Ein kroatischer Schauspieler«, u kojem strukovno prikazuje umjetnički glumački rad Dragutinov i opisuje ga kao čovjeka.

MARIJA MICIKA FREUDENREICH

Rođena je u Zagrebu 28. kolovoza 1863. Već kao mlada djevojčica nastupala je na kazalištnim priredbama (u spomenutoj glumi »To bijah ja«). Pjevanje je učila kod svoje majke i u glasbenoj učionici Hrvatskog glasbenog zavoda, gdje joj je bio učiteljem tadanji ravnatelj te škole, hrvatski skladatelj Ivan pl. Zajc. Kao učenica te škole nastupala je na koncertima tog družtva, tako na koncertu dne 14. svibnja 1880., na kojem je pjevala sa Ivkom Gavrilović dvopjev za sopran i alt od Riccia.[1])

Prvi puta nastupila je iz naklonosti na koristnici Šandora Sajevića dne 23. veljače 1881. u otčevoj glumi »Crna Kraljica«, te je igrala ulogu Živana.

Za uprave dra Marijana Derenčina angažirana je na zagreb. kazalištu za manje uloge opere, operete i drame, te je prvi puta nastupila dne 25. rujna 1881. kao Karolina u »Graničarima« svog otca. Njezina pozorištna rutina, te školovani ljubki glas izticali su se u kasnijim godinama u opereti i operi. U opereti kreirala je osobito mnogo glavnih uloga, a na početku svoje kariere također je pjevala u opernom zboru.

Skučeni prostor ne dozvoljava da navedem pojedino njezino nastupanje a to bi mi vrlo lako bilo, budući da je Micika u svom dnevniku po kazalištnim sezonama upisivala točno dan i ulogu pojedinog nastupa. Iz dnevnika vidi se, da je nastupala i više od šestdeset puta u sezoni.

U Zagrebu angažirana je Micika u sezonama 1881.—1882 do 1891.—

[7] Potanje o sprovodu vidi »Novosti« (25. travnja 1937. br. 113.), »Jutarnji list« (25. travnja 1937.).

[1] Vidi: dr. Antun Goglia: »Hrvatski glasbeni zavod« str. 39, 54.

1892. i kreirala je mnogo uloga i partija. U sezoni 1884.—1885. nije nastupala.

U ovim je sezonama pjevala odnosno glumila:

1. U operama: Zajc: Kraljev hir; Rossini: Wilhelm Tell; Auber: Fra Diavolo; Gounod: Faust; Meyerbeer: Hugenoti i Donizetti: Kći pukovnije.

2. U operetama: Zajc: Momci na brod; Afrodita; Mjesečnica; Boisijska vještica i Gospođe i Husari; Lecoque: Angot i Mali vojvoda; Offenbach: Meštar Fortunio; Blebetuša saragoška i Svadba pri svjetiljkama; Suppé: Penzionat i Veseli đaci; I. Strauss: Šišmiš; Millöcker: Đak prosjak; Apajune i Gasparone; Delibes: Kralj je rekao; Maillart: Pustinjakovo zvono; Müller: Chonchon; Ranquette; Korneviljska zvona; Genée: Nanon, krčmarica zlatnom janjetu; Sullivan: Mikado i u baletu: Hausreiter i Gaul: Vila Lutaka. U operetnim partijama pjevala je i igrala Micika vanrednom vještinom.

Dne 14. studena 1891. bila je premiera operete »Mam'zelle Nitouche« od F. Hervea. Freudenreichova pjevala je partiju Denise-Nitouche. O tom nastupu pisale su »Narodne Novine« među inim: »Na prvom redu od svih odlikuje se Freudenreichova. Ona je pustolovnu djevojku tako samostalno i vještački prikazivala, da su ju uzpoređivali sa svjetlom operetnom pjevačicom Iudic. Osobito se iztaklo njezino zvonko grlo«. Ta uloga bila je kruna njezina stvaranja, pa je njom briljirala u Zagrebu, u pokrajini, a kasnije i u Grazu te uviek punila kuću. Gradačke novine osobito su je hvalile i izticale: »Za ovu ulogu treba talenta, duhovitosti, žilavosti, vragolije, a opet nešto naivno i graciozno. To je ona najbolje pogodila, a uz to je prekrasno pjevala«.

3. U glumama: J. Eug. Tomić: Barun Trenk; Henriete Tomić: Zabluda matere; Rorauer: Maja; Milan-Simeonović: Tvrdoglavac; Naši Leopoldovci i Automat; Ester: Šoštar i Ašesor te Penzionatkinja; Brezovački: Đak grabanciaš; Sardou: Nervozni; Odetta i Georgette; Scribe: Prva ljubav i Kleveta; Bayard: Caričini sužnji i Viconte; Ohnet: Vlastnik talionica; Molière: Umišljeni bolestnik i Scarpinove vragolije; Erckmann: Rantzavi; Nestroy: Lumpacius vagabundus i Mjesečnjaci; Gogolj: Revizor; Moser: Knjižničar; Ženar i Naše žene; Halm: Divljan; Schöntan: Otmica Sabinjanaka; Pailleron: Iskra koja upaljuje; Raimund: Rasipnik; Seljak miljunar i Morländer: Kazalištna bezumnost.

I u glumama, a osobito u veselim, hvalila ju je kritika zagreb. dnevnika.

Pošto u zadnjoj sezoni nije bilo u Zagrebu stalne opere i operete, odlučila je Micika, da u jesen 1892. primi vrlo povoljnu ponudu za angažman u kazalištu u Grazu. Nu, prije svog odlazka priredila je nekoliko koncerata u pokrajini.

Micika oprostila se od zagreb. obćinstva dne 17. svibnja 1892. u naslovnoj ulozi operete »Mam'zelle Nitouche«. Tajaj oproštaj bio je za nju pravi triumf. Publika i novinstvo žalili su nad gubitkom tako vrstne i omiljene sile. Za cielo vrieme predstave bila je Micika predmetom ovacija, kakvih su kod nas doživjeli tek prvi svjetski umjetnici. Uručeno joj je mnogo kita cvieća, vienaca i darova. Nakon dovršene predstave bila je dočekana od množtva štovatelja pred kazalištem i u povorci dopraćena kući. (Potanje o tom: »Hrvatska« i »Agramer Tagblatt« od 18. svibnja 1892.).

Micika Freudenreich kao Ruža u opereti »Pustinjakovo zvono«. (Svjetlopis A. Brauner, Zagreb, Ilica 35).

Na gradačkom kazalištu pjevala je Freudenreichova do konca sezone 1894.—1895. ponajprije kao operna i operetna pjevačica, nu naskoro je sasma prešla k operi.

Dne 1. studenoga 1892. stupi Micika pred gradačko obćinstvo kao Suzi u opereti »Barun ciganin« od J. Straussa. Tim povodom piše »Grazer Tagespost« od 4. studenoga 1892.: »G. F. je prvi talenat, kojim nas je kazalištna uprava ove sezone upoznala. Temperamentna i liepim glasom

nadarena Hrvatica, nakon burnog povlađivanja morala je opetovati nastupnu ariju. Uprava mogla bi je zaposliti u operi«.

Naskoro nastupila je u operama: Lortzing: Car i tesar i Oružar; Marschner: Hans Heiling i u opereti »Začarani dvor« od Millöckera.

U godini 1893. razvila je Micika veliku djelatnost. Dne 7. listopada pjevala je Micaelu u Bizetovoj operi »Carmen«. »Grazer Volksblatt« (od 8. listopada) izvješćuje o tom nastupu: »G. F. pobudila je svojim liepim glasom i čuvstvenom predajom arije u III. činu osobito odobravanje. Bilo bi poželjeti, da se ova muzikalno osjećajna, vrlo upotrebljiva, sigurna i krasnim glasom obdarena pjevačica, češće zaposli«.

Veliki uspjeh imala je kao Blondchen u operi »Otmica iz Seraja« od Mozarta, kao Ana u operi »Vesele žene vindsorske« od Nicolaia, kao Maria u Smetaninoj operi »Prodana nevjesta« te u operama »La part du diable« od Aubera i »Postiljon od Lonjumeau-a« od Adama.

Koncem rujna te godine gostovao je u gradačkom kazalištu znameniti svjetski bariton F. D'Andrade u Mozartovoj operi »Figarov pir«. Micika je pjevala partiju Cheruba, pa ju je kritika osobito pohvalila.

Dne 1. travnja 1894. imala je svoju koristnicu, te je nastupila u »Prodanoj nevjesti«. »Grazer Tagespost« (2. travnja) među inim piše: »G. F. polučila je ovom partijom veliki uspjeh. Prikazivanje i pjevačka izvedba bili su izvanredni. Posebno je pobudila udivljenje u predaji svojih arija, kao i u duetima, a osobito u sekstetu«.

U sezoni 1894.—1895. nastupila je u ovim operama: Kreutzer: »Noćište u Granadi«; Gounod: »Faust« (Siebel); Weber: »Strielac vilenjak;; Beethoven: »Fidelio« i Wagner: »Tannhäuser« (pastir).

Dne 1. prosinca 1894. pjevala je Micika kao Gretel u opernoj priči »Hänsel und Gretel« od Humperdincka. Ta partija osobito joj je uspjela, pa ju je često davala i u Zagrebu. »Grazer Morgenpost« (12. prosinca 1894.) piše o toj izvedbi: »Omiljena pjevačica F. savršeno je udesila u ovoj težkoj ulozi svoj milozvučni i vedri organ«. S ovom ulogom oprostila se je 30. svibnja 1895. od gradačkog obćinstva i vratila se u svoju domovinu.

U Grazu bio je tada ravnateljem opere Franjo Schalk (1863.—1932.), koji se podao izobrazbi neobičnog talenta Micike, što je ona i kasnije i uviek priznavala. Schalk bio je kasnije dirigent bečke filharmonije, s kojom je 27. travnja 1929. pohodio Zagreb.[2]

Za vrieme angažmana u Grazu gostovala je Freudenreichova često u Zagrebu, naročito za opernih sezona, koje je organizirao Ivo Hreljanović s ravnateljem opere Nikolom Fallerom. Tako je g. 1892. pjevala u opere-

[2] Vidi: dr. A. Goglia: »Orkestralna muzika u Zagrebu«. Sv. Cecilija 1934. i 1935. i posebni otisak str. 24.

tama »Mam'zelle Nitouche«, »Veseli đaci« i »Mjesečnica«, god. 1893. u operama »Faust«, »Carmen«, »Čuvidski ples« i »Cavalleria rusticana«.

U jeseni 1895. započeo je intendant Stjepan Miletić s pripravama za novu sezonu i za otvorenje novog hrv. kazališta, koje je imalo biti 14. listopada. Među inima angažirao je i Freudenreichovu za operni i operetni ensemble. Prvi puta nastupila je kao Ljubica u Lisinskievoj operi »Ljubav i zloba« dne 19. listopada 1895. Publika je burno pozdravila njezin povratak u domovinu. Već 22. istog mjeseca pjeva u Zajčevoj operi »Nikola Šubić Zrinski« partiju Jelene. »Obzor« od 25. studenoga 1895. piše o tom nastupu: »Divnim se pjevom odlikovala naša diva Leonia Brückl a s njome se za palmu večeri natjecala Freudenreichova, koja je pjevala Jelenu, kao nikad do sada«. Uobće, već kod prvih njezinih nastupa opazilo se, da se u tuđini još usavršila u svom umjeću.

Dne 16. studenoga pjeva Juttu u operi »Dalibor« od Smetane. Miletić u svom »Hrvatskom Glumištu« (II. str. 131) piše: »Gđa Brückl kao Milada, Hofer kao Dalibor i Freudenreichova kao Jutta mogli bi se i na kud i kamo većoj pozornici pokazati«.

Na premieri Ogrizovićevog poema »Slava njima« glumila je groficu Erdödy dne 14. listopada 1895. Osobito valja iztaknuti njezin nastup kao Paž Oskar u Verdievoj operi »Čuvidski ples« dne 5. studenoga 1896. Svi zagrebački dnevnici hvalili su njezinu pjevačku i glumačku umjetnost. »Obzor« 6. studenoga piše o tom: »Freudenreichova kao paž bila je u igri i pjevanju svakog priznanja i hvale vriedne kao i obično u drugim ulogama. Prava je naslada gledati i slušati tako sigurnu i vrstnu silu, koja se svojim dotjeranim umjećem nameće odobravanju i najkritičnijih slušača«.

God. 1898. gostovala je u Zagrebu naša velika umjetnica i operna diva Milka Ternina.[3] Ona je nastupila dne 15. ožujka kao Leonora na premieri Beethovenove opere »Fidelio«. Uspjeh je bio neopisiv. Kao solisti sudjelovale su prve naše operne sile. Freudenreichova je pjevala Marcellinu s vedrom naravnošću, naivnim izražajem, a k tomu precizno muzikalno. Osobito se iztakla u kvartetu i finalu prvog čina, gdje je morala dominirati nad cielim ensembleom, što nije lahka zadaća.[4]

Moram spomenuti kazališnu predstavu dne 19. travnja 1902., na kojoj je Micika pjevala Lutku Olimpiu u »Hoffmanovim pričama« od Offenbacha. »Obzor« od 2. travnja o ovoj izvedbi piše među inim: »Težku koloraturnu partiju svladala je na sveobće udivljenje upravo briljantnom čistoćom, svaki ton zvučio je ugodno i lahko, kao da uviek pjeva koloraturu. Da su

[3] Vidi: dr. A. Goglia: Milka Ternina. (Zagreb. Revija Družtva Zagrebčana 1941. br. 6., 7., 8. i 9.).

[4] Vidi »Agramer Zeitung« od 16. ožujka i Miletić: »Hrvatsko Glumište« II. str. 136.

njezina igra i ples bili vanredni, ne treba iztaći. Obćinstvo bilo je oduševljeno«.

Od g. 1895. pa sve do njezinog umirovljenja g. 1911. Micika je bila neprekidno članom hrvat. kazališta. Nabrojit ću važnije opere i operete, u kojima je ona kroz to vrieme pjevala glavne partije.

Opere: Lisinski: Porin (Zorka); Zajc: Lizinka i Mali divljan; Mitrović: Priča jedne noći; Parma: Stara pjesma; Vilhar: Ivanjska kraljica; Albini: Maričon; Mozart: Don Juan; Weber: Čarobna frula; Wagner: Walküra; Lortzing: Undina; Oružar i Zvjerokradica; Brüll: Zlatni križ; Goldmark: Cvrčak na ognjištu i Sabejska kraljica; Leoncavallo: Pagliacci; Marchetti: Ruy Blas; Puccini: Boheme; Mehul: Josip i njegova braća; Boieldieu: Biela gospa; Thomas: Mignon; Massenet: Manon; Portrait de Manon; Kralj od Lahore i Werther.

Operete: Zajc: Nihilistica i Noć u Kairu; Albini: Nabob i Madame Troubadour; Offenbach: Liepa Jelena; Orfej u podzemlju i Trapezuntska princesa; Suppé: Liepa Galatea; Bocaccio, Fatiniza i Donna Iuanita; Millöcker: Podadmiral i Začarani dvori; I. Strauss: Veseli rat i Prinz Matuzalem; O. Strauss: Čar valcera; Lecoque: Girofle-girofle; Audran: Gilette; Lehar: Vesela udovica; Eysler: Pufferl; Wimberger: Veseli baštinici; Terasse: Congres u Sevilli; Heuberger: Ples u operi; Felix: Madame Scherry i Ziehrer: Skitnice.

Dne 4. travnja 1906. slavila je Micika dvadeset i pet godišnjicu svog umjetničkog djelovanja, te je kod svečane predstave nastupila kao Gretel u Humperdinckovoj opernoj priči »Hänsel i Gretel« a pod ravnanjem Nikole Fallera. Prije same izvedbe sakupili su se na pozornici članovi opere, drame, operete, zborova, orkestra i tehničko osoblje, a ravnatelj opere Faller doveo je svečaricu na pozornicu. Ravnatelj drame Andrija Fijan pozdravio je, predao joj vienac kazališne uprave, zatim su joj predani darovi i cvieće njezinih kolegica i inih štovatelja. Faller kao njezin najstariji drug i najvjerniji prijatelj oslovio ju je u ime članova opere i operete. Svečarica se zahvalila tronutim glasom, te završila zahvalu ovim riečima: »Sav svoj život dajem hrv. kazalištu, kao što su ga dali moji roditelji i kao što ga daju moja braća«. (Vidi »Hrvatsko pravo« 4. travnja i »Agramer Tagblatt« 5. travnja 1906.).

U svibnju 1907. gostovala je u Brodu na Savi kazališna družina Dinić, koja je pozvala Freudenreichovu na gostovanje. Ona se tom pozivu odazvala i nastupila kao Karolina u »Graničarima«; kao Denisa u »Mam'zelle Nitouche«; kao Alesija u »Lutki«, a oprostila se na koncertu, na kojem je pjevala više opernih i operetnih arija. Obćinstvo je bilo uzhićeno. Nakon predstave oduševljenje doseglo je vrhunac i mlada gospoda izpregli su

konje pred kola, te su milu gošću sami dovukli do svratišta. (Vidi »Brodski tjednik« 25. svibnja i 5. lipnja 1907.).

U kolovozu 1907. gostuje s kazališnom družinom Dinić u Sarajevu u Družtvenom Domu u operetama: »Mam'zelle Nitouche«, »Lutka« i igra Karolinu u otčevim »Graničarima«.

Zadnji Micikin nastup bio je g. 1911. u ulozi grofice Rubido-Erdődy u Ogrizovićevoj »Slava njima«. Umirovljena je 1. kolovoza 1911.

Iz ovog prikaza vidi se, koliko je partija i uloga dala Freudenreichova u raznim operama, operetama i glumama. Mnogo je uloga i partija kreirala, osobito iz djela hrvatskih skladatelja. Zaista, težko će se naći umjetnica, koja je za vrieme svog umjetničkog djelovanja izniela tako velik broj uloga i partija, koje je sve davala velikom umjetnošću.

Nu, Freudenreichova nastupala je također kao pjevačica i na raznim javnim priredbama. Osim na koncertima Hrv. glasb. zavoda pjevala je među inim na ovim priredbama:

Dne 1. veljače 1888. na šaljivom koncertu hrv. pjev. družtva »Sloga« u velikoj dvorani Građ. streljane. Na koncertu izvedena je opereta »Acteki« od Franje Mögela. Micika je davala Kraljicu Acteka, te je prema novinskim izvještajima vrlo dražestno glumila i izvrstno pjevala. Dne 18. studenoga 1888. pjevala je kao bivša Zajčeva učenica sopran-dionicu u njegovoj C-dur misi, koja se je pjevala u katedrali.

Veliki glasbeni događaj u Zagrebu bila je izvedba oratorija »Uzkrsnuće Lazarovo« od znamenitog talijanskog skladatelja crkvene glasbe Lorenza Perosia (* 1872.) za sole, kor i orkestar. Ta skladba izvedena je pod ravnanjem Nikole pl. Fallera u hrv. kazalištu dne 13. svibnja 1899. Micika je pjevala dionicu sopran sola.[5]

Operni pjevač Bogdan Vulaković priredio je koncert dne 17. siečnja 1890., na kojem je sudjelovala Freudenreichova i osobito krasno odpjevala Zajčeve pjesme, a 12. svibnja priredila je Micika samostalni koncert u dvorani Hrv. pjev. družtva »Kola«. Ovoj priredbi sudjelovali su njezini kolege: Marija Ružička-Strozzi, operni tenor Ernesto Cammarota, brat Zvonimir, diletantski orkestar Hrvatskog Sokola i tamburaški zbor »Kola«. (Vidi »Obzor« i »Agramer Zeitung« 13. svibnja 1890.).

Ovih godina priredila je više koncerata u pokrajini a tako g. 1890. u Varaždinu i Slunju, g. 1892. u Požegi a g. 1893. u Sutinskom.

G. 1896. poduzeše braća Micika, Dragutin i Zvonimir koncertnu turneju po domovini, te su priredili koncerte s pjevanjem i deklamacijom, među

[5] Vidi: dr. A. Goglia: Orkestralna muzika u Zagrebu. (Sv. Cecilija 1934. i 1935. i posebni otisak str. 21.)

inim u Vukovaru, zatim u Ilidžama i Sarajevu. Svuda su uzhitili mnogobrojno obćinstvo. (»Bosnische Post« 6. srpnja 1896.).

Često je sudjelovala Freudenreichova na koncertima i jour fixima hrv. pjev. družtva »Kolo«, a osobito u šaljivima, gdje je ona mogla uz piev također razviti i komičnu žicu. Tako je na koncertu dne 17. siečnja 1903. nastupila u šaljivoj solo sceni Zyr Xapula pod naslovom »Iz moje kazalištne karijere«. Na glasoviru pratio ju je N. Faller.

Na družtvenom koncertu dne 6. veljače 1904. izvedena je Albinieva parodija opere »Cavalleria rusticana«, kod koje su pjevali uz Miciku i operni pjevači Irma Pollak, Cammarota, Tošo Lesić i Zvonimir Freudenreich. Dirigirao je N. Faller.

Napokon dne 12. siečnja 1907. na šaljivoj zabavi »Jedna noć u Mletcima« pjevala je vesele talijanske pjesmice i sudjelovala je kod izvedbe parodije »Cavalleria carnevaliana«.[6]

*

Ostavivši hrvatsku pozornicu kao njezin stalni član, kadkada je nastupala u prigodnim predstavama. Tako dala je Karolinu u »Graničarima« kod predstave dne 6. listopada 1927. kad je svečano proslavljena stogodišnjica rođenja njezinog otca Josipa. U njegovu slavu igrali su tom prigodom četiri Freudenreicha i to Micika, Dragutin, njegov sin Aleksander i supruga mu Olga. Poslije umirovljenja radila je na pedagožkom polju. G. 1911. imenovana je u glasbenoj učionici Hrv. glasbenog zavoda kao učiteljica mimike i deklamacije, te je služila do g. 1920., kada je zem. vlada preuzela tu učionicu u svoju upravu. Vlada nije Freudenreichovu preuzela kao nastavnika.[7] Osim toga je podučavala uz deklamaciju i mimiku također pjevanje, te je imala mnogo učenica i učenika. Dolazila je i u Graz i tamo također održavala tečajeve. Njezina učenica bila je danas znamenita njemačka glumica Angela Salloker.

Dne 25. rujna 1931. slavila se petdeset godišnjica njezinog prvog nastupa u kazalištu. Bilo je mnogo čestitaka, cvieća i darova, ali nije nastupila u kazalištu već je prije toga dne 20. rujna 1931. bila u zagrebačkom krugovalu proslava. Micika je pred mikrofonom govorila svojem starom obćinstvu te je pjevala više pjesama. Prije izvedbe održala je spisateljica Antonija K. Cvijić konferenciju o svečarici. Na glasoviru pratio je Miciku njezin stari prijatelj Nikola Faller. Proslava je zaključena izvedbom nekoliko skladba krugovalnog orkestra. U rujnu 1933. sjetile su se novine

---

[6] Vidi: dr. A. Goglia: Spomenica hrv. pjev. družtva »Kolo« povodom 80-godišnjice družtva, str. 84—88., 98.

[7] Vidi: dr. A. Goglia: Hrvatski glasbeni zavod 1827.—1927., (str. 54. i 101.).

njezine sedamdeset godišnjice rođenja, te su o njoj vrlo simpatično pisale i čestitale joj. Od tada Micika živi u krugu svojih rođaka i prijatelja, te se intenzivno zanimala za kazalište i za zagr. kulturni život, a marljivo je pohađala slikokaze.

Dne 18. siečnja 1944. umrla je u sedamdeset i osmoj godini. Sprovod je bio 22. siečnja. Na sprovodu sudjelovao je velik broj pokojničinih prijatelja, štovatelja i znanaca te rođaci, a od drugova i drugarica stara kazalištna garda, te članovi Matice hrv. kazališnih dobrovoljaca. Oprostno slovo održao je dr. Branko Gavella, koji je toplim riečima ocrtao vrline, umjetnički rad i njezine zasluge za razvitak hrvatske kazalištne umjetnosti.

ZVONIMIR FREUDENREICH

Rodio se kao najmlađi sin Josipa Freudenreicha 9. listopada 1865. u Zagrebu u staroj kazalištnoj zgradi na Markovom trgu. Već u osmoj godini stupio je na pozornicu u spomenutoj glumi »To bijah ja«. Posvetio se ponajprije trgovačkom staležu i služio u Karlovcu, dok je kasnije učio za slastičara.

Vrativ se u Zagreb učio je pjevanje u glasbenoj učionici Hrv. glasb. zavoda. G. 1884. bude unovačen, te je služio u Trebinju.

Uviek je u sebi ćutio žicu glumačke i glasbene umjetnosti, koju je nasliedio od svojih roditelja. Za Kneiselove uprave stupio je u hrv. kazalište i glumio u manjim ulogama, a pošto je bio vješt pjevanju i bio ugodne vanjštine sudjelovao je kao korist u operama i operetama, dok g. 1887. ne bude stalno angažiran kao član hrv. kazališta.

Prvi puta nastupio je dne 2. studenoga 1887. kao Jakob u Raupachovoj glumi »Mlinar i njegovo diete«, a dne 9. studenoga iste godine glumio je seljaka Duluea u tragediji »Ljudevit XI.« od Delavigne-a. Kao glumac došao je do većih uloga, kad je g. 1894. njegov brat Dragutin otišao iz Zagreba, a glumac Anić obolio. Osobito je uspio kao Karlo Moor u Schillerovoj drami »Razbojnici«; kao Ivan Gnade u tragediji »Posljednji Zrinski« od H. Dragosića; kao Naukleros u glumi »Valovje mora i ljubavi« od Grillparzera; kao konservatorista Venglein u veseloj igri »Nevjerni Toma« od Laubea; kao Fouché u Sardouovoj glumi »Madame Sans Gêne« i u drugim ulogama. G. 1887. bude razpuštena opera i opereta i Freudenreich primi angažman ponajprije u njemačkom kazalištu u Osieku a kasnije u bečkom »Karl Theatru«.

Dne 3. ožujka 1892. bila je u Zagrebu praizvedba baleta »Vila lutaka« od Bayera, kod koje je Zvonimir davao Pulcinella, njegov brat Dragutin »Kneza« a sestra Micika »Bebu«.

Novo imenovani intendant Stjepan pl. Miletić angažirao je g. 1894. Zvonimira za hrv. zem. kazalište, gdje je kao operetni tenor nastupao do g. 1898. Uz to je glumio i u raznim dramskim djelima. Dakako, da je njegovo glavno polje umjetnosti bilo u operetama i komičnim ulogama. Osobito se iztaknuo u naslovnoj ulozi operete »Ptičar« od Zellera i uviek punio kuću.

Zvonimir Freudenreich kao Ptičar u istoimenoj opereti. (Svjetlopis Mosinger i Breyer, Zagreb, Ilica 8).

Stjepan Miletić u svojoj knjizi »Hrvatsko glumište« piše o Zvonimiru među inim: »Zvonimir, član kazalištne porodice Freudenreich bio je na pozornici zajašiti na svakome sedlu. On je na početku moje uprave bio čak i tragičnim ljubavnikom, na koncu je bio i operetnim tenorom. Da je sve te dužnosti mogao dolično izpuniti govori samo za veliki njegov dar«.

Kad je g. 1898. preuzeo kazalištnu upravu Ivo pl. Hreljanović, ostavi Zvonimir Zagreb i djelovao je u raznim kazalištima u Innsbrucku, Wiener-Neustadtu (gdje je u operi »Evangelimann« od Kienzla pravio furore), zatim u Aachenu i Strassburgu.

Istom za uprave Adama Mandrovića g. 1903. vrati se Freudenreich u Zagreb i započne svoje djelovanje dne 4. studenoga 1903. kao Pippo u

opereti »La Mascotte« od Audrana, u kojoj je njegova sestra Micika pjevala Bettinu.

Prostor ne dozvoljava, da nabrojim sve drame i operete u kojima je Zvonimir nastupao. Osim navedenih pjevao je i među ostalim u ovim operetama: »Gabriel Eisensteina« u »Šišmišu« od J. Straussa; »Silvaina« u »Pustinjakovom zvonu« od Maillarta; »Fairfaxa« u »Geishi« od Sidneya; »Riega Manrique« u »Donni Juaniti« od Suppéa i dr.

Pisac ovih redaka sudjelovao je u svim tim izvedbama te mu je ostao Zvonimir nezaboravan. Imao je krasan lirski tenor, koji je vrlo ugodno zvučio, te savršenu igru. Obćinstvo ga je osobito voljelo. Kad je njegovo ime stajalo na kazalištnoj cedulji u kojojgod opereti, bio to znak, da će kazalište biti dobro posjećeno.

Kako je Freudenreich bio svestran, upotrebljavali su ga u raznim operetnim i dramskim izvedbama tako, da je koju godinu nastupio do 160 puta. To je silno naprezalo njegove fizičke sile tako, da je zadnjih godina počeo malaksati, pače su se na njemu opažali znakovi tuberkuloze, od koje je umro dne 5. ožujka 1906.

Zadnja dramska uloga bijaše mu poručnik »Ujević« na predstavi »Graničari« dne 8. prosinca 1905., a posljednji puta stupio je na pozornicu dne 17. prosinca 1905. kao »Aristej-Plato« u opereti »Orfej u podzemlju« od Offenbacha.

Simpatije, što ih je uživao Zvonimir kod zagrebačkog obćinstva najbolje su se manifestirale kod njegovog sprovoda. Napried pred nepreglednom povorkom nošen je križ a iza njega stupahu članovi hrvatskog kazališta, više zagrebačkih družtava, činovnika, građana i prijatelja pokojnika. Kad je spušten lies u grob zasviraše trubljači posmrtnu pjesmu, a nakon toga odpjevaše pjevači tužaljku »Nad grobom«.

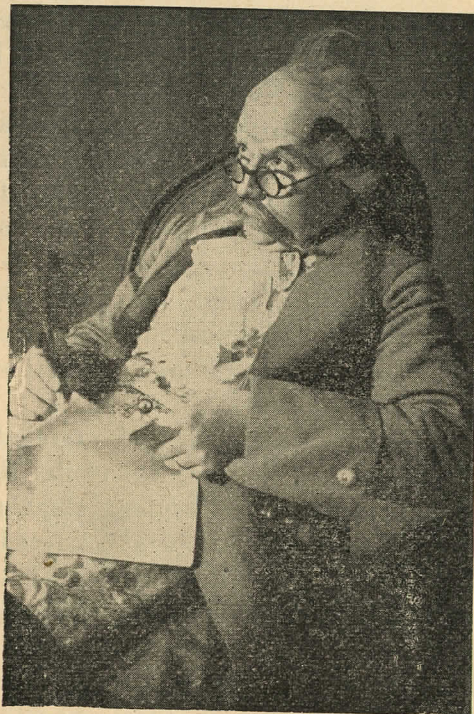
Freudenreich ostavio je dvoje djece: sina Fedora i kćer Veru, udatu Geresdorfer, izučenu pjevačicu, koja je god. 1912. uspješno pjevala na zagrebačkoj pozornici »Margaretu« u operi »Faust« od Gounoda. Nu, kasnije nije javno nastupila.

ALEKSANDAR FREUDENREICH

Aleksandar odgojen u kazalištnoj obitelji, već se od svoje najranije mladosti bavi kazalištnim umiećem, koje je nasliedio od svojih pređa. Kao talentirani kazalištni umjetnik posvećuje uz svoje zvanje arhitekta mnogo truda, vremena i znanja kazalištu, kao što je i mnogo vremena posvetio razvoju hrvatskog graditeljstva, a uz to je surađivao i surađuje u mnogim narodno-kulturnim družtvima. Da se uzmogne njegovo veliko djelovanje podpuno procieniti, prikazat ću njegovo djelovanje u svakoj od spomenutih skupina posebno.

*

Kao sin Dragutina Freudenreicha i Marije rođ. Juračić, rodio se u Zagrebu dne 21. studenoga 1892. Pučku školu svršio je u Varaždinu i Zagrebu, gdje je svršio realnu gimnaziju i graditeljsku školu. Dalje svršio je arhitektonski odjel umjetničke akademije u Zagrebu, a g. 1919. položio izpit za ovlaštenog graditelja. God. 1913. služio je kao jednogodišnji dobrovoljac u Beču. U svjetskom ratu bio je kao pričuvni častnik u Hercegovini, južnoj Dalmaciji, Galiciji, Bukovini i konačno u Belgiji i Francuzkoj, odkuda se g. 1918. vratio kući i započeo svoje graditeljsko zvanje.

Aleksander Freudenreich, kao súdec varoški u šali »Nije vsaki cipeliš na vsaku nogu«. (Svjetlopis First, Zagreb, Ilica 49).

Uz redoviti graditeljski rad mnogo je proučavao gradnju zgrada s dvoranama (Hrvatskih Domova) i prosvjetnih zgrada. Pri tom svakako mu je pomagalo, što je teoretski i praktički poznavao glumačku umjetnost i što je mnogo godina surađivao u »Hrvatskom Sokolu«.

Već g. 1919. bude Aleksandar nagrađen na javnom natječaju za osnovu Hrvatskog doma u Vukovaru, koji je i izgrađen po toj osnovi. Kasnije je osnovao i dielom izgradio oko 70 zgrada s dvoranama kao narodnih domova, tribina, stadiona i gombaonica. Zamislio je i proveo 1925. gradnju mogile u Maksimiru povodom proslave 1000-godišnjice Hrvatskog

kraljevstva. Nadalje je izradio rekonstrukciju starog kazališta na Markovom trgu u Zagrebu. (Nacrt priobćen je u knjizi dra B. Širole: »Hrvatska umjetnička glasba«. Izdanje Matice Hrvatske 1942. slika 22 i u Kazalištnom almanahu g. 1937.). Osim toga izgradio je počevši od g. 1923. u zajednici s arhitektom P. Deutschom mnogo stanbenih sgrada po vlastitim i tuđim osnovama. Na raznim javnim natječajima nagrađeno je oko 30 osnova.

Veliko Freudenreichovo izkustvo u građenju prosvjetnih domova potaklo ga je, da je g. 1943. napisao obsežnu knjigu »Prosvjetna ognjišta«. (Izdalo Ministarstvo narodne prosvjete, glavno ravnateljstvo za obće narodno prosvjetljivanje u Zagrebu. Državna tiskara u Zagrebu. 1943.). To je priručnik za poticanje na građenje, osnivanje i izgradnju družtvenih domova s dvoranama u Hrvatskoj. To su reprezentativne zgrade, koje moraju udovoljavati ne samo utilitarnim zadatcima već i arhitektonsko-estetskim zahtjevima. Građa je obilna i sistematski razređena ne samo sa stručnog gledišta već i s gledišta dobrog poznavaoca pozornice, koju pisac točno poznaje od svog djetinjstva i s kojom je kao osnivač i vođa »Matice hrvatskih kazalištnih dobrovoljaca« a kasnije kao intendant hrv. državnog kazališta došao u neposredni dodir i stekao na tom području riedku i autoritativnu spremu. Priručniku dodano je mnogo crteža, koje zorno prikazuju iznesene misli. Priručnik zauzima znatno mjesto u stručnoj literaturi.

*

Aleksandar intenzivno radi u družtvu hrvatskih graditelja, te je sada predsjednikom tog družtva, a ujedno i jedan od urednika družtvenog stručnog priručnika »Graditelj«. Od g. 1927. do 1932. bio je gradski zastupnik.

Uz ovaj veliki posao u svojoj struci, posvetio je Freudenreich sve slobodno vrieme razvoju kazalištne umjetnosti, a ujedno je surađivao u kulturnim družtvima.

Već kao mladić sudjelovao je kao amater u raznim kazalištnim priredbama, a kasnije je s njim surađivala njegova supruga Olga. Osobito su sudjelovali kod raznih izvedaba »Graničara« povodom raznih jubileja. (Ove nastupe spominjem u prikazu djelovanja Josipa i Dragutina Freudenreicha).

Kao odbornik, prednjak i zamjenik vođe »Hrvatskog Sokola«, osnovao je Aleksandar g. 1923. u okrilju tog družtva sekciju »Diletantski zbor Hrvatskog Sokola«. Osim toga napisao je Freudenreich u družtvenom listu »Hrvatski Sokol« članke: »Hrvatski sokolski domovi« (God. IX. 1927.) i »Sprave za tjelovježbu« (God. X. 1928.).

Skroman rad spomenutog diletantskog zbora pobudio je doskora zanimanje kod umjetničkog svieta te kod kulturnih radnika. Pobudom Freudenreicha osnovano je g. 1926. družtvo »Matica hrvatskih kazalištnih dobrovoljaca« s ciljem, da sve kazalištne dobrovoljce diljem Hrvatske okupi u jedno kolo, koje će stručnim i savjestnim kulturno-prosvjetnim radom prinieti svoj dio izgradnji naše kulturne individualnosti na korist hrvatskog naroda i hrvatske domovine.

Pravila tog družtva odobrena su odredbom velikog župana zagrebačke županije od 10. rujna 1926. br. 58698. »Svrha« Matice je da sistematskim radom i djelovanjem popularizira dramsku umjetnost.

Matica osnovala je »dobrovoljački zbor u Zagrebu« i izdala »Pravilnik« i »Disciplinarni red« za taj zbor.

Pod stručnim umjetničkim vodstvom Freudenreicha razvilo se djelovanje Matice i njezinog zbora. Taj zbor, koji nije nikad premašio 36 članova nastupio je u 20 godina svog obstanka oko 400 puta.

Toj Matici posvetio je Freudenreich svim žarom sve svoje znanje i slobodno vrieme. On vodi to družtvo u umjetničkom smjeru kao učitelj i predavač glume, kao redatelj, a često je i sam glumio. Redatelj i glumac (Đuro Radić, liečnik) bio je primjerice u glumi »Ljubica« od Augusta Šenoe, koju je opetovano davala Matica u Hrv. kazalištu u Zagrebu u siečnju 1932. u korist akcije grada Zagreba za pomoć sirotčadi. On se dalje brinuo za repertoar družtvenih priredaba, te je g. 1930. izdao u zajednici s ravnateljem hrv. opere Srećkom Albiniem i ravnateljem drame Josipom Bachom »Repertoar kazalištnih dobrovoljaca«. Njegova supruga Olga revni je član Matice od njezinog osnutka pa sve do danas.

Aleksandar sada drži u Matici »tečajeve za redatelje i glumce kazalištnih dobrovoljaca« po sustavu K. S. Stanislavskoga. Freudenreich je prvi, koji je kod nas uveo taj sustav odgoja glumačkog podmladka. Već od početka obstojanja družtva uveo je on prikazivanja pred prvostolnom crkvom. Dne 12. rujna 1934. davana je starinska gluma od Hofmannsthal-Bogdanovića: »Čovjek«. Ta gluma je opetovana izvedena u lipnju 1935. pred crkvom Sv. Marka u Zagrebu, a zajedno s »Hrvatskim plesovima« u kulturnom tjednu u listopadu g. 1935. i 1938. Zatim u pokrajini pred crkvama i starim gradovima kao u Karlovcu, Sisku, Varaždinu, Dubrovniku i dr. Tako je Matica g. 1933. izvela »Čovjeka« pred župnom crkvom u Sisku i pred starim gradom u Varaždinu a gluma »Na Ozlju«, epizoda Zrinsko-Frankopanska od A. Freudenreicha izvedena je g. 1927. na Ozlju gradu.

U svrhu populariziranja i uvođenja hrvatskog autohtonog karaktera u scensku umjetnost, proučavao je s prijateljima stručnjacima hrvatske

narodne plesove i oblikovao ih u scenske oblike. Matica je s tim hrvatskim plesovima nastupila u Berlinu prigodom plesnih natjecanja XI. Olimpijade u srpnju 1936. te je osvojila prvo mjesto. (Vidi »Sklad«, smotra za promicanje narodne kulture. G. V. listopad 1936.).

Matica preduzela si je, da i dalje preko pozornice iznosi to narodno blago i s njim upozna strani sviet. Tako je gostovala u studenom 1939. u Švicarskoj i to u Zürichu, St. Gallenu i Winterthuru. U recenzijama švicarskih novina iztiče se Freudenreich kao duša svega, kao konferansijer, vođa i režiser. (Vidi »MHKD na gostovanju u Švicarskoj«. Zagreb 1939. Zaklada tiskare Narodnih Novina u Zagrebu). Dalje gostovanje sa razporedom »Hrvatski plesovi« bilo je u lipnju 1942. u Slovačkoj: u Trencinskim toplicama, u Bratislavi, u Pieštanju i Iliači a 5. srpnja 1942. u Beču.

Freudenreich zasnovao je »natječaje« za najbolje pučke glume, koje već 14 godina razpisuje Matica. Nagrađuju se po nagradama Josipa Freudenreicha i Josipa Bacha. Napokon držao je mnogo prigodnica i konferenca u mnogim kulturnim družtvima, a hrvatske auktore izveo je više godina u zagreb. krugovalu. On je član »međunarodnog odbora za pučku glumu«, te je sudjelovao na kongresima u Liegeu, Pragu i Strassburgu, a surađuje u Bulletinu međunarodnog odbora g. 1932. do 1940. Njegovo nastojanje uviek se priznavalo, pa je g. 1940. imenovan intendantom Hrv. narodnog kazališta, koju je dužnost vršio 13 mjeseci. Prije imenovanja izdao je knjigu »Kazalište za narod«, k reformi Hrvat. Narodnog Kazališta (Zagreb 1940., Zaklada tiskare Narodnih Novina u Zagrebu). Ideja te reforme sastoji se u tom, da kazalište ima biti hrvatsko ne po imenu, već po duhu i umjetničkom izražaju, te da umjetničke plodove njegove ima uživati sav hrvatski narod, a ne samo građani u nekoliko gradova.

Svoje veliko teoretsko znanje i praktično izkustvo u kazalištnoj umjetnosti navelo ga, da je g. 1934. izdao djelo »Gluma«, stručni priručnik za ideologiju i praktičnu primjenu hrvatske pučke glume. (Naklada zadruge »Sklad«, Zagreb 1934. Tisak zaklade tiskare Narodnih Novina u Zagrebu). Ova knjiga je prva te vrsti na hrvatskom jeziku, a jedna između najboljih u europskoj literaturi. Knjiga je prevedena na slovački po Središnjoj Matici kazalištnih dobrovoljaca, ali još nije štampana.

G. 1925. napisao je Freudenreich alegoriju »Kroz život Hrvata«. Simfonijsku glasbu tom djelu skladao je hrv. skladatelj Rudolf Matz. Ta alegorija izvedena je prvi put po zagreb. filharmoniji dne 17. lipnja 1926. Osim toga sastavio je mnogo scenskih prigodnica, te dramu »Na Ozlju«.

Prikazao sam djelovanje A. Freudenreicha, pa se mora priznati, da je njegov rad za hrvatsko kazalište nastavak nastojanja njegovog djeda, nezaboravnog Josipa Freudenreicha.

Ing. Milan Panjković:

PROŠIRENJE SJEVERNE ILICE DO FRANKOPANSKE ULICE I UREĐENJE PROSTORA DO GRIČA

1. Potreba

Pred 50 godina (oko 1893.) imao je Zagreb 40.000 stanovnika, kao Trešnjevka. Glavna promenada za šetnju bila je južna strana Ilice od Jelačićevog trga do Frankopanske ulice. Već onda je taj dio Ilice bio preuzak, naročito nakon uzpostave tramvaja. Poslije 30 godina (oko 1923.) Zagreb ima oko 200.000 stanovnika i pošto se računa, da se tom godinom počinje razvijati u većoj mjeri automobilizam u svietu, pa tako i u Zagrebu, postaje ovaj dio Ilice još više nemoguć za promet. Već tada se pomišlja na podzemni tramvaj, koji bi bio preskup i dugotrajan rad.

Uvođenjem jednosmjerne vožnje kroz Ilicu i Nikolićevu ulicu, nije riešeno pitanje prometa i ako je donekle pomoženo; još uviek je izključen teretni promet danju. Danas broji Zagreb preko 400.000, a **poslije** rata imat će i **600.000** stanovnika, čim se ratne prilike srede.

Druge zemlje i gradovi pomažu si izbacivanjem tramvaja na tračnicama i zamienjuju ga s autobusnim i trolejbusnim prometalima. Ujedno se pristupa proširivanju ulica na 40 m, 50 m, pa i na 60 m širine.

U Münchenu srušit će se središnji kolodvor (zaglavni) i preložit će se željeznička pruga 2.400 m dalje, zatim će se tu urediti prolazni kolodvor. Na tom sadanjem željezničkom zemljištu uredit će se avenija 120 m širine, uz koju bi se izgradile razne javne zgrade. Slično će se provesti i u Berlinu, Heidelbergu i t. d. (Jelačićev trg je 72 m širok, a Zrinjevac 130 m). Iz tih razloga potrebno je i u Zagrebu preložiti željezničku prugu, koja guši razvitak Zagreba, i to na Savu.

Sve tramvajske pruge prolaze dielom Ilice od Jelačićevog trga do Frankopanske ulice, a i sav ostali promet, jer se tek tu razdvaja promet iz Ilice na jug i na zapad; zato je potrebno otvoriti, kako će se kasnije vidjeti, na ovom mjestu kod Frankopanske ulice cestu za promet na sjever, koju ne može nadomjestiti današnja Mesnička ulica, jer ova služi samo za gornji grad, zbog preuzkih gornjogradskih ulica.

Poslije ovog drugog svjetskog rata, nastaje bezuvjetna potreba proširenja diela Ilice i to **sjeverne** strane od broja 2 do 42. Kada ćemo govoriti o proširenju Ilice, uviek ćemo misliti **samo sjevernu** stranu i do broja 42 t. j. do Dežmanovog prolaza. Ako pogledamo te zgrade, vidimo same stogodišnjake, bez ikakvog izgleda, da će se u sliedećih 20 godina i više išta promieniti. Jedini izuzetak do sada činila je nova zgrada broj 38 (bivše

Obrtne banke), koja je nakon 100 godina prva nova zgrada u ovom dielu Ilice. Uzmimo sada, da se sprovede proširenje Ilice i na sjevernoj i na južnoj strani prema sadašnjoj središtbenoj osnovi za 2 do 3 m, **bi li se time prometne prilike poboljšale?**

Mislim, da nema nikoga, koji ne bi odgovorio da se time, ne bi promienilo sasvim ništa. Pa kada se ništa ne mienja, onda je potrebno provesti radikalno proširenje Ilice na sjevernoj strani, ako je to provedivo, pošto ima na južnoj mnogo novih i novijih zgrada.

2. Mogućnost

Jedna prometnija ulica većeg grada, kao što će biti grad Zagreb poslije ovog rata, treba imati najmanje 30 m širine za dvie pješačke staze po 4 m, zatim za 3 reda kola po 2.5 m širine ili 7.5 m širok kolnik, jedan kolnik za vožnju na zapad, a jedan na iztok i najmanje 7 m za dvotračni tramvaj ili brzi tranzitni promet u oba smjera. Tri reda kola računa se u jednom kolniku tako, da jedna kola stoje, druga da voze i pretiču stojeća polagano i treća, da voze brzo bez smetnja i bez da ih tko pretiče.

U Ilici obzirom na vrlo velik promet potrebno je predvidjeti: 2 široke pješačke staze po 5 m za 2 para, koji se razmimoilaze, i još za one, koji stoje pred izlogom. Pošto predviđam tramvaj u sredini, potrebno je za dvosmjernu vožnju i ogradu barem 7 m i 2 biciklističke staze po 1 m, ostaju za 2 kolnika po troja kola potreba od 8 m za svaki smjer vožnje, dakle svega **potrebno je 35 m.** I onda se ne bi smjelo prelaziti preko Ilice, gdje se hoće kao danas, već samo na početku i svršetku boulevarda, možebitno u sredini u Tomićevoj ulici i to stepenicama izpod ulice, radi osobnih i teretnih dizala kod **E** na Grič. Pješački promet bio bi na obim stazama Ilice u oba smjera, dočim kod kolnika sjeverni dio za smjer na zapad, a južni za iztok.

Zapadno i iztočno od Tomićeve ulice, projektirat ćemo po jednu serpentinu 10 ili 12 m širine na Strossmajerovo šetalište tako da kod:

1. **D** u ulici Pavla Radića počne **uzlazna** serpentina do **K** i odavde uzporedo s **K M**, kao i s **K I** do Kamenitih vrata.

2. **Silazna** serpentina **M L F** u Mesničku ulicu. Time bi dobili preostali prostor **A B C D E F**, koji treba najracionalnije izkoristiti za izgradnju 6 i 8 katnica poput Assicurazioni Generali (od sada kratica As Ge, jer ćemo ovu zgradu češće navesti ovdje kao primjer) na Jelačićevom trgu broj 3. **A B C** je uzporedna crta s **D E F** u razmaku 70 do 72 m prema tome, da li se serpentine uzmu 12 ili 10 m široke.

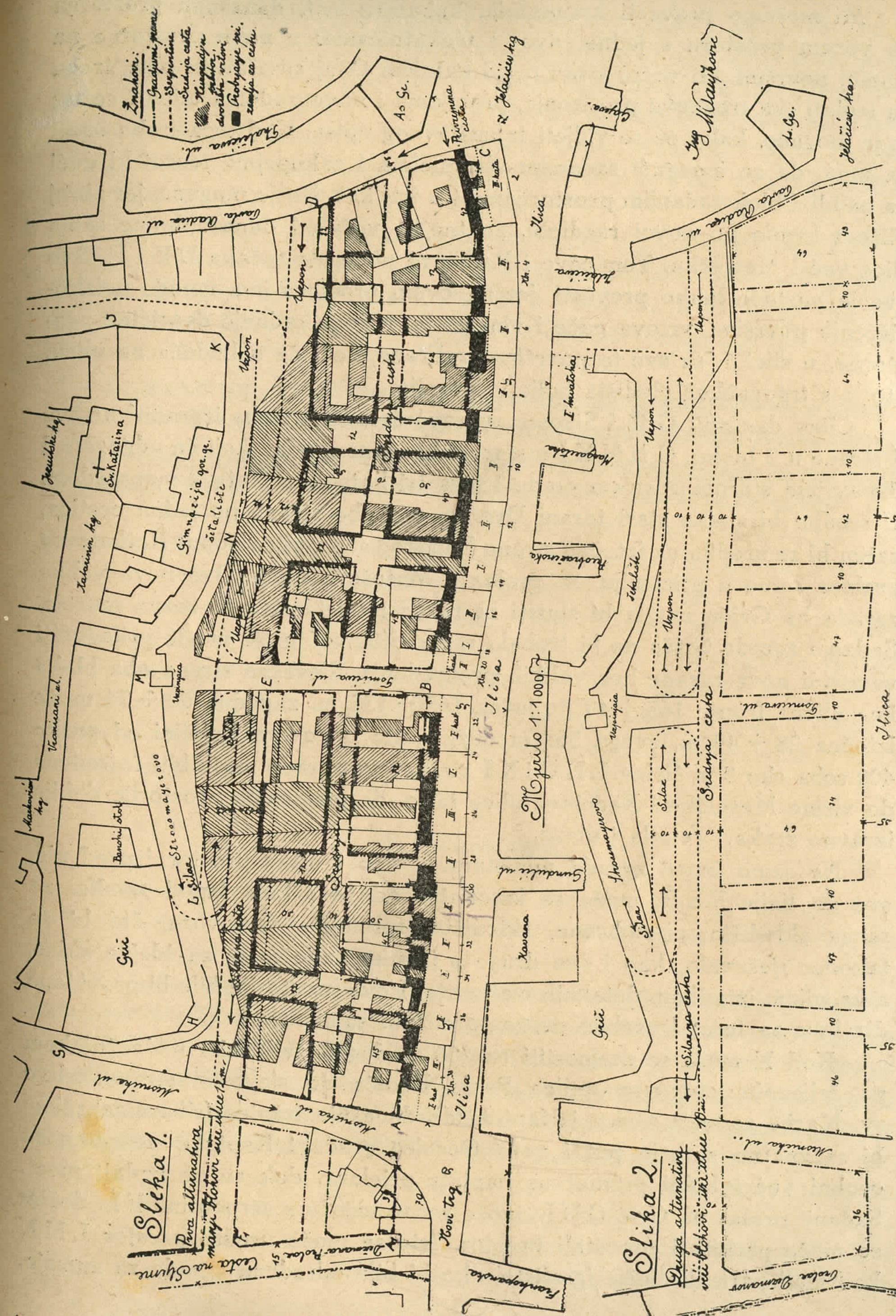
Produžimo do crte D E F **preko Ilice** sve južne ulice: Gundulićevu, Preobraženskus, Margaretsku i Jelačićevu, to ćemo s proširenim Dežma-

novim prolazom, Mesničkom, Tomićevom i Radićevom ulicom dobiti **osam** blokova, ako još između Mesničke ulice i Gundulićeve otvorimo jednu poprečnu ulicu. Poprečne ulice SJ (sjever-jug) mogu imati 10 ili 12 m širine s 2×2 m široke pješačke staze i kolnik 6 ili 8 m širine za promet među blokovima naročito teretni-robni i za gornji grad. Da se bolje izkoriste građevni blokovi na sve 4 strane SJZ i I, treba sredinom provesti 10 m široku cestu, nazovimo ju **Srednja** ulica Z—I, za teretni promet, a i za osobni. Na taj način dobivamo 16 samostalnih gradilišta 30 m dubljine u pravcu SJ, a dužine blokova su od Z prema I u liniji uz Ilicu (A C): 36, 45, 45, 72, 45, 40, 62 i 42 m.

Najduži je blok dakle onaj između Tomićeve i Gundulićeve ulice, ako poprečne ulice uzmemo s 12 m širine. Tomićeva ulica ima danas 9—10 m širine, a P. Radića samo 7.2 do 8 m širine. Time što se mogu u svakom bloku smjestiti radne i sobne prostorije s izgledom na ulicu, to dolaze samo nuzgredne prostorije u dvorište, koje će se svesti na minimum kao svietlarnik za dobivanje svietla i zraka. Sve prizemne ulične prostorije treba izkoristiti samo za trgovine, mezanine za poslovnice, a I. i II. kat za poslovnice i urede slobodnih zvanja, dočim III. kat i na više za stanove i družtvene prostorije, a svaka bi zgrada bila providena osobnim dizalom (liftom).

Pošto današnja Ilica imade poprečno 15 m širine, a tako isto iznosi i širina uličnih zgrada Ilice najviše 14—15 m širine, preostaje još do novog građevnog pravca Ilice od 35 m široke Ilice u današnja dvorišta **5 m široki trak,** koji bi rušenjem **prizemlja** podpuno osposobio t. zv. **Privremenu** cestu, koja bi na sebe preuzela čitav teretni promet za razgrađivanje današnjih dvorištnih gradnja i dogradnja sviju blokova uz **buduću** Ilicu (južnog reda novih blokova). Ova cesta u slici 1. je crno bojadisana na mjestima, gdje su potrebna razgrađenja, t. j. probijanja sadanjih prizemlja. Srednja ulica bi služila za odvoz razgrađenih dvorištnih zgrada sjevernog reda blokova, t. j. one izpod Grića. Nekoje dvorištne novije zgrade unutar bloka, moći će možebitno i ostati još neko vrieme.

Prvi zadatak bit će odmah putem javnog natječaja izkoristiti najbolje, najljepše i najekonomičnije čitav prostor A C D F i uz produžene južne ulice tako, da se unutar ovog prostora smjesti sva današnja kubatura svih prostorija uličnih i dvorištnih frontova, u koje bi se mogle preseliti sve današnje trgovine i poslovnice i svi stanovi, a povrh toga da još dobijemo u višim katovima nove prostorije, za nove raznovrstne svrhe i stanove. U slici 2. pokazana je druga alternativa sa Srednjom ulicom ne u sredini već gore uz serpentine i sa samo 8 velikih blokova, a ceste i ulice samo 10 m široke, dočim u slici 1. imamo više blokova i šire ulice 12 m.

Mi moramo provesti komasaciju kubature svih **današnjih** prostorija na većem prostoru s jedno, dvo- i trokatnicama: u **nove** prostorije na manjoj površini, ali većoj visini 6 i 8 katnica. Onaj suvišak ili plus, treba da izplati sve troškove proširenja, probijanja i novouređenja ulica i cesta; to je moguće, kako će se vidjeti iz nastavnog opisa. Kod toga treba imati na umu, da se omogući sadanjim vlastnicima i zakupcima teoretski doći na najbliži blok sadanjim prostorijama i u isti kat, što je moguće, jer zbroj uličnih fronta po novoj razdiobi, znatno je veći od današnjih, ne samo Ilice već i Mesničke, Tomićeve i Radićeve ulice, do točaka D E i F. Ovo sve je moguće lahko provesti, jer na ovom prostoru ima mnogo neizkorišćenih površina, vrtova pače i vinograda. Mnoge sadanje **dvorištne** prostorije, u slici 1. su **sve** te površine **šrafirane**, doći će u buduće na ulicu, što je s trgovačkog gledišta bolje i unosnije.

Čitav današnji Grič i Strossmayerovo šetalište, treba izgraditi na sve 4 strane u 2 bloka, G H M K I u starom klasičnom stilu, koji će odgovarati današnjem starom gornjem gradu i to s tri kata ili 2 kata s mansardom. U sredini bi stajao stari toranj Dverce, a s obe strane po jedna cestica, zatim bi se uredila uz iztočnu stranu Banskog stola ulica poput Ratkajevog prolaza samo u prizemlju, za prolaz u Matoševu ulicu. Ova nova velika zgrada na Griču mogla bi služiti za razna ministarstva ili razne muzeje. Sadanje zgrade Griča ne bi trebalo razgraditi, već bi se mogle prilagoditi vanjštini nove zgrade bez velikih preuređenja. Sjeverna strana oba bloka ima ulične fronte 165 + 49 m, južna 165 + 136 m, zapadna 52 + 24 m, te iztočna 28 + 49 m, svega 568 m dužine, što odgovara količini od preko 400 soba oko 5 m širine. L H G i K I strana ove zgrade može biti izgrađena do visine Mesničke i Radićeve ulice tako, da podzemne prostorije dobiju izravno zraka i svietla i ulaze.

Ne samo izpod zgrade ministarstva već i čitav prostor izpred nje, sve do linije F E D, može se izkoristiti od 1—3 kata **izpod zemlje:** za razna skladišta, pismohrane, skloništa, spremišta samovoza, što bi se također rješavalo, kao i sve drugo s javnim natječajem za-idejne skice, a kasnijom izradbom detaljnih elaborata. I ove prostorije bile bi providene dizalima za teret i osoblje, te za spremišta samovoza.

Kod K može se premostiti sa 100 m dugim željeznim nadvožnjakom na željeznim stupovima ulica Pavla Radića do sjeverne strane crkve sv. Marije za vezu Griča i Kaptola do današnje tržnice (ribarnice), čime bi se znatno skratio put i veza Gornjeg grada i Kaptola, ne samo za osobni već i kolni promet uz naplatu prielaza, dok se ne izplati most. Sadanji prolaz na Grič G H L, može se preložiti uz serpentinu F L, dočim se može parkirati preostali prostor. Isto se može urediti prostor L M N kao mali park ili dječje igralište, ako bi bila određena zgrada za muzeje.

Današnja uzpinjača bi se uklonila i preuredila na dizala za osobe, terete i kola kod točke E. Ako se pomakne građevni pravac zadnjih dviju kuća na **južnoj** strani Ilice **pred** Frankopanskom ulicom za 17 i 20 m južno i uzporedno s A B linijom, što je predviđeno i sreditbenom osnovom, onda dobivamo kod Frankopanske i Mesničke ulice »Novi trg« 50/70 m. **Bez južnog** bloka kod A uz Dežmanov prolaz, dobili bi liep još veći trg 70/90 m (Jelačićev trg ima 72/167 m).

U produženju Frankopanske ulice, kroz početak Tuškanca i uz Sofijin put, treba urediti cestu na sjever preko Cmroka, Šestina, Sljemena, Stubice, Krapine s ograncima u Ptuj ili u Varaždin ili u Mariju Bistricu. Iztočna strana Sofijinog puta, mogla bi se onda otvoreno izgraditi s većim vilama na 2 kata.

Na ovaj način bi opisana Ilica kao boulevard započela s Jelačićevim trgom i završila s Novim trgom tako, da bi se promet sakupio na Jelačićevom trgu, vodio kroz Ilicu i razdielio na Novom trgu na tri strane: donjom Ilicom na **zapad**, Frankopanskom na **jug** i Dežmanovom na **sjever**. Isto tako bi bilo i u obratnom pravcu, s Novog trga Ilicom na Jelačićev trg i odavde uzkim ulicama preko Novevesi ili Ribnjakom na **sjever**, Vlaškom ili Jurišićevom na **iztok** i Javorovom ili Gajevom na **jug**.

Kako se vidi sve ovo je moguće i tehnički provedivo, bez velikih potežkoća za današnji promet, akoprem se mnogo starih zgrada razgrađuje, nove ulice otvaraju i nove zgrade u velikom broju izvode, čime bi se poslije rata zaposlio vrlo velik broj stručnog osoblja, obrtnika, radnika i vozara, omogućeno bi bilo zaposlenje kroz nekoliko godina velikog broja osoblja, možebitno i 10 godina.

3. Rentabilnost

Pošto je potreba tu, a tehnički je sve podpuno provedivo, treba izpitati, ukoliko bi to bilo rentabilno. Za dokaz uzeti ćemo dva slučaja na Jelačićevom trgu:

1. Godine 1925. predložio je arh. Savić, Amerikanac, gradu Zagrebu priedlog financijskog konzorcija iz Amerike, da mu se odstupi zemljište Zakladne bolnice između Ilice, Bogovićeve, Gajeve i Jelačićeve ulice **bezplatno na 15 godina**. Oni će sagraditi 24-katni neboder, u kome bi najamnine bile sasvim normalne i **nakon 15 godina,** predala bi se zgrada u podpuno dobrom stanju gradu bezplatno na razpolaganje. To bi bilo sada. Iz ovog sliedi, da bi se ta zgrada sigurno na ovom mjestu izplatila za 15 godina, jer se inače ne bi taj priedlog činio.

2. Na Jelačićevom trgu broj 3 stajala je trokatnica poput one u Ilici broj 2, za **naše** pojmove sasvim dobra i solidna kuća, bolja nego li mnoge

današnje kuće Ilice od broja 2 do 42. Ista je nosila oko 500.000 Kn godišnje, a plaćala je 50.000 Kn državnog poreza. Pošto je vriedila 4 milijuna Kuna, odbacivala je 12% brutto prihoda. Uviek ćemo u račun uzimati **predratne ciene.** Ipak je Assicurazioni Generali (AsGe) tu kuću porušila i sagradila umjesto tri kata novu od 8 katova za 12 milijuna Kuna, koja nosi oko 2 milijuna Kuna prihoda i plaća oko 250.000 Kn državnog poreza i 100.000 Kn gradskih daća. Dakle i nova zgrada nosi 12%, a amortizirati će se sigurno i ona za 15 godina, ali uzmimo u račun 20 godina.

Ako je to bio slučaj, kod ovih dviju zgrada, onda je logički zaključak, da će to biti i u Ilici broj 2, pa u Ilici 4 i t. d. do broja 42 t. j. do Frankopanske, a isto i u Radićevoj, Tomićevoj i Mesničkoj ulici na početku. Računamo li dakle do Dežmanovog prolaza 20 ovakvih samostalno stojećih zgrada kao AsGe po 1.5 mil. Kn netto, dobili bi okruglo 30 mil. godišnjeg prihoda ili kroz 20 godina 600 mil. Kn bez kamata na kamate.

Dakle možemo računati i sa sigurnim i velikim dohodkom i amortizacijom novogradnja 6-8 katnica kroz 15—20 godina.

Pitanje je, je li to kod AsGe jedinstven slučaj u svietu? Nije, već je to u svietu svagdje običaj, da se stare zgrade, jer se više ne izplaćuju, poruše nakon 60 najdulje 90 godina postojanja, jer su nemoderne, nehigijenske, trebaju mnogo popravaka, a porezi su toliki, da se više ne izplaćuju. Ovakve zgrade su dakle na štetu vlastnika i na štetu zajednice, države i grada, jer ne odbacuju onolike dažbine, koliko bi ne samo mogle već i morale. U našem slučaju AsGe plaća godišnje više državnih daća 200.000 Kn, a gradskih 100.000 Kn ili kod 20 novih zgrada AsGe u Ilici plaćale bi **više** 4 mil. Kn državnih i 2 mil. Kn gradskih godišnje, ili 120 mil. Kn kroz 20 godina. Za ove novce mogu se izgraditi sve poprečne ulice i Srednja ulica, Novi trg, obe serpentine na Griču s dizalom i platiti izvlastbu za proširenje Ilice, novi nadvožnjak, uređenje Nadbiskupskog trga pred Nadbiskupskim dvorom, stari Radnički dol, i t. d.

Time omogućujemo, da ostvarimo, poput Hradčana i Vaclavske namesti u Pragu, isto to u Zagrebu na Griču i u početku Ilice, potonje još i ljepše. Otvara se mogućnost ne samo vrlo velike građevne djelatnosti, već i znatno poljepšanje središta Zagreba starog i novijeg diela.

Pogledajmo sada rentabilnost pojedinih zgrada i s drugog gledišta. Jedan običan stan u Zagrebu od 3 sobe i nuzprostorija plaća se mjesečno 1.500 Kn, a taj stan ima obično 120 m² površine, dakle se naplaćuje 1 m² stana oko 150 Kn godišnje. AsGe nosi oko 200 Kn za 1 m² brutto ili 1.640 Kn za 1 m² izgrađene površine. Uzevši troškove novogradnje i stare zgrade sa 16 mil. Kn, iznosili bi troškovi izgradnje AsGe s gradilištem 13.814 Kn/1 m². Ovo treba znati i kod procjene izvlašćivanja. Površina naših 16 građevnih blokova ili 20 kao AsGe od Jelačićevog trga do

Dežmanovog plolaza iznosi okruglo 23.000 m² puta 13.814 Kn/1 m² (AsGe), to bi iznosilo svega građevnih troškova okruglo **predratnih** 317 mil. Kn.

Ako uzmemo drugi račun 20 AsGe × 16 mil. = 320 mil. Kn, dakle dobijemo istu ukupnu svotu i s prijašnjih 30 mil. Kn godišnjeg prihoda, dobivamo 10% ukamaćenja godišnje **minimalno** i to za slučaj računa najmanjeg prihoda i najvećih troškova ili izdataka. Normalno uzeto, može se i ovdje uzeti sasvim sigurno ukamaćenje 12%, jer ne će u svakom bloku biti jednaki troškovi kao u najskupljem bloku. Ako ovaj račun ne bi stajao i ako se ne bi izplatilo graditi u Ilici u središtu Zagreba kod najvećeg izkorišćenja gradilišta bez dvorišta, samo sa svietlarnicama u najprometnijem središtu grada, onda pitam, gdje se izplati u Zagrebu? Prema tome stoji rentabilnost, kod najskupljeg plaćanja i gradilišta i solidnog građenja, uzprkos rušenja možda još dobrih zgrada, stogodišnjaka.

4. Interesenti i financiranje

Predpostavimo, da se nitko od sadanjih vlastnika zgrada ne usuđuje upustiti u građenje zbog velikih troškova, pitanja navjera, komplikacija građenja, nastaje pitanje: bi li bilo drugih interesenata, jačih i mogućnijih, koji bi imali novaca, navjera, volju i potrebu, da baš ovdje grade u najprometnijem središtu grada? **Ima i to sve same javne ustanove,** koje bi imale interes za gradnju ovdje, a te su sliedeće:

1. Državna banka i njezina mirovinska zaklada; 2. Državna štedionica i njezina mirovinska zaklada; 3. Vjeresijska banka i njezina mirovinska zaklada; 4. Poštanski čekovni zavod i njegova mirovinska zaklada; 5. Gradska štedionica i njezina mirovinska zaklada; 6. I. Hrvatska štedionica i njezina mirovinska zaklada; 7. Udružene banke i njezina mirovinska zaklada; 8. Croatia osiguravajuće družtvo i njezina mirovinska zaklada; 9. Savez osiguravajućih družtava i njegova mirovinska zaklada; 10. Jadransko osiguravajuće družtvo i njegova mirovinska zaklada; 11. Državna lutrija; 12. Savez osiguranja radnika; 13. Savez državnih namještenika i nabavljačkih zadruga; 14. Savez gradskih namještenika i mirovinska zaklada; 15. Mirovinski fond državnih namještenika; 16. Mirovinski fond gradskih namještenika; 17. Mirovinski fond posebničkih namještenika; 18. Mirovinski fond bankovnih činovnika; 19. Državna tiskara i mirovinska zaklada; 20. Nadbiskupska dobra.

Evo dakle već 20 interesenata za 20 zgrada poput AsGe. No može biti još 20 interesenata: 21. Komora veleobrtna i njihova mirovinska podporna zaklada; 22. Komora trgovinska i njihova mirovinska podporna zaklada; 23. Komora obrtnička i njihova mirovinska podporna zaklada; 24. Komora radnička i njihova mirovinska podporna zaklada; 25. Komora inženjerska, Družtvo inženjera, ekonomista, te šumarsko družtvo; 26. Komora liečnika, ljekarnička, zubarska i t. d.; 27. Gradska priradna poduzeća, elektrika, vodovod i plin; 28. Gradski tramvaj i mirovinska zaklada; 29. Gradske ciglane i mirovinska zaklada; 30. Crveni Križ; 31. Častnički dom i zadruge njihove; 32. Družtveni Dom (raznih zagrebačkih družtava); 33. Glasbeni zavod s velikom dvoranom; 34. Učiteljski dom i zadruge; 35. Željezničarski dom i zadruge;

36. Poštanski dom i zadruge; 37. Croatiaput d. d. i razne putničarske ustanove; 38. Jadranska plovitba i riečna plovitba; 39. Hrvatski Radiša; 40. Autoklub;;

Dakle imade još 20 interesenata više nego li gradilišta. Za slučaj, da koja od ovih ustanova ipak ne bi htjela ili mogla graditi imade još sliedećih 20 interesenata: 41. Savez šumskog veleobrta; 42. Savez ugljenokopa; 43. Savez rudokopa i željezarskog veleobrta; 44. Savez cemetnog veleobrta; 45. Savez ciglana; 46. Savez poljopriradnih zadruga; 47. Savez športskih družtava; 48. Savez planinarskih zadruga; 49. Savez hoteljera; 50. Savez građevnih poduzetnika i obrtnika; 51. Savez stanbenih građevnih zadruga N. D. H.; 52. Savez kućevlastnika i zemljoposjednika; 53. Stanbena građevna zadruga Zagreb; 54. Brodska tvornica vagona i mostova; 55. Bata d. d.; 56. Zagrebačka pivovara d. d.; 57. Zagrebačko kupalište d. d. (novo); 58. Netko od sadanjih vlastnika ili savez sadanjih vlastnika.

Svi ovi interesenti imaju mirovinske pripomoćne i pričuvne zaklade, koje se mogu uložiti u novogradnju za svoje potrebe, mogu osim toga sadanje svoje zgrade prodati i time namaknuti potrebnu glavnicu, a mogu dobiti i potrebne navjere. Kod sviju gore navedenih ustanova, uredila bi se prizemlja za razne trgovine i poslovnice, isto i mezanin, a možebitno i I. kat za razna slobodna zvanja i urede, a naročito i prvenstveno za sadanje vlastnike kuća i one, koji imaju sada u blizini iznajmljene trgovačke i obrtne radnje.

Kako se vidi iz naslova, sve ove ustanove spadaju u središte grada, a ne da su razštrkane svuda po gradu na kilometre udaljenosti daleko od središta grada. Sva gradilišta su predviđena za razne staleže i prirad, a ništa za oblasti i urede, jer ti spadaju na zemljište željezničke pruge, koju treba priložiti na Savu tako, da se na sadanjem željez. gradilištu izgradi velika samovozna tranzitna cesta kroz Zagreb, uz obostrane sabirne ceste za jednosmjernu vožnju na terenu. Tranzitna cesta bila bi podignuta 5—6 m visoko iznad tla, od Heinzelove ulice do Černomerec potoka. Mnoge druge manje ustanove mogle bi doći na taj način do svoje zgrade u onim sadanjim zgradama, gdje se sada nalaze gornje ustanove, a koje ih ne bi više trebale nakon preselenja u nove zgrade ovdje u Ilici.

Sve gornje ustanove pozvane su osim države i gradova prvenstveno, da omoguće novogradnje i kroz to da suzbijaju nezaposlenost radnika, koji će se vratiti kući nakon rata, bez obzira, na povećane ciene, koje će se snizavati postepeno poslije rata, kroz nekoliko godina. Ne može se čekati, a i ne smije se čekati, da ciene padnu, pa da se onda tek počne graditi, već obratno, gradnjom i zaposlivanjem u upravljanom gospodarstvu treba rušiti ciene na normalnu mjeru.

Obzirom na pomanjkanje tvoriva i građe poslije rata, moći će se upotriebiti velika količina stare građe dobivene iz porušenih starih zgrada, a naročito: kamen, cigla, criep, žljebovi, odvodne cievi, prozori, vrata, parketi, izlozi, roloi, zastori, stepenice, klozeti, kade i t. d., i t. d.

Pošto smo pokazali, da se ovaj posao izplaćuje, kao i tko ga može financirati i kako, da je posao rentabilan i kod povišenih poslijeratnih ciena. Uslied toga će se amortizacioni rok produžiti od 15 na 20, 25 i do 30 godina, što će se riešiti poreznim olakšicama za novogradnje na duži rok godina. Držim, da sam dovoljno objasnio i ovu stranu posla.

5. Tko će i kako će se provesti radovi

Ove velike poslove treba provesti **jedna ustanova, koja nije ni službena niti posebnička,** koja je obćekoristna, nadzirana od strane oblasti i posebnika njezinih članova, koja mora o svojem radu polagati račune **čitavoj javnosti,** te koja se bavi gradnjom kuća bez dobiti, a to je: **»Stanbena građevna zadruga«** (SGZ, kratica), o kojoj sam posebno pisao u jednoj knjižici i o njezinim pravima i dužnostima, kao i o njezinim članovima, koji stiču pravo na vlastnost stana uz plaćanje mjesečne stanarine. Pošto je ova SGZ ustanova za sve staleže u čitavoj N. D. H. s mnogim punomoćima, to ista mora biti i u ovom slučaju zakonski ovlaštena, da joj se povjeravaju svi ovi potrebni radovi, uz pravo izvlastbe nekretnina, te uz državnu, gradsku i posebničku pomoć gore navedenih ustanova.

Da SGZ može sve ovo provesti, dobiva onu razliku državnog poreza i gradskih dažbina, koju plaćaju **više** nove zgrade **od sada postojećih** kroz doba od 20 godina, t. j. onaj dohodak kojeg država i grad nemaju, ali bi imale taj prihod nakon provedenja ove osnove, a koji ne bi imao **nitko,** ako se ova osnova ne oživotvori, t. j. ako ostane nepromienjeno stanje od danas, kao što bi bio to n. pr. slučaj, kada ne bi postojala nova zgrada AsGe, već stara kuća na Jelačićevom trgu 3.

1. U prvom redu provela bi se izvlastba svih današnjih nekretnina i to najprije zemljišta: a) od Ilice do **osovine** Srednje ulice, koje ne smije biti skuplje od nekadanjeg zakladnog zemljišta zakladne bolnice na Jelačićevom trgu, koje je bilo prodano dobrovoljnom dražbom; b) zemljište u drugom redu bilo bi od osovine Srednje ulice linije F D produženo do Dežmanovog prolaza, koje mora biti barem 20% jeftinije od prvog ad a); c) treće zemljište daljnjih 20% jeftinije, bilo bi sjeverno od linije F D prema Strossmayerovom šetalištu, potrebno za izvedbu serpentina i spremišta samovoza; d) zatim bi se ustanovile sve odštete za sve postojeće zgrade bez zemljišta tako, da se prociene najviše na 50% troškova novogradnje, koja ne može preći 50% troškova AsGe novogradnje; e) svi ovi troškovi uz redoviti kamatnjak Hrvatske državne banke ne mogu prelaziti današnje valovane prosječne brutto prihode zadnjih triju godina prije rata.

2. Sadanji vlastnici mogu birati, da im se izplaćuje ta odšteta za nekretnine: a) izplatom mjesečne ili godišnje rente izkazanih (valovanih) današnjih brutto prihoda, gruntovno osiguranih s novim nekretninama putem njihovog staležkog saveza; b) ili da se čitava odšteta glavnica izplati u novcu najednom; c) ili da vlastnici dobiju nove ili stare nekretnine iste vriednosti na drugom mjestu u zamjenu; d) da se vlastniku obračunaju troškovi novogradnje na bloku ili diela odbivši trošak njegovih izvlaštenih dielova.

3. SGZ dužna je izplatiti podpunu sudbeno dosuđenu procjenu, ako se ne može polučiti nagodba sadanjeg vlastnika i SGZ.

4. Svi izvlastbeni troškovi između Ilice i H M K linije, razdieliti će se na predviđena **2 reda blokova** i to čista gradilišta bez ulica, pa će se na taj način točno ustanoviti ciena po 1 m² južnog reda blokova i ciena po 1 m² sjevernog reda blokova, koji će platiti gore rečene ustanove. Južni red biti će 20% skuplji.

5. SGZ sporazumno s interesiranim ustanovama, razdieliti će građevne blokove istima prema svrsi i prema zahtjevu i potrebnoj veličini bloka uz cienu polučenu ad 4. Ukoliko ne bi došlo do sporazuma, to će se gradilišta ili dražbovati ili će odlučiti Ministarsko vieće nakon saslušanja izvješća nadležnog ministra, kojemu pripada dotična ustanova SGZ.

6. Stara građa dobivena od razrušenih starih zgrada, pripada SGZ i ona razpolaže i dieli staru građu, izuzevši ako sam vlastnik stare zgrade ponovno upotrebljava tvorivo kod svoje nove zgrade ovdje ili drugdje. Rušenje obavlja se pod nadzorom SGZ, a isto i odvoz.

7. SGZ vrši razdiobu poslova **kao glavni poslodavac** na pojedine poduzetnike i obrtnike i vrši **glavni** nadzor nad radom, dogovorno s dotičnim ustanovama, koje grade zbog toga, da svi radovi idu bez zapletaja i bez smetanja jedan drugomu, zatim bez pretjerivanja ciena ili izrabljivanja radničtva. Svrha treba biti, da se novogradnje izvedu sa što manje smetnja jedan drugome, s normalnim oblastno utvrđenim cienama, da se sve izvede **solidno, dobro i liepo** po propisima i želji ustanova, a da svi zaposleni dobiju zaslužene zarade.

SGZ zapravo zamienjuje ovdje oblast i, dok se radi po propisu i uputama ne će se SGZ miešati i pačati u djelokrug izvađajuće ustanove, te dokgod to ne izazovu kakva trvenja i komplikacije između ustanova i poduzetnika susjednih blokova.

8. Uređenje ulica t. j. planiranje, izvedenje kolnika, pješačkih staza, te kanalizacije izvodi SGZ sa svojim poduzetnicima u suglasnosti s ustanovama i gradskim poglavarstvom, koje će istodobno izvoditi vodovod, elektriku i plin na račun ustanova.

9. SGZ morat će provesti odmah ulice s **privremenim kamenitim temeljem,** da se time omogući odvoz razgrađenog gradiva i dovoz novoga, te će u tu svrhu biti potreban po jedan i više posebnih stručnjaka i ljudi, koji će upravljati prometom posebno u bloku iztočno od Tomićeve ulice B C D E, a posebno u bloku A B E F, posebno između Mesničke i Dežmanove ulice, te posebno na serpentinama, ako bi se sve izvodilo u isto vrieme.

10. Morati će se izvršiti posebno proučavanje, kako da se izkoristi izkopana zemlja na serpentinama i Strossmayerovom šetalištu, s kojom će se nasipavati nova cesta na sjever na Sofijinom putu u produženju Dežmanovog prolaza.

1. Za slučaj, da nema interesa za koji blok među rečenim ustanovama, razpisat će i provesti javnu dražbu SGZ: a) među sadanjim vlastnicima nekretnina; b) a tek ako ovih ne bi bilo razpisala bi se obća javna dražba možebitno bi izgradila SGZ na tom mjestu stanbenu zgradu za svoje članove, koji mogu biti i sadanji vlastnici.

12. Za podpuno izkorišćenje prostora pred zgradom ministarstva t. j. južno od H M K do F E D razpisati će se javni natječaj za idejne skice i dati izraditi detaljne osnove, te razpisati tko i što se želi na ovim mjestima urediti.

13. Isto tako će se razpisati natječaj za idejne skice za podpuno i najbolje izkorišćenje prostora: a) A B E F i potrebnih ulica; b) B C D E i potrebnih ulica a na osnovu ovog natječaja razradit će se elaborati za pojedine blokove i tim će se dati prilika stručnjacima za natjecanje i zaradu.

14. Isto ovo provest će se i za zgradu ministarstva ili muzeja i podzemnih prostorija.

15. U prvom redu će SGZ obaviti najnuždnije razgradnje, možebitno **samo u prizemlju** između stražnje (dvorištne) fronte sadanjih uličnih zgrada i linije A B C, te najnuždnije probijanje **Srednje ulice kroz prizemlja sadanjih zgrada,** da se odmah otvori promet vozilima za odvoz razgrađenog gradiva na drugo mjesto, te za dovoz nove građe. Stara drvena građa neupotrebljiva kod novogradnja moći će se upotriebiti za skele.

16. Konačno će se pod nadzorom SGZ obaviti preseljavanje trgovina, poslovnica i stanova u nove prostorije, da se može odmah iza toga preći na razgrađivanje dotične **današnje ulične zgrade,** a sve radi nesmetanog prometa Privremenom ulicom, pa i Ilicom.

Ovo sve je zato potrebno ovako činiti, jer je inače čitava osnova neprovediva, kada bi se to sve prepustilo sadanjim vlastnicima ili posebničkoj pobudi, jer se ne mogu svi složiti a pogotovo ne vremenski, te bi izvođenje trajalo desetke godina. Mnogi sadanji vlastnici kuća nisi gradili

nove kuće i zato, jer bi za vrieme izselenja iz starih i uselenja u nove zgrade proteklo do 2 godine, za koje vrieme bi se mušterije odbile i prešle drugim trgovcima ili poslovnicama. Zato je potrebna jedna **nesebična ustanova kao SGZ,** koja bi bila veza između sadanjih i budućih vlastnika, između ovih i oblasti, te poduzetnika, obrtnika i radnika. SGZ je pozvana da brani i štiti svačije interese, te da ne bude nitko prikraćen bilo u svojem pravu, bilo u zaradi ili odšteti. SGZ nije zvana nigdje, da se mieša u čiji djelokrug ili pravo, ako se poslovi odvijaju dobro i bez smetnja.

6. Zaključak

Ovakvim radom i podređivanjem probitaka pojedinaca zajednici, treba sprovesti u djelo velike radove brzo, valjano, širokogrudno, nesebično, pošteno, a zatim stručno i najsolidnije, da ne bude s niti jedne strane ikakvog opravdanog prigovora. Prema tome, uslied toga:

1. Sadanji vlastnici i posjednici dobit će podpunu pravednu odštetu ili dogovorno zamjenu drugim objektima ovdje ili drugdje po njihovom izboru i mišljenju. 2. Sadanji trgovci, poslovnice, uredi i stanari dobit će nove prostorije u novim kućama ovdje ili dogovorno drugdje s preselenjem u najkraćem vremenu, da uslied promjene ništa ne štetuju. 3. Stara građa upotriebit će se najekonomičnije ovdje ili drugdje, a troškove razgrađenja treba svesti na minimum, stručno izvršiti dobro organizirati. 4. Promet Ilicom ne će biti niti obustavljen niti smetan niti za vrieme novogradnja, niti za vrieme razgrađivanja, niti za uređenja novih kolnika Ilice. 5. Uzka Ilica od 15 m bit će proširena na boulevard od 35 m, može dobiti i drvored. 6. Kod Frankopanske i Mesničke ulice može se provesti mali ili veći trg: Novi trg. 7. S ovog trga odvajat će se liepa cesta na sjever i otvoriti će se mnogo novih gradilišta na iztočnoj strani Sofijinog puta. 8. Izgrađuje se Grič i Strossmayerovo šetalište za ministarstva ili muzeje i spajaju se s nadvožanjakom s Kaptolom, a tako i Gornji grad s tržnicom. 9. Mnoge koristne ustanove doći će do liepih novih zgrada u središtu grada, a manje ustanove do njihovih sadanjih zgrada. 10. Kroz duže vrieme dobivaju arhitekti, inženjeri, umjetnici, veleobrt, obrtnici, radnici i vozari zaposlenje odmah na početku mira. 11. Čitav promet ovim dielom dobiva podpuno nesmetano odvijanje i najvećom brzinom. Sve **nove** trgovine i poslovnice moći će se podmirivati robom neposredno iz pokrajnih ulica, gdje će se moći dovesti i čitavi vagoni bez smetnje. 12. Izpod ministarskih ili muzejskih zgrada dobivaju se razna skladišta, pismohrane i spremišta samovoza, a isto tako na prednjoj strani briega. 13. Dobivaju se dvie serpentine na Strossmayerovo šetalište, uzlaznu i silaznu, s 5 do 6 m širokom pješačkom stazom, drvoredom i klupama, i isto toliko širokim kolovozom.

14. Dobiva se krasan pogled na donji grad i na ravne krovove novih zgrada, ukrašenih cviećem, palmama, patuljastim drvećem, prostor za sunčanje i djecu. 15. Dobiva se krasan pogled s ravnog krova svake nove kuće na Zagreb i s Ilice na Grič kroz poprečne ulice. 16. Država i grad dobit će velike prihode, znatno veće nego do sada. 17. Stanbena građevna zadruga dobiti će također velike prihode, koje će moći koristno upotriebiti za daljnje poljepšanje grada, kao n. pr. za novi Nadbiskupski trg i Radnički dol, a zaradit će vođenjem poslova sa samo 5% dobitka, jedru svoju kuću na jednom bloku. 18. Zagrebčani će dobiti krasan boulevard, kojim će se pred strancima moći podičiti, kao n. pr. sa Zrinjevcem, a i s novim Nadbiskupskim trgom, a moći će se razviti najveći mimohodi kod raznih svečanosti, bez obustave tramvaja u središtu grada.

Dakle nitko ne gubi ništa, nikomu se ne će načiniti nepravda ili kakva šteta, pače će se moći pristupiti daljnjem proširivanju Ilice od Frankopanske ulice do Iličkog trga opet za razne ustanove, koje nisu dobile gradilišta na ovom dielu, jer će biti sve razgrabljeno i bez mnogih posebničkih priradnika, koji bi htjeli također graditi.

S priložene dvie skice pokazali smo od mnogih, 2 mogućnosti, i to u slici 1.: 16 blokova za 16 velikih zgrada otvorenih na sve 4 strane, možebitno 20 zgrada, od kojih bi 12 bilo otvoreno na 4 strane, a 8 na 3 strane i sa serpentinama i poprečnim ulicama 12 m širine, dakle **više manjih blokova i šire ulice.** U slici 2. imamo: 8 velikih blokova, a serpentine i poprečne ulice manje širine samo 10 m.

U drugom slučaju moguće je izgraditi **više zgrada** u svakom bloku, ali **ne bi bile** samostalno stojeće na sve 4 strane otvorene. Srednja ulica u slici 2. pomaknuta je iz sredine blokova slike 1., na **sjevernu** stranu blokova slike 2., dakle **dalje** od Ilice, a **bliže** serpentinama. Držim, da se ne može prosuditi **sada,** što je bolje rješenje, dok se ne ostvari **tko će i u koju će svrhu** služiti novogradnje. Ako prevladaju **veće** ustanove sa samostalnim zgradama biti će bolja 1. alternativa, a ako prevlada veći broj **manjih** ustanova ili posebnika, bit će bolja 2. alternativa s većim blokovima.

Potrebno je dakle u prvom redu razpisati javni natječaj, tko se sve interesira za novograđenje na ovom mjestu i u koju svrhu. U obim slučajevima treba jedan blok sačinjavati jednu arhitektonsku cjelinu i ako će biti **više interesenata** i vlastnika zgrada u **istom** bloku. Podređivanjem probitaka pojedinaca cjelini, moći će se mirno riešiti sve, kao što je rekao glasoviti Francuz: »Svaki i najteži problem, mogu riešiti 3 **poštena** čovjeka za četvrt sata«.

Jedino može se prigovoriti, da će izgubiti koji današnji vlastnik svoj vrt ili vinograd, kojima nije mjesto u najvećem trgovačkom središtu grada u Ilici. Taj gubitak mogu podrediti ta nekolicina za ogromne koristi i prednosti na drugoj strani, jer na tisuće ljudi ne će obilaziti dnevno po nekoliko puta nepotrebno te vrtove i vinograde. Slavni Goethe je kazao: »Što je danas utopija, sutra može biti stvarnost«.

Držim, da sam iznesenim priedlogom smanjio mišljenje o utopiji mogućnosti proširenja Ilice i da smo se ipak približili njezinom ostvarenju, bez ikakvih žrtava, bilo sa čije strane, a samo uz dobru volju i **poštenu** organizaciju rada u novom upravljanom gospodarstvu.

KAKO SU IZGRAĐIVANA MAKSIMIRSKA JEZERA

(DALJNJI PRILOG POVIESTI MAKSIMIRSKOG PERIVOJA)

I. Preuređivanje maksimirskog doljnjeg jezera.

Osnivač zagrebačkoga maksimirskoga perivoja biskup Juraj Haulik dolazi u Zagreb i preuzima upravu zagrebačke biskupije početkom godine 1838. Sliedeće godine 1839. već se u Masikimiru živo radi, da se od obične zapuštene biskupijske šume stvori jedan divni perivoj.

U arkivu zagrebačke nadbiskupije imademo sačuvan razpored maksimirskih perivojskih radova, određenih za godinu 1839., a sastavio ga je i vlastitom rukom izpisao sam biskup Haulik. Među ostalim perivojskim radovima označuje biskup u rečenom razporedu i skladno preuređenje onoga ribnjaka, što se za gospodarske svrhe od nekada nalazio u doljnjem dielu stare maksimirske šume, nedaleko od glavne ceste. Biskup veli, da se imade:

5. Urediti potok i ribnjak; naime

a) izpustiti voda iz ribnjaka i mastna zemlja, što će se tamo naći, izvesti na njive.

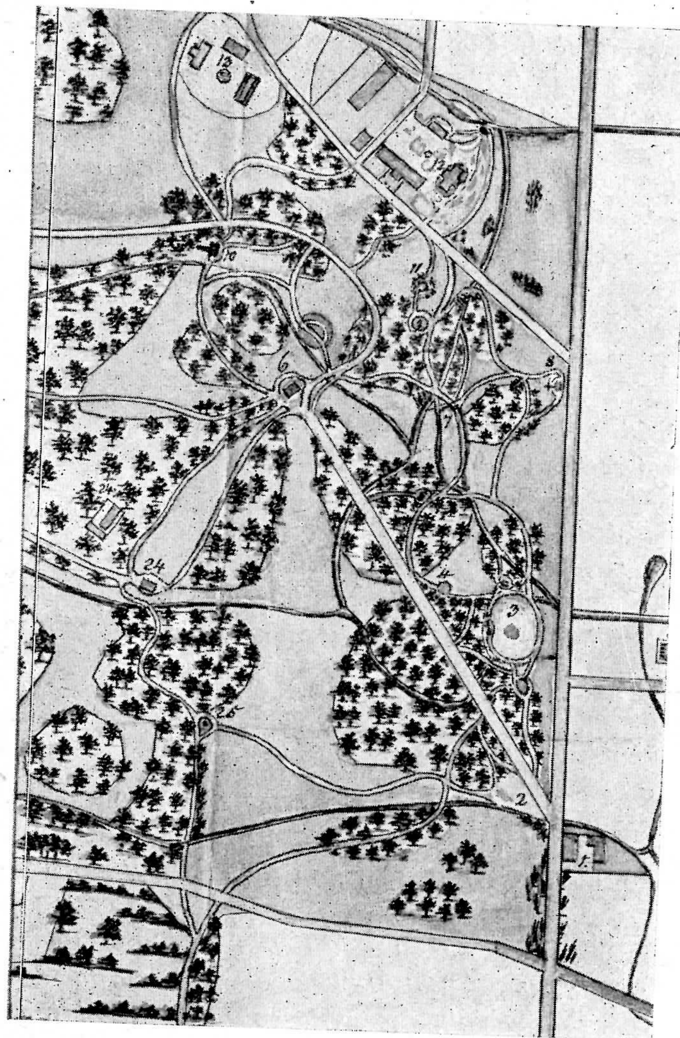
b) Odkopati zemlja od jazova u istome ribnjaku, te obale u označenim mjerama.

d) Načiniti odvod, što će izlaziti iz ribnjaka na drugu stranu javne ceste sve do predjela Bereg.[1]

Biskupov plan, da se u sklopu maksimirskih porivojskih radova godine 1839. liepo preuredi i postojeći maksimirski ribnjak, bude te godine doista i proveden, kako saznajemo iz pisama tadašnjega zagrebačkoga kanonika

[1] »Acta oeconomica aedif.«, vst. 498., u arkivu zagrebačke nadbiskupije.

i ravnatelja biskupijske kancelarije Ivana Kralja, pisanih biskupu Hauliku u Požun, gdje se on nalazio zaradi hrvatsko-ugarskoga sabora, boreći se odvažno za pravice hrvatskoga naroda protiv madžarskih presizanja. Kanonik Kralj u svojim pismima redovito obavještava biskupa o prilikama

Nacrt maksimirskog ribnjaka od god. 1843., nakon preuređenja, (ribnjak označen sa br. 3). U sredini ribnjaka nalazi se otočić. Gornjeg jezera tada još nema.

kod kuće, pa i o različitim maksimirskim radovima. Tako na pr. dne 13. srpnja godine 1839. piše mu o ribnjaku: »*Radi se na uređenju i proširenju otoka u ribnjaku*«. U pismima od 10. i 18. kolovoza iste godine nalazimo sliedeće viesti: »*Nade je, da će se posao oko ribnjaka dovršiti za mjesec*

dana . . . Tri su petine obala već obložene, izaći će stvar, da joj para nema, liepa i otmjena«. »*U ribnjaku imade od prilike još jedna šestina zemlje, koju valja izvesti. Obale su velikim dielom i otmjeno obložene. Možda će se taj posao dovršiti do kraja mjeseca. Otok pruža liep pogled*«.

Međutim je preuređivanje maksimirskoga ribnjaka bilo gotovo istom koncem mjeseca rujna te godine, kako vidimo iz Kraljeva pisma od 28. rujna, gdje piše: »*Sada mogu Vašoj Preuzvišenosti javiti, da je ribnjak gotov, jer je već u njega puštena voda i doskora će se napuniti.*[2])

Kakav je pak od prilike oblik imao maksimirski ribnjak sa svojim otočićem nakon ovoga perivojskoga preuređivanja od godine 1839., te dokle se je od prilike protezao, to nam pokazuje najstariji poznati nacrt maksimirskoga perivoja od godine 1843., sačuvan u arkivu nadbiskupije zagrebačke.[3])

II. Proširivanje maksimirskoga doljnjega jezera.

Maksimirsko se doljnje jezero, perivojski preuređeno godine 1839., znatno proširuje godine 1844. i 1845. prema sjeveroiztočnoj strani sve tamo do tako zvanoga maksimirskoga vodopada.

O tome proširivanju nalazimo u biskupovim pismima, pisanim dne 7. lipnja i 6. srpnja godine 1844. iz Požuna rečenome kanoniku Kralju sliedeće redke: a) »*Mnogo se veselim, da izkapanje ribnjaka tako brzo napreduje; no mislim, da spajanje sa starim ribnjakom valja odgoditi za jesen, kako sam i osobno izjavio*«. *b)* »*Izkapanje ribnjaka, kako vidim, dobro napreduje, pa bi se možda tim načinom moglo još tiekom ove godine dovršiti, što bi mi vrlo drago bilo.*«[4])

Točnije o povećavanju doljnjega maksimirskoga jezera govori biskup Haulik u svome pismu od 17. listopada iste godine, što ga upravlja glavnome svome pomagaču kod stvaranja maksimirskoga perivoja, aksenburžkome dvorskom kapetanu i vladinu savjetniku Mihajlu Riedlu:

»*Radovi su u mome perivoju Jurjavesi, piše biskup, bili od proljeća i to ne malim naporom nastavljeni, pa i sada još traju. Izkapanje bismo ribnjaka jamačno bili dokončali, da je liepo vrieme samo još dva tjedna bilo potrajalo. Posao je ipak toliko napredovao, te će na proljeće u tri i najviše u četiri tjedna moći biti sasvim gotov. Na onom velikom odsjeku naprama koisku moralo se šest, sedam, pa i osam stopa duboko kopati, da postignemo jednaku razinu. Zato je i bilo 40 do 50 ljudi i 10 do 18 kola*

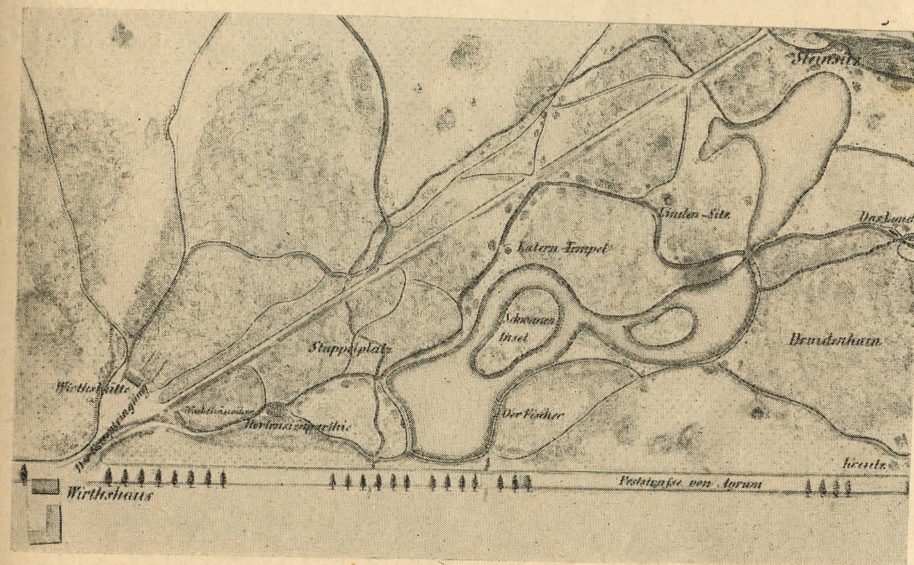
[2] Sve četiri navedena Kraljeva pisma u »Acta ecclesiastica«, vst. 45., u arkivu zagrebačke nadbiskupije.

[3] »Acta oeconomica aedif.«, vst. 498., u arkivu zagreb. nadbiskupije.

[4] »Acta Georgii Haulik«, vst. 7., u arkivu nadbiskupije zagrebačke.

dugo vremena zaposleno izkapanjem i odvažanjem zemlje. Jedan je glas, da će ovo povećavanje ribnjaka postaviti krunu cielome podhvatu.[5])

Radove oko proširenja maksimirskoga jezera, izvršene sliedeće godine 1845., napominje bilježnica tadašnjega upravitelja hrvatskih biskupijskih dobara Stjepana Udvardija, koja imade naslov: »Računi o gotovu novcu, potrošenu godine 1845. za gradnje i popravke zgrada, te za različite melioracije«. U toj bilježnici nalazimo među ostalim ova dva odsjeka o tjednim izplatama: a) *Radnicima i kopačima kod izkapanja ribnjaka u Jurjavesi;* i b) *Zidarima i radnicima, koji su gradili vodopad kod ribnjaka u Jurjavesi.* U istoj bilježnici dolazi i posebni stavak: *Za kamenje naročite veličine i ribnjaku izpod vodopada.*[6])

Nacrt Maksimirskog jezera prikazanog u Zascheovom albumu iz god. 1853.

Navedeni podatci iz rečene bilježnice upravitelja Udvardija zajedno s gornjim Haulikovim pismima znače, da je tiekom godine 1844. i 1845. podpuno bilo izgrađeno sadašnje doljnje maksimirsko jezero kao i onaj vodopad, kojim se u njega spušta i pritiče voda.

III. Gradnja gornjega maksimirskoga jezera.

Nakon preuređenja i proširenje doljnjega maksimirskoga jezera ide se još i dalje. Izgrađuje se novo jezero povrh t. zv. maksimirskoga vodo-

---

[5] Koncept u »Acta oecom. dominii centralis«, vst. 305., u arkivu nadbiskupije zagrebačke.

[6] Udvardijeva bilježnica sačuvana u »Acta oecom. aedif., vst. 501., u arkivu zagr. nadbiskupije.

pada pa gore prema kiosku. To je bilo godine 1846. Svjedočanstva za tu stvar nalazimo u daljnjoj bilježnici istoga upravitelja hrvatskih biskupijskih dobara Stjepana Udvardija s naslovom: »Računi o gotovu novcu, potrošenu za gradnje i popravke zgrada, te za različite melioracije 1846.« U tim su računima ubilježene tjedne izplate: a) *Radnicima, koji su kopali novi ribnjak u Jurjavesi;* b) *Zidarima i radnicima kod gradnje ustave novoga ribnjaka;* c) *Tesarima za gradnju mosta, gdje iztiče voda iz novoga ribnjaka.*[7])

Utvrđeno je daklem, da je gornje maksimirsko jezero skupa sa svojom ustavom, te s onim mostom između obadva jezera izgrađeno godine 1946.

Napominjemo uzput, da je nekadašnju liepu ogradu desno i lievo na mostu izradio zagrebački stolarski majstor Karlo Rinner, što potvrđuje sačuvana njegova originalna i prihvaćena ponuda od mjeseca kolovoza iste godine.[8])

Kako su napokon u tlocrtu izgledala obadva zajedno maksimirska jezera, kad su bila podpuno izgrađena, vidimo točno na maksimirskome planu, što je priložen Zascheovu albumu »Jurjaves« od godine 1853.

U kasnijim vremenima nisu u njihovu obsegu i obliku nastale nikakove znatnije promjene. *J. L.*

[7] »Acta oecom. dominii centralis«, vst. 304., u arkivu zagr. nadbiskupije.
[8] L. c., vst. 307., u arkivu zagr. nadbiskupije.

Dr. Franjo Bučar:

O PROŠLOSTI MAKSIMIRA

USPOMENA NA PREDMETE KOJIH VIŠE NEMA

Prošle godine je na vrlo svečani način proslavljena stogodišnjica Maksimirskog perivoja. Tom zgodom su održana mnoga zanimljiva predavanja o prošlosti i o utemeljenju Maksimira. Priobćeni su i mnogi zanimljivi članci o postanku i uređivanju tog prekrasnog perivoja, najljepšeg izletišta i šetališta starih Zagrebčana. Ja ću pak ovom zgodom prikazati nekoliko crtica iz prošlosti Maksimira prije 50 i više godina, kako ih se sjećam iz moje najranije mladosti, koji sam perivoj kao vlaškouličanac već kao dječak vrlo rado posjećivao. Prikazati ću poglavito one predmete, koje sam svojedobno poznavao a kojih danas više žalibože nema i koje su mi ostale još danas u živoj ugodnoj uspomeni. Držim da će to još i sadanji naš mlađi naraštaj zanimati, dok će kod starijih Zagrebčana oživiti ugodne uspomene.

U Maksimir polazilo se je velikom državnom cestom, koja vodi na iztok prema Sesvetama i Dugom Selu. Ime Maksimir nastalo je u vezi sa naumom zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca (1787.—1827.) da iz ogromne biskupske šume načini perivoj. Spominje se da je dao izraditi i nacrt za taj perivoj, koji ali nije proveo te

se je nacrt izgubio. Jedino što je Vrhovac sagradio jest ona gostiona sa desne strane prije ulaza u veliku biskupsku šumu, kuda je prolazio put u Bukovac. Ta gostiona bila je isto prozvana Maksimirom, koje je ime ostalo i do danas, koli gostioni toli i perivoju.

U novo vrieme za biskupa, poslie nadbiskupa i kardinala Jurja Haulika (1837.—1869.) nazivao se je taj park »Jurjeva ves«, »Jurjaves« ili »Jurjevac« po njegovom zaštitniku Sv. Jurju. Taj naziv dobio je park na priedlog upravitelja biskupskih dobara Udvardya g. 1839., na što je sam biskup pristao. Park je načinjen od šume, koja je zapremala 385 jutara i sačinjavala trokut, kojemu je granica bila cesta iz Zagreba.

Maksimilijan pl. Vrhovac zagrebački biskup

Državna cesta bila je počamši od nadbiskupskog dvora zasađena velikim drvoredom visokih jablana, kako je to bio običaj kod ulaza u plemićke dvorove i posjede. Vremenom su ti jablani nestali iz grada te se sačuvali samo od svršetka Vlaške ulice i dogradnje novih kuća, kako se to još dobro sjećam. Kada su jablani kasnije stali propadati, kušalo se ih zamjeniti s mladima a uslied sredidbe Vlaške ulice i dogradnje novih kuća drvored je stao sve dalje iz Vlaške ulice nestajati dok se nije stalo u 80-tim godinama sam rušiti i propadati. Najprije su stali nestajati oni jablani uz gradsku mitnicu, koja se je sve više stala pomicati izvan grada prema iztiku, dok nije g. 1891.—1900. porušen čitavi drvored, a na Maksimirskoj su cesti stale nicati nove kuće. Jablani su bili prodavani ciganima koritarima iz Sriema, koji su dolazili u Zagreb te pravili i prodavali korita iz maksimirskih jablana.

Kako je velika državna cesta, koja je vodila u Maksimir bila ljeti vrlo prašna a za kiše jako blatna, odlučio je Haulik urediti zgodniji put u Maksimir, te je dao načiniti počevši od g. 1843. uporedno s državnom cestom kroz selo Laščinu posebni široki put sve do Maksimira, koji je dao zasaditi divljim kestenjima i drugim krošnatim drvećem. Tu je dao postaviti i nekoliko klupa za odmaranje šetaocima,

uredio je nekoliko mostova preko potočića te se je tako moglo liepo u hladovini doći u Maksimir. Taj Laščinski put, sada Petrova ulica, vodio je od crkve sv. Petra mimo gostionice Peršinov put uz staro Petrovo groblje, koje je napušteno g. 1876 nakon otvorenja Centralnog groblja na Mirgoju. G. 1915., je tu sagrađeno rodilište. Od tog groblja preostala je danas samo još kapela sv. Ivana na brdašcu uz Večarsku cestu. Dalje je taj put vodio mimo starog židovskog groblja, koje je sasvim bilo napušteno tekar g. 1898., jer su neke obitelji imale tamo još svoje grobnice

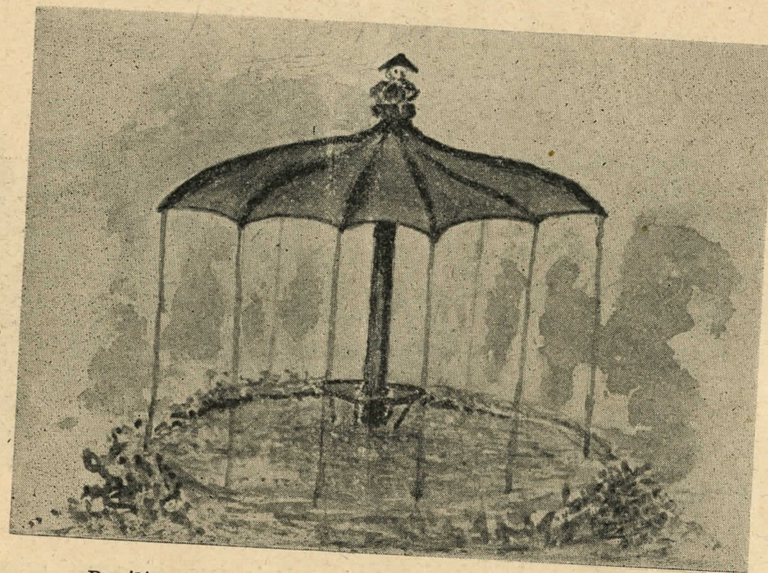

Juraj pl. Haulik, zagrebački nadbiskup i kardinal

Dalje je put vodio kroz selo Laščinu, gdje se je na briegu lievo nalazila poznata gostiona Wagner a dolje Čavlekova s kipom križa na putu. Ovamo su se Zagrebčani rado navraćali popodne da bi se djeca nauživa zlatne slobode u prirodi. Na kraju tog puta s desne strane nalazio se je biskupski majur, koji je još djelomice sačuvan te koji je kasnije prešao u posebničko vlastničtvo. S lieve strane već skoro na kraju Laščinskog puta nalazila se je kućica starog Fabijana, koji je bio u naše doba biskupovim čuvarom na ribnjaku te je izdavao čamce za vožnju od 2 novč. za dopodne ili popodne. Na velikom ribnjaku se je vozilo najviše nedjeljama, svetcima i po četvrtcima, kada u ono doba nije bilo škole. Od čitavog velikog drvoreda preostao je još samo jedan jedini divlji kesten već prema kraju puta na desnoj strani, koji se je nekako spasio od regulacije i izgradnje. Taj jedini stari divlji kesten nalazi se uz kuću br. 168 kod krčme »Biela Mara« u Laščinskoj ulici.

Nastavimo li ovim putem dalje prema Bukovačkoj cesti na iztok uz veliku šumu, gdje je vojnička streljana, doći ćemo na mjesto gdje je bila prva zgrada,

koje danas više nema. To je bio kinezki paviljon »Kišobran-Paraplue« sa visokim krovom u obliku kišobrana a na vrhu je bio kip Kineza. Kišobran je bio poduprt vitkim željeznim motkama visokim oko 3 m, a na ove motke smo se mi dječaci penjali i natjecali tko će najprije stići do samog kišobrana. Za vrieme kiše služio bi taj paviljon za zgodnu obranu od kiše za izletnike i šetaoce Maksimira. Ovog kišobrana danas više nema a maknut je oko g. 1920. G. 1925. prigodom proslave tisućgodišnjice Hrvatskog Kraljevstva postavljena je na isto mjesto velika sokolska mogila, kiju je podigao Hrvatski sokolski savez. Na vrh mogile imala je doći velika sokol ptica od prof. Ive Kerdića, koji su tadanje protuhrvatske oblasti zabranile. Naokolo mogile bilo je zasađeno toliko lipa, koliko je bilo hrvatskih sokolskih župa, međutim je već nekoliko od njih uginulo.

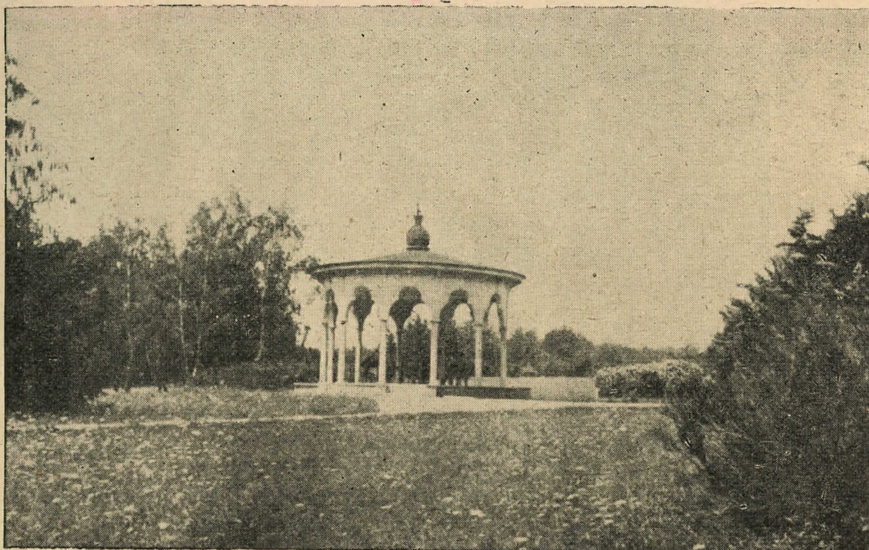
Paviljon »Kišobran«. Po nacrtu dra Viktora Koščice

Puteljak od Kišobrana do kioska »Kule« nazivao se je Louisenstrasse ali nije poznato na počast koje Louise.

Nastavimo li započetim putem od Kišobrana prama sjeveru doći ćemo do Švajcarske ili Tirolske kuće nazvane i lovačkom (lovačnica — Jagdhaus). Sagrađena je u švajcarskom slogu. Prizemlje je od opeka a prvi kat od čvrste hrastovine s liepom verandom naokolo. Tu se je nalazio mali kabinet i velika soba, gotička svjetiljka u obliku djevojke ribe, staronjemačka ura i velike japanske vaze. Na prozorima su bile liepe prozračne vedute iz Švicarske i Tirola, koje su se još djelomice sačuvale, dok je sve ostalo već nestalo. Tu je bila i slika dvorca nadvojvode Ivana u Brandhofu. Sačuvao se je i liepi mozaik strop u baroknom slogu preko 300 g. star, koji je Hauliku poklonio njegov prijatelj augustinski opat Ruttenstock iz Klosternuburga.[1]) Na konzolama bilo je liepih plastika iz Nibelunga. Nodbiskupski čuvar kuće i lovac pokazivao bi kuću strancima i izletnicima. Nedaleko te lovačke kuće nalazio se je

[1]) Lahner J.: Znameniti barokni strop u maksimirskoj Švicarskoj kući. Revija Zagreb, 1943., str. 243.

veliki golubinjak te fazanerija gdje su se uz fazane, kokoši, guske, patke nalazili i pauni, purani, biserke te plemeniti kokoti. Karakteristika te peradi bila je da je u glavnome prevladavala samo biela boja, dapače i kod golubova i pasa čuvara, koji su se također tamo nalazili. Bila je to liepa i čudnovata slika kada je ta sva biela živad bila na livadi naokolo švajcarske kuće. Toga svega međutim danas više nema. Poslije velikog rata bili su u toj kući namješteni neki Rusi (1918.—1925.), koji su vodili mljekarstvo te se je tamo mogla dobivati dobra užina od sira s vrhnjem i mliekom. Međutim je kasnija uprava te Ruse maknula.

Paviljon na Velikoj livadi

Na sjeverozapadu od švajcarske kuće nalazio se je biskupski zvjerinjak ili Jelenjak (Hirschgarten), koji se je nalazio u velikoj šumi s livadom u veličini od 24 jutra i 900 kv. m, a sav je bio ograđen visokim drvenim plotom. Tu su se gojili veprovi, jeleni, srne i zečevi za biskupski stol. Prema tradiciji postojao je u Maksimiru jedan stariji zvjerinjak iz kojega su poslije sve zvieri prevezeen u novi zvjerinjak. U tom novom zvjerinjaku bio je i veliki zdenac kamo su zvjeri dolazile na vodu a bilo je i veliko korito u koje su stavljali hranu za zvjerad, osobito zimi poglavito slamu i sieno. Mi smo kao đaci rado posjećivali taj kraj, te smo bili veseli kada smo mogli opaziti koju srnu ili jelena, koji su mirno pasli na livadi te dolazili na vodu. Taj zvjerinjak je napušten oko g. 1900.

Krenuvši dalje na iztok došli smo u veliku šumu a kroz šumu na glavnu cestu, koja vodi kroz Maksimir od velikog ulaza prama Bukovcu. Tu se je razprostrla Velika livada ili sjenokoša a u pozadini te livade nalazio se je paviljon ili liepi gloriet sav obrasao zimzelenom i okružen cviećem. U tom paviljonu bile su stolice i stol za odmor posjetnicima, jer je put od glavnog ulaza bio dosta dug. Taj paviljon je morao već davno nestati jer se ne nalazi u novim nacrtima. Njegov jedini svjetlopis ipak nam je sačuvan u jednom albumu poznatog zagrebačkog fotografa Ivana Standla od g. 1867. Kada je izašao prvi album Maksimira od tadanjeg glasovitog

nadbiskupovog slikara Ivana Zaschea iz g. 1853. pod imenom »Jurjaves«, nije taj paviljon snimljen, niti je označen u nacrtu istog albuma koji mu je priložen. Povratimo li se natrag na glavnu cestu od tog paviljona, doći ćemo cestom prema sjeveru do jedne crnogorične šume. Tu je bila sjajna hladovina i za najtoplijih ljetnih dneva. Pred jednim velikim starim hrastom nalazila se je klupa za izletnike a na hrastu nalazila se je pribijena limena ploča na kojoj su bili liepi stihovi od Horaca, kojega je Haulik vrlo volio: »Hic in reducta vale — caniculae vitabis aestus«, što

Paviljon Mirna koliba

znači: U ovoj udubljenoj dolini — izbjeći ćeš pasjoj vrućini. Takovih zgodnih stihova od Horaca i pločica za orijentaciju bilo je na više mjesta u Maksimiru ali su vremeom nestale.

Nastavimo li sada dalje ovom cestom prama Bukovcu i prama Remetama doći ćemo doskora do velikog voćnjaka. U tom biskupskom voćnjaku nalazilo se je oko 2.000 najfinijih voćaka od najranijih do najkasnijih jabuka i krušaka. Uz posebne nadkrivene brajde vinove loze došlo se je navrh voćnjaka na brieg, gdje se nalazila »Mirna koliba« — »Tihi san« (Stille Hütte) prekrasna vrtna zgrada. Mirna koliba bila je sagrađena od stare debele hrastovine i sva obrasla najboljom vinovom lozom.

Prizemno bio je stan za čuvara vrta a u prvom katu nalazila se je velika, liepa soba kao odmaralište z Haulika, gdje bi on najvolio neko vrieme boraviti i počivati u velikom à la Voltaire naslonjaču. Salon je bio uređen pokućtvom u empire slogu te je bio tapetiran i parketiran. Na zidovima visjele su englezke i francuzke litografije a pokućtvo je bilo od mahagonijeva drva. U salonu je na stolu ležao Zascheov album Maksimira »Jurjaves«[2]) te liepo uvezana brošura uputa: »Zwölf ernste Worte am die Besucher der Stillen Hütte«, u kojima su uz kratke aforizme bile opisane sve ljepote vidika s balkona, koji je okruživao kolibu sa sviju četiri strana. Poglavito je bio divan pogled na sjever prama Medvedgradu i Sljemenu te na iztoku sve do Ivanića, što bi posjetioci razgledavali i posebnim dalekozorom, koji se je također tamo nalazio. Na stolu je stajalo i oveće crno zrcalo, kojim su se na obratnoj strani mogli promatrati vidici okolice. Na tu kolibu stavio je Haulik opet liepe Horačeve stihove. »Iste terrarum mihi praeter omnia angulus ridet« ili hrvatski: Ovaj mi je kutić zemlje najviše mio od sviju. Na krovu kolibe nalazile su se dvie Eolove harfe, koje su razprostirale svoje čarobne zvukove kada bi tihi povjetarac zazujao nad Mirnom kolibom.

Ovamo su dolazili ljeti mnogi Zagrebčani u udobnim fijakerima i elegantnim ekvipažama da tamo sprovedu svoj majalis na cieli dan. Dakako nije tu manjkalo tečnih remetskih svinjskih pečenica (Schindelbratten) i izvrstnog bukovačkog vina. Mi smo to kao djeca sve proživjeli i najljepše se zabavljali. Čuvar Mirne kolibe bio je najbolji pečenjar te je znao i za najbolje vino u Bukovcu ili Remetama.

Međutim je Mirna koliba jedne noći g. 1916. sasvim do temelja izgorila zajedno sa cielim svojim starinskim dragocjenim namještajem, a današnjem naraštaju je sve to poznato još samo iz tadanjih svjetlopisa.

Krenemo li sada prama jugoiztoku šumskim putem doći ćemo do liepog otvorenog hrastovog paviljona, koji se nazivlje »Belle vue« (Naturtempel) odakle je liepi pogled na Mirnu kolibu i sjevernu okolicu. Međutim taj vidik danas više ne postoji jer ga zastire drveće, koje je izpred njega poraslo, što bi se dalo lako popravit, ako bi se to drveće maknulo. Paviljon je sagrađen od stare hrastovine a nekoč je bio sav obrašten zelenilom te ograđen. Imao je i mali tornjić nad slamnatim krovom na vrhu. Danas je taj paviljon dosta ruševan i ne odgovara više onoj liepoj fotografipi u Zascheovom albumu.

Idemo li još dalje na jug na već prilično zaraslim šumskim putem doći ćemo u Slavuljev gaj i do paviljona, koji je sagrađen u maorskom slogu, a danas se nalazi u dosta trošnom stanju. Sam paviljon je od stare hrastovine ali stubište i podloga mu je od kamena. Naokolo paviljona su bile klupe za odmor od kojih se je još samo jedna sačuvala. Makar da ovamo Zagrebčani vrlo malo dolaze, jer većina niti ne zna za ova dva paviljona, držim da bi se ipak s nevelikim troškom mogli ovi paviljoni staviti u prijašnje stanje i tako zapriečiti njihovo podpuno razpadanje.

Nastavimo li šumskim putem još dalje na jug doći ćemo do gornjih jezera, od kojih je veće sjeverno prilično sačuvano a donje je manje nestalo. Od tog manjeg bivšeg jezera ostala je samo baruština u kojoj se legu žabe i komarci. Ova

[2]) Ivan Zasche (1826.—1863.) bio je Poljak iz Jablonca. Slikarstvo je izučio u Beču (1846.). U Zagreb je došao g. 1850 na poziv kardinala Jurja Haulika, te je izradio litografije za album perivoja »Jurjaves«, koji je izdan u Beču g 1853. Zasche se je stalno nastanio u Zagrebu te je slikao za oltare po crkvama u Hrvatskoj, vedutu od Zagreba g. 1849. te pejsaže iz Like i Petrinje. Imao je veliku tehničku spremu a radio u bidermajerskom slogu.

baruština lako bi se dala također odstraniti i jednostavno zasuti. Na izlazu manjeg južnog jezera, sada baruštine, nalazio se je mali poluotvoreni paviljon u gotskom slogu ili ribarska kuća od brezovine u kojemu su se naokolo nalazile i klupe s liepim vidikom na jezero. Danas nema ni jezera niti liepog vidika, jedino je još preostala neliepa baš baruština. Ovaj polupaviljon nestao je prije kojih deset godina a sačuvan nam je samo još u svjetlopisu. S tim paviljonom spojena je i legenda da se je tu podpisao među mnogim posjetnicima, koji su sasvim izčarali brezovu oplatu paviljona, također i poznati hajduk iz 60-tih godina u Zagrebu i okolici Joso Udmanić. On je pobjegao iz županijskog zatvora u Zagrebu. Međutim je to naravno samo pričanje, jer se Udmanić kao prosti seljački razbojnik nije sigurno znao ni podpisati. Prije više godina nestao je kod biskupskih gospodarskih zgrada stojeći t. zv. »Hotel Slama« t. j. veliki stog siena gdje su se zagrebački skitnice sakrivali i noćili. Jednom je jedan od njih neoprezno cigaretom upalio cieli stog te je u gorućem slogu izgorjelo nekoliko hotelskih stanovnika, koji se nisu mogli spasiti od naglog požara »Hotel Slame«.

Gornja jezera kao i donji ribnjaci dobivaju vodu iz potoka Bliznec, koji teče iz zagrebačke gore s iztočne strane pokraj Maksimira u Savu. Od tog manjeg gornjeg jezera vodio je kanal dalje na jug prema gospodarskom dielu Maksimira, kojega osnutak potječe još od vremena biskupa Maksimiliana Vrhovca (1780.—1827.). Tu se nalazi nadbiskupska pilana i mlin a na potoku nalazile su se kabine za kupanje za gospodarske činovnike i njihove prijatelje.

U staroj gospodarskoj zgradi ili biskupskom marofu nalazi se u tornjiću cinkuš već sto godina star, kojim su još biskupski špani pozivali kmetove svojedobno na rad. Danas su gospodarske zgrade modernizirane. Međutim sačuvale su se još neke stare gospodarske staje gdje se je nalazila stara švajcarija, koju je sgradio biskup Aleksandar Alagović (1829.—1873.). Tu su se nalazile krasne mürztalske krave i tu se je moglo dobiti dobrog mlieka, sira i maslaca te sladkog kukuruznog i dobrog »zmesnog« kruha, koji je nama gradskoj djeci jako omiilo. Na švajcariji bila je drvena figura jednog švajcara na krovu a na velikom zdencu, koji se je vrtio naokolo, nalazio se je fazan. U dvorištu bio je i veliki gospodarski zdenac sa zajimačem na dugoj motci, kao na mnogim selima.

Uz švajcariju nalazio se je biskupov ljetnikovac, Ljetna kuća ili Ljetnji stan (Sommerhaus), gdje je Haulik vrlo često i rado boravio. Ljetnikovac je bio vrlo liepo i ukusno uređen te je ovdje Haulik i često noćio, jer je tu bila i soba za spavanje te soba za služinčad. Sobe su bile parketirane a zidovi tapetirani te urešene raznim francuzkim i englezkim litografijama i gravirama. U dvoru je bio i mali oltar kada bi biskup tamo noćio, da je mogao odmah drugo jutro ondje služiti sv. misu. U salonu ljetnikovca nalazila se je knjiga stranaca (Fremdenbuch), koja je kao i mnogo toga iz ljetnog dvorca vremenom nestala. Velika je šteta da se ta knjiga biskupovih posjetnika i štovatelja nije sačuvala, jer bi se tako znalo koje je sve visoke i drage goste biskup tamo primao. Dvorac je vrlo idilično i liepo izgrađen prema nacrtima ing. Fr. Schüchta, kapetana dvorca u Laxenburgu, koji je načinio nacrte za sve zgrade u Maksimiru osim za kapelu te stražarnicu. Proračune za ove gradnje načinio je zagrebački graditelj Andrija Leitner, koji su se sačuvali u Haulikovom arkivu. Bez temelja je viest da bi koji objekt gradio poznati zagrebački arhitekt Bartol Felbinger. Ljetnikovac nije bio pristupačan širem občinstvu te se je za pristup morala dobiti posebna dozvola od čuvara ljetnikovca, koji se je nalazio u švajcariji.

Pred ljetnikovcem nalazio se je veliki i liepi vrt a naokolo u velikom polukrugu bio je uređen t. zv. Ružičnjak (Rosengarten-Rosenallée), koji se je sterao kao dvostruko nadkrivena brajda naokolo, posut samim ružama penjalicama. Ljeti su tu bile i cvjetne pergole, rabatli, stakete, lukovi i sjenice pune prekrasnih crvenih ruža. Ta brajda bila je tako rekući pravi zid od cvieća. Neke od tih ruža imale su i posebne botaničke oznake. U tim sjenicama bilo je i željeznih stolova i stolica za boravak obćinstva, koje je uživalo od miomirisa samih ruža. Tog prekrasnog ružičnjaka nema više a na tom mjestu su sada izgrađenne neke zgrade poljoprivrednog fakulteta. Bez sumnje je za toliki vrt postojao i posebni staklenik ali o tome nije ništa poznato.

Ružičnjak

Kakav je dojam Maksimir sa svojim Ljetnikovcem i Ružičnjakom činio na strance, koje je vodio sam Haulik po svom perivoju, najbolje se vidi kod Francuza Vicomte Laroche-a, koji je u svojoj knjizi »Trois mois en Croatie« prozvao Maksimir »Le petit Versailles de la Croatie« (1880.). Haulik se je ponosio time kako taj perivoj, koji leži na glavnoj cesti gdje mnogo svieta prolazi, nitko ne oštećuje.

Kod uređenja Maksimira Haulik je bio bez dvojbe upozoren od svojih savjetnika i znanaca Mihajla Riedela, upravitelja carskog perivoja u Schönbrunu te po spomenutom Schüchtu iz Laxenburga a i sam je vidio dosta tako uređenih parkova po cieloj monarkiji, Italiji i Njemačkoj, gdje je dosta putovao.

Riedl je pisao Hauliku u ožujku g. 1842. da je put cara Ferdinanda odgođen u Hrvatsku, te da je tako nestalo nade da car vidi Zagreb te da se pridruži obćenitom divljenju gledajući u Maksimiru kiosk, švicarsku kuću sa pravim starinskim

stropom, liepim prozorima i originalnim pokućtvom te još koja druga djela, za koje se smatra sretnim da je kod stvaranja istih sudjelovao.[3])

Sa iztočne strane tog ružičnjaka teče potok Bliznec preko kojega je bio namješten posebni gloriet s kojega se je vidjelo kako po potoku plivaju razne patke, guske, labudovi raznih egsotičnih pasmina, koje su sve imale svoju posebnu nastanbu na vodi. Tu se je gojilo i peradarstvo i to srebreni i zlatni fazani te biserke. Tu je bio uređen i mali basen za pijavice ili Pijavičnjak te za male kornjače (Schildkrötenteich). Pijavice su se rabile u zdravstvene svrhe a kornjače za biskupsku kuhinju. Na jednoj staroj mapi Maksimira našao sam zabilježeno i mjesto »Piškorevac« te je moguće da se je tamo nalazio mali basen za piškore ili jegulje, koje su bile također delikatesa za biskupsku kuhinju.

Krenemo li od Mirne Kolibe na jug uz potok Bliznec doći ćemo s lieve strane potoka do još dvie gospodarske ustanove. Jedna je bila veliki pčelinjak, koji je zapremao 524 kv. m. Uz samu zgradu nalazilo se je oko 200 košnica a naokolo su bile zasađene mnogobrojne lipe te cvieće, koje je služilo pčelama za hranu. Pčelinjak je vodio neki pčelar od baruna Ehrenfelda tada glasovitog pčelara u Austriji. Danas postoji još taj pčelinjak ali u znatno manjem obsegu.

Dalje na jug bila je velika zgrada bubara te dudinjak od 4 jutra i 1159 kv. m. Naokolo glavne zgrade bilo je nasađeno oko 3000 dudova za hranu svilcima, koji su se hranili na velikim mnogobrojnim policama u bubari. Svilene čahure prele su se u posebnoj zgradi na majuru. Danas svega toga više nema a u staroj bubari nalazi se zavod za bilinogojstvo.

Maksimirskom gospodarstvu spada još jedna vrst veleobrta i to pivovara, koja je bila uređena uz gostionu na početku Maksimira. U tu svrhu bio je zasađen posebni hmeljnik blizu gostionice prije ulaza u posjed Maksimira na glavnoj cesti iz Zagreba do perivoja i to s lieve strane. Prema nacrtu u Zascheovu albumu taj je hmeljnik obsizao 14 jutara i 650 kv. m. Kada je prestala pivovara nije poznato, no ja se još kao dječak sjećam da sam vidio u dvorištu glavne gostione napuštene i zahrđale kotlove stare pivovare.

Nakon što smo obašli sve ove dielove gornjeg perivoja krećemo u donji dio Maksimira. Tamo gdje se danas nalazi crkvica sv. Jurja, patrona nadbiskupa Haulika nalazio se je u staro doba jedan paviljon, koji se je zvao Pučki hram (Volkstempel). Ja ga ne pamtim, a slika se je je njegova sačuvala samo u jednoj veduti u Zascheovom albumu od g. 1853. Prema tome sudeći taj je hram bio kao onaj paviljon od Jeke na malenom jezeru kojega su zvali Laternentempel, jer je imao nad krovom mali tornjić kao svjetiljku (Laterne). Ovaj Pučki hram dao je kasnije (1864.) Haulik srušiti te je na istom mjestu dao podići gotsku kapelicu svome patronu sv. Jurju u čast gdje je i mislio biti pokopan. Međutim njegove kosti počivaju u katedrali. U toj »Cirkvici«, kako ju je narod prozvao, služila se je uviek a i još danas na Jurjevo sv. misa. U prijašnje doba slavilo se je na Jurjevo svečano otvorenje perivoja Maksimira sa svečanom misom. U perivoju je svirala glazba a u maksimirskoj gostionici dobivalo se je dobro jelo i pilo. Tako javljaju »Narodne Novine« dne 24. travnja 1871. da je na svečano otvorenje perivoja Maksimira došlo mnogo Zagrebčana. Na toj proslavi svirala je i građanska glazba.

Vraćajući se dalje od crkvice donjim ribnjacima ustanovit ćemo i tu nekoliko zgrada, kojih danas više nema. Naokolo jedne velike lipe nalazilo se je t. zv. Lipino

[3]) Lahner Juraj: Maksimirski kiosk. Revija Zagreb, g. 1943. str. 234.

sielo (Lindensitz). Tu se je nalazilo više klupa za odmaranje u udubljenom a cviećem obraslom prostoru, od čega danas samo još lipa postoji.

Nešto dalje izpod kioska nalazilo se je opet jedno drugo Kamenito sielo s kamenitim stolcima i klupama (Steinsitz). Nad klupama, koje su bile poredane u polukrugu i u nekoj udubini kao špilji, nalazio se je drveni krov obrasao sav ružama

Spomenik žetelice sa kioskom

penjalicama, bršljanom, zimzelenom i drugim cviećem. Tu je bilo ugodno odmaralište. Uslied sredidbe nestalo je i tog objekta, koji je bio već trošan, a poslije prvog svjetskog rata bila je udubina zasipana.

Blizu sastava velikog donjeg ribnjaka nalazila se u sredini liepa cvietna grupa s kipom od kamena, koji je predstavljao žetelicu ili djevojku s grabljima, srpom

i žitom. Kip je načinio bečki umjetnik J. Kässmannn,[4]) koji je pravio takve kipove za razne plemićke dvorove i perivoje u Austriji i Ugarskoj. Za Maksimir je načinio još dva kipa i to grupu dječaka pred ljetnikovcem i ribara na velikom jezeru, koji kipovi su se sačuvali, dok je Žetelica nestala srušena barbarskim rukama za velikog rata. Kip je stajao na dva kamenita podnožja, od kojih je više nestalo a donje stoji još danas na mjestu gdje je nekoć stajala Žetelica. Uprava Maksimira mogla bi svakako maknuti i taj kamen, kad već ne može u to težko doba uzpostaviti prijašnji kip žetelice. Međutim slika tog liepog spomenika sačuvala nam se je u Zascheovom albumu maksimirskih litografija.

Nedaleko te žetelice u jugu pod stoljetnim hrastom nalazila se klupa, a nad njom liepi Horačevi stihovi: »Errare per lucos, amoene quos et aquae subeunt et aurae«, ili hrvatski: Veselo je lutati po gajevima gdje se veselo izlieva žubor vode u hladovini. Taj napis je vremenom također nestao.

Nedaleko žetelice nalazi se bielo oličeni most, koji je spajao gornje jezero s donjim. Taj most je narod zvao grbavi, jer je bio poput onih u Veneciji svodovit a ograda mu je bila u empire slogu vrlo liepa. Takvih manjih i većih mostova bilo je u Maksimiru preko raznih potočića oko 50. Izpod tog mosta nalazila se je na jednom kamenu mjedena ploča pod staklom sa brojkom 1846., t. j. godinom kada su ti ribnjaci bili dogotovljeni. Takvog ovećeg kamenja bilo je tamo više preko kojeg je padala voda iz gornjeg jezera u donje te činila mali liepi vodopad. Te ploče je međutim danas također nestalo a obnovljen je sada ravan most na istom mjestu. U gornjem manjem jezeru nalazio se također liepi labudovac, koji je nestao.

Na donjem velikom jezeru nastale su vremenom također neke promjene. Sjeverna strana jezera bila je sva ograđena željeznom ogradom, koja se vidi još na starijim slikama. Danas je ta ograda nestala, a ciela obala velikog jezera je betonirana. Na lievoj strani velikog ribnjaka nalazio se je Labudnjak, oveća kućica za labude, patke i guske koje su se nalazile na ribnjaku. Danas te kuće kao ni labuda više nema. Naprotiv te kuće an drugoj desnoj strani nalazio se je kip Napuljskog ribara sa udicom u ruci, iz koje je tekla voda, od već spomenutog bečkog umjetnika Kässmanna. Taj ribar je danas premješten na lievu stranu na mjesto, gdje je prije bio labudnjak, gdje su bile i rode i turske guske (Bisam-Moschus Gans).

Na jeezru su se nalazili jednostavni ali čvrsti čamci s dva vesla, koja bi nam stari čuvar Fabijan izdavao po 2 nvč. za jedno dopodne ili popodne. Kasnije su se pojavili laki i brzi čamci s jednim dvoveslom ili t. zv. Lastavice. Na tim čamcima smo se mi đaci često natjecali u brzoj vožnji no ta natjecanja nisu imala nikakvog športskog značaja. Kako u Zagrebu nije bilo nikakvog zgodnog mjesta za plivačke utakmice priređeno je također prije nekoliko decenija u Maksimiru nekoliko puta športsko natjecanje između nekih plivačkih klubova a naročito g. 1923. prigodom proslave 10-godišnjice HAŠK-a.

Kada je g. 1891. dobio Zagreb konjski tramvaj sve do Maksimira, postali su nedjeljni izleti Zagrebčana sve mnogobrojniji u maksimirski park. U perivoj polazilo se je poglavito nedjeljom ili na svetke popodne. Ovu pojavu je dobro zamjetio tadanji narodni zastupnik, veleposjednik te načelnik Sesveta i Dugog Sela Marko

---

[4]) Kässmann Jos. (1784.—1856. kipar bečke škole radio u Rimu sa glasovitim danskim kiparom Thorvaldsenom, profesor bečke akademije umjetnosti izradio je mnogo kipova i relijeva za priestolnicu, vlastelinstva, dvorce i parkove.

Mileusnić, te je u Beču naručio mali parobrod s motorom na petrolej, koji je prozvao »Grad Zagreb«. Bio je dug 8 m, a ronio je 40 cm. U nedjelju dne 14. rujna 1891. bio je taj parobrod na svečani način posvećen. Kumovao mu je Gjuro Deželić tada vrlo popularni gradski senator, vatrogasni vojvoda i hrvatski književnik. Parobrodić je plovio dosta brzo, te je imao k deset udobnih sjedala. Jedna vožnja naokolo jezera stajala je 3 nvč. To veselje Zagrebčana nije međutim dugo potrajalo. Kako se je taj parobrod poglavito upotrebljava samo po nedjeljma i na svetke, i to samo najviše popodne, nije se njegovo uzdržavanje izplatilo jer je vlastnik morao plaćati popravke i stalnog strojara, te je parobrod bio doskora prodan.[5])

Parobrod »Zagreb« na velikom jezeru sa paviljonom Jeke

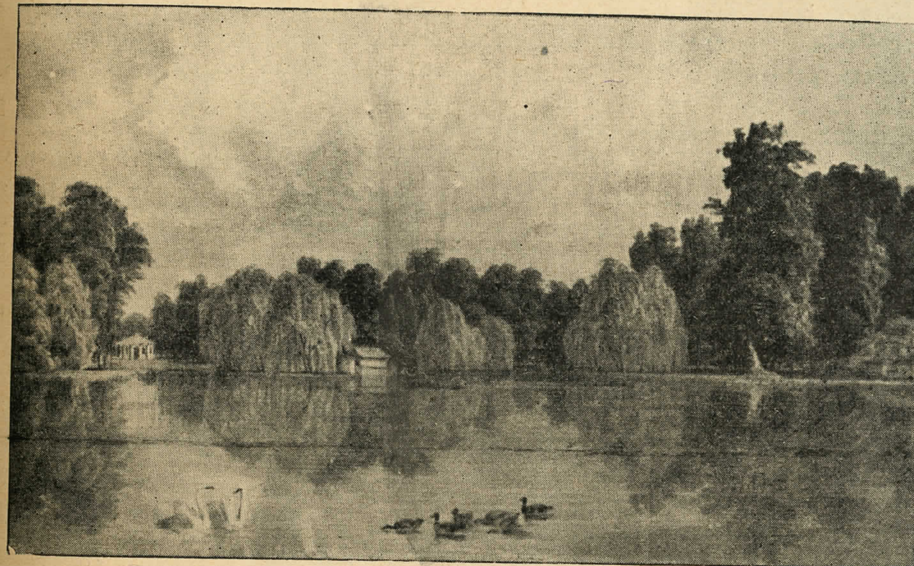
Kada je Haulik g. 1843. u glavnome svršio uređenjem perivoja Maksimira nabavio je za veliko jezero i posebnu jedrilicu. Predlog da se nabavi ta lađa jedrilica potekao je od glavnog njegovog upravitelja dobara Leopolda Philippa, koji je to javio biskupu prigodom njegovog boravka na ugarsko-hrvatskom saboru u Požunu. On mu javlja, da je pronašao jednu jedrilicu (Segelschiff) za 125 for. srebra, koja će svojom veličinom odgovarati Jurjevačkom jezeru. Sagrađena je prije dvie godine na Rieci za neki perivoj te se nalazi u dobrom stanju. Duljina lađe iznosi 17 stopa a sprieda je 5 stopa široka. Lađica se je nalazila u Sisku te je doskora nabavljena za Maksimirsko jezero. Slika te jedrilice nacrtana perom sačuvana je

[5]) Ulčnik, Ivan: Maksimirski parobrod, Revija Zagreb, 1943. str. 241.

u nadbiskupskom arkivu među Haulikovim aktima.[6]) I ovoj lađici nije bilo po svoj prilici dugog vieka, jer se ona kasnije nigdje u novinama ne spominje.

Na sjevernij strani velikog jezera, uz luku, gdje stoje čamci, nalazio se je liepi maleni basin za zlatne ribice, koji je bio žicom nadkriven. Tu su se poglavito djeca naslađivala gledajući srebrene i zlatne kinezke ribice. Ovog malog ribnjaka nestalo je prigodom uređivanja perivoja.

Donje veliko jezero bilo je vrlo zanimljivo i zimi, kada se na njemu uhvatio debeli led. »Narodne Novine« od 4. siečnja 1874. javljaju: »Perivoj Maksimir, koji se ljeti već nekoliko godina slabo posjećuje[7]) došao je ove zime do časti a po nedjelah i svetcih vrvi u nj naš mladi i stari sviet. Ne biva to radi vrsnoće jela i pila, što se ondje može dobiti, već jedino radi leda, koji se je uhvatio na ribnjaku.

Veliko jezero sa labudnjakom

To je jedino mjesto zagrebačke okolice koje naši klizači u blagoj zimi mogu upotriebiti. Klizanje je u Zagrebu od nekoliko godinah ne samo zabavno van upravo i moderno. Da čovjek bude »fashionable« ište se danas da se znade i na ledu vješto kretati. Jučer bijaše Maksimirski led jako posjećen«.

Odlični zagrebački građani dolazili bi i zimi u Maksimir na saonicama ili fijakerima te ekvipažama na sklizanje. Svojedobno u 80-tim godinama posjećivao je Maksimirsko jezero i prvak Njemačke na ledu u brzom i umjetnom sklizanju njemački konjanički častnik grof Artur Schlippenbach, koji bi dolazio u Zagreb i Hrvatsko Zagorje u Sv. Križ u posjete svojim rođacima grofovima Sermage. U Maksimiru je grof Schlippenbach na jezeru naročito preskakivao zamrznute čamce, koji se tada preko zime iz vode nisu vadili, i preko klupa, kako je tada u sklizanju bilo moderno.

[6]) Lahner Juraj: »Maksimirska jedrilica«, Revija Zagreb, 1943. str. 247.
[7]) Nadbiskup kardinal Josip Mihalovich (1870.—1891.) počeo je zanemarivati

Na Maksimirskom jezeru igrali su zagrebački njemački gradani u 80-tim godinama na ledu igru s drvenim plosnatim čunjevima kojima su zgađali određeni cilj kao kod naše primorske igre bučanja (Boccia). Ta je igra nalik škotskoj igri Curling, koja se kao športska igra vježba na svim većim sklizalištima na čitavom svietu. Mi smo đaci, poglavito iz Vlaške ulice, bili vrlo često zimi u Maksimiru na ledu te sam i ja tamo započeo svoju sklizalačku karieru. Sklizalačka sezona trajala bi u Maksimiru obično samo dok nije zapao snieg, tada je prestala, jer nije bilo nikoga tko bi snieg čistio a u Zagrebu je već bilo osnovano I. Hrvatsko sklizalačko družtvo (1877.). Inače je nedjeljama i četvrtcima popodne sve vrvilo na ledu od đaka gimnazijalaca, realaca, konviktoraca, orfanotrofaca te iz grčkokatoličkog sjemeništa, dapaše i crnoškolaca, koji su mnogi, dapače i klerici, sklizali na svojim šetnjama.

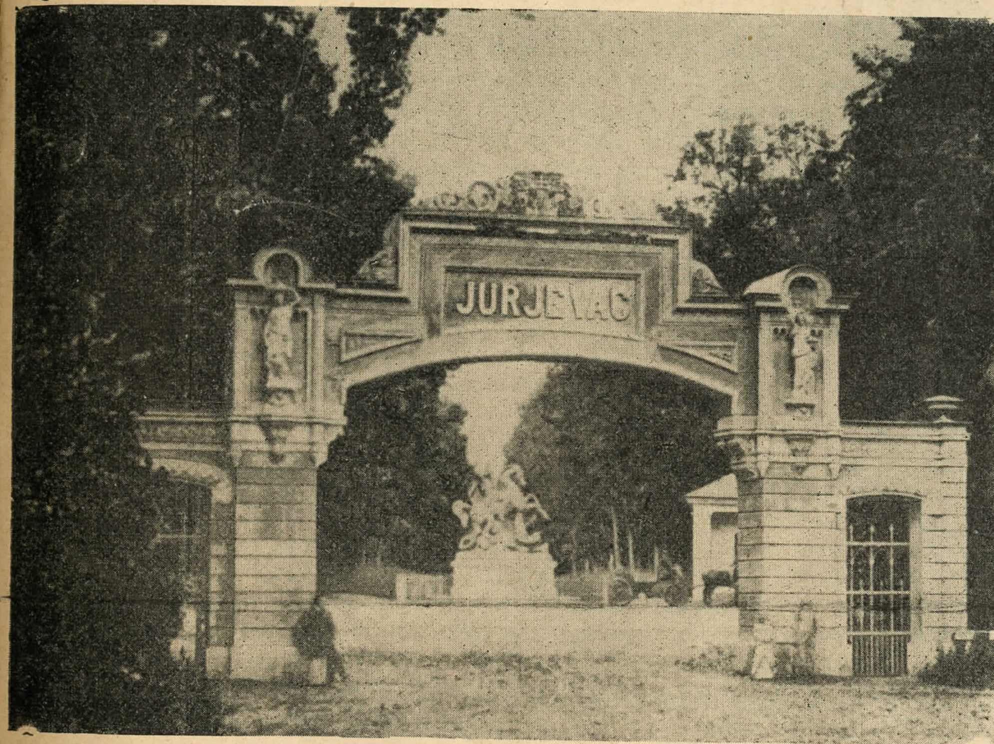
Od velikog jezera vraćamo se konačno prama ulazu i glavnoj cesti, koja vodi iz Zagreba u Maksimir. Tu je na početku kod ulaza veliki hrastov drvored, koji vodi sve do kioska. U tom drvoredu obdržavale su se 80-tim godinama biciklističke i konjaničke i druge zabavne utrke.

Odmah do glavnoga ulaza nalazio se je veliki i liepi spomenik sv. Jurja patrona kardinala Haulika, koji je isti dao tamo postaviti g. 1867. Haulik je taj kip kupio u Beču od glasovitog kipara Antuna Dominikusa Fernkorna (1813.—1878.) za svotu od 7000 for. To je bila kopija originala koji se nalazi u Beču u jednoj niši u dvoru palače kneza Montenuovo. Kip je bio odlikovan na izložbi u Münchenu g. 1862. prvom nagradom. Spomenik je bio odkriven i posvećen dne 4. kolovoza 1867. Za tu zgodu izpjeva pjesnik Ivan Trnski u čast kardinalu posebnn pjesmu o liepom Maksimiru, a pjesnikova kćerka Zora predala ju je u ime otčevo kardinalu.[8]) G. 1884. poklonio je taj spomenik kardinal Mihalovich Hrvatskoj Akademiji, jer ga nije htio dati popravljati a postao je vremenom, jer je bio od cinka trošan. Akademija ga je iste godine poklonila gradu Zagrebu te je postavljen pred kemijski laboratorij, sada farmaceutijski fakultet, Strossmayerov trg 14. Nakon što je grad Zagreb dao spomenik preliti u Beču u bronci dao ga je premjestiti na sadanje mjesto na Kazalištnom trgu (1908.) okruživši ga cviećem i grmljem te nasadima kao u nekoj niši. Kako to mjesto međutim po mnienju većine Zagrebčana također ne odgovara položaju tako liepog spomenika to javnost neprestano radi o tome da se taj spomenik imade nekamo drugamo smjestiti, gdje će bolje pristajati.

No kamo? Po mom skromnom mnienju i mnogih starijih Zagrebčana, koji se još dobro sjećamo njegova liepa položaja na ulazu u perivoj Maksimir, trebalo bi taj kip opet staviti na svoje prvotno mjesto na ulazu u Maksimir. To bi trebalo učiniti već i zato da se poštuje zamisao i pietet prema njegovom magnificentnom donatoru Hauliku i njegovom patronu. Neki se protive tome, kako čujem, jer bi se time zatvorio pogled na kiosk. Kada bi se vratio suomenik na svoje prvotno mjesto, povratio bi se opet onaj liepi pogled na ulazu u perivoj i taj spomenik, kako je to i prije bilo. Iza spomenika preostaje još uviek dosta veliki prostor i veliki i liepi izgled na kiosk, koji ne bi time ništa trpio, jednako kao i u prijašnje vrieme i nije tome nitko prigovarao.

Radi tobožnjeg liepog vidika na katedralu su Zagrebčani žalibože porušili starinsku i liepu Kaptolsku viećnicu (1877.), te Bakačevu kulu (1906.). Tim su za uviek uništili dvie znamenite poviestne uspomene grada Zagreba, te se je već stalo pomišljati i na to da se isti spomenici ponovo izgrade. Tako je porušen i na starom Markovom trgu, danas Stjepana Radića, Marijin kip koji je tamo stajao preko 100 godina prilikom dolazka kralja Franje Josipa I. da se iztakne crkva sv. Marka (1869.).

Prometu također ne bi smetao kip sv. Jurja u Maksimiru tim više što je sada i onako zabranjen tamo svaki kolni promet. Radi prometa su također stari Zagrebčani dosta pogriešili kada su porušili dosta široka gradska vrata, tako Kaptolska (1876.), Opatička i Mesnička a htjeli su dapače porušiti i Kamenita vrata (!), dok nije tamo svaki promet zabranjen.

Ulaz u Maksimir

Ako današnja moderna arhiktetura nikako ne može dozvoliti da se spomenik sv. Jurja postavi na svoje prijašnje mjesto pred ulaz u Maksimir, kako je on prvobitno bio određen, trebalo bi za nj naći u samom perivoju koje drugo otvoreno mjesto, kakovih imade u perivoju dosta, ali svakako u samostalnom položaju.

Pred samim glavnim ulazom u perivoj nalazila se s lieve strane mala kućica za okriepu s gostionicom za ljetnih sparnih dana. Tu se je poglavito dobivala soda voda s malinovcem za mladež i vino i pivo za starije posjetnike. Kasnije su se tu naokolo postavljali i stolovi, te je tu nastala prava kavana i gostiona, koja je kasnije ustupila mjesto sadanjoj velikoj restauraciji.

---

[8]) Lahner Juraj: Sto godina Maksimirskog perivoja. Nova Hrvatska, br. 89, 1943.

Protivno sa desne strane postoji još i danas u liepom slogu izgrađena mala zgrada za čuvare perivoja kao neki paviljon. Tu su za vrieme Haulikovo živjela po dva invalida koji su bili čuvari i tumači u perivoju. Nosili su, kao što je to bio običaj u sličnim ustanovama, također svoje vojničko invalidsko odielo s ratnim odlikovanjima.

Konačno dolazimo i do glavnog ulaza u Maksimir. Taj je bio najprije bez kipa sv. Jurja, kako se to vidi iz litografije u Zascheovom albumu. Na ulazu bila su dva velika stupa s velikim željeznim vratima a do ovih s lieva i desna dva manja stupa također sa manjim željeznim vratima. Na sva četiri stupa bile su cvietne vaze iz kamena. Sve je to bilo u empir slogu, jednako kao što su bila i vrata na ulazu i izlazu kod nadbiskupskog dvora u Zagrebu. Od jednog i drugog ulaza sačuvale su nam se dobre slike. Kasnije je prije g. 1867. promienjen taj ulaz na taj način da je na svaki od većih stupova stavljena po jedna alegorija iz kamena. Jedna predstavlja djevojku sa voćem na glavi a druga s cviećem na ruci i na glavi. Ovaj puta su već manja vrata prizidana zajedno s većima sa posebnim nadvratnicima, na kojima su bile vaze drugog oblika, dok vaza kod velikih vratiju na stupovima više nema.

Treći oblik tih vratju bio je g. 1870. kada su i velika vrata dobila lukovitu nadvratnicu s napisom u sredini »Jurjaves« a u pozadini se već nalazi kip sv. Jurja. Četvrti konačni današnji oblik ulaza jesu jednaka vrata samo s promienjenim napisom sa stihovima od Gundulića i iz Dubravke o slobodi i ljepoti Dubrave i bez spomenika sv. Jurja (1894.). Evo tih prekrasnih stihova:

O Dubravo slavna svima
U uresu slobodnomu
Lijepa ti si mojim očima
Draga ti si srcu mome.

U veseloj ovoj sjeni
Od čestitih tvojih grana
Provesti je milo meni
Dio najdražih mojih dana.

MCMXIV. (1914.)

Slike za ovaj članak prikupio sam iz četiri stara albuma. Najstariji je album litografija od Johana Zaschea izdan u Beču pod imenom »Jurjaves« s nacrtom od Maksimira od J. Zaschea a izdanog u zagrebačkoj litografiji Josepha Platzera st. U albumu se nalazi oduži predgovor, u kojemu se posjetnicima perivoja prikazuju njegove ljepote. Pisac predgovora je nepoznat ali je napisan svakako sa znanjem i privolom samoga Haulika, jer se u sačuvanom jednom priepisu u nadbiskupskom arkivu nalaze Haulikove vlastoručne opazke i izpravci. Drugi album grada Zagreba izdao je za prve hrvatsko-slavonske izložbe g. 1864. u Zagrebu knjižar E. Mučnjak a po svietlopisima L. Schwoisera. Treći je album od Ivana Standla posvećen g. 1867. Hauliku s naslovom »Jurjevac«. Standl je fotografirao te posvetio taj album »Njegovoj uzoritosti stožerniku i nadbiskupu zagrebačkom gospodinu Jurju Hauliku Varaljskomu reda Sv. Stjepana i Lavoslava velikog krsta vitezu, Nj. c. kr. apoštolskog Veličanstva, državnom tajnom savjetniku itd. itd. u najdubljem strahopočitanju Ivan Standl. 1867.« Naslovna strana tog jedinog primjerka tiskana je na finom papiru sa zlatnim slovima od kojih su velika naslovna slova izrađena u tri boje: crvenoj, bieloj i modroj. Album je u zlatorezu vezan te sadrži 12 liepih suvremenih velikih svietlopisa. Korice su omotane u crveni baršun s utisnutim naslovom »Jurjaves« te sa srebrenom kopčom s inicijalima biskupa. Ovaj jedini primjerak nalazi se u Metropolitanskoj knjižnici prvostolnog kaptola zagrebačkog u Zagrebu a sada je pohranjen u sveučilištnoj knjižnici u grafičkoj zbirci pod signaturom M. 17853. Četvrti je

album od Ivana Standla, koji je izdan g. 1895. prigodom dolazka kralja Franje Josipa I. u Zagreb.

*

Napisao sam eto dobronamjerno nekoliko uspomena i primjedba te se nadam da će sadanje uprave Maksimira koli gradska toli fakultetska, čim ovaj rat prestane nastojati da se bar ono što je još moguće stavi u prijašnje stanje na radost i veselje svih posjetnika tog zagrebačkog nam bisera perivoja Maksimira.

L I S T A K

† SLAVA ŠENOA ROĐENA PL. IŠTVANIĆ

Prije 63 godine zavio se u žalost gotovo cieli tadanji Zagreb. Bilo je to 13. prosinca 1881. kad se iznenada pročuje: umro je gradski senator August Šenoa! Zaista je prerano umro taj naš hrvatski književnik, nenadoknadivi opisivač zagrebačke prošlosti, pjesnik, kazalištni dramaturg i kritičar, te zauzet senator svog rodnog grada Zagreba. Svakako je mnogo godina prošlo od tog žalostnog slučaja, zato ima malo živućih Zagrebčana, koji se toga sjećaju.

Ipak je s tom gorkom uspomenom živila sve do prije kratkog vremena vjerna družica Augusta Šenoe, gospođa **Slava Šenoa rođ. pl. Ištvanić.** U visokoj starosti od 94 godine ostavlja Slava Šenoa ovaj sviet, da ga zamieni s boljim, gdje će se ponovno sastati sa svojim Augustom.

Od smrti supruga živila je udova Slava Šenoa podjedno u Zagrebu, povučeno, u krugu svoje djece, koja joj bijahu jedina briga i utjeha. Od šestero djece troje umre u djetinjoj dobi. Od troje preostalih najmlađi sin dr. Branko, poznati naš slikarski umjetnik, bivši kazalištni intendant, ravnatelj Umjetničke Akademije i pravi član Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti, umre god. 1939. Jošte živu: kći Dragica udova iza bankovnog ravnatelja Dragutina Vabića, te sin dr. Milan Šenoa poznati naš hrvatski povjestni pisac i sveučilištni profesor u miru.

Slava Šenoa rodila se god. 1850. u Zagrebu, kao kćerka biljležnika i asesora turopoljske plemićke obćine Gjure pl. Ištvanića. Njena majka Eleonora Pöltl bila je rođena Bečanka. Po majčinoj smrti Slava pođe sa sestrom Linčikom u Varaždin u školu sestara Uršulinka. Nakon svršene škole vrati se u očev zavičaj u Vel. Goricu. O pokladama 1867. bio je ples u Vel. Gorici kod kojeg je prisustvovao August Šenoa. Tu se upozna sa Slavicom pl. Ištvanić. Već kod prvog susretaja Šenoa odluči da Slavica mora biti njegova supruga. Sliedeće godine u Uzkrsu zaprosio ju je Šenoa. Tom zgodom Šenoa taj sretan događaj opisuje u pjesmi »O Uzkrsu«. U jednoj kitici te pjesme Šenoa pjeva:

»Na usnah (Slavice) joj ljubak lebdio
smijeh;
Tad planu cjelov nam prvi,
U miru se stopile duše dvije
A srca nam zavrela krvi«.

Izim ove pjesme Šenoa posveti svojoj Slavici rukovjet pjesama pod nazivom »Slavici«, gdje svoju ljubav spram nje opisuje pjesnički.

Svadba se obdržavala 20. lipnja 1868. Brak Augusta Šenoe sa njegovom Slavicom bio je sretan, ali ga dokrajči njegova prerana smrt.

Slava Šenoa pomagala je svom suprugu kod pisanja nekojih njegovih pripovjedki. Prigodom njegove težke bolesti ona ga je

požrtvovno njegovala, te mu bila od pomoći kod književnog rada, naročito kod zadnjeg njegovog povjestnog romana »Kletve«, koju je Šenoa pisao gotovo na smrtnoj postelji. Taj roman Šenoa nije dogotovio, već je to kasnije dovršio njegov prijatelj i hrvatski književnik J. E. Tomić. »Kletva« je u ono doba izlazila u »Obzoru«.

pomagala. Naročito je bila povezana sa gornjogradskom pučkom školom kraj Popovog tornja. Ta škola nosi ime njenog supruga Augusta Šenoe. Ona je dne 21. lipnja 1936. kumovala zastavi ove škole. Tom zgodom priređena je proslava u dvorani ženske gimnazije na Katarinskom trgu. Kod cielog razporeda sudjelovala je

Slava Šenoa rođena pl. Ištvanić u starijoj dobi. (Svjetlopis Mosinger, Ilica br. 8)

Slava Šenoa umrla je 2. listopada t. g. Viest o njenoj smrti, izazvala je u Zagrebu izkrenu sućut. Ta ona je bila živa poviest života i rada jednog od najslavnijih sinova hrvatskog naroda, a posebno grada Zagreba. Prigodom izložbe posvećene životu i radu Augusta Šenoe, pokojnica usuprot svoje visoke dobe došla je na njeno otvorenje dne 29. kolovoza 1938. Prisutnima po svom dobrom sjećanju tumačila je gotovo svaku stvarcu, koja je na toj izložbi bila prikazana iz prošlosti njenog supruga.

Slava Šenoa imala je mnogo srdca za malenu djecu i sirotčad, koju je rado pod-

odlična kuma, te s velikim zanimanjem pratila priredbu, izvedenu po školskoj mladeži.

Slava Šenoa pokopana je 4. listopada na Mirogoju, u grobu gdje već 63 godine počiva njen suprug August. Sprovod je najbolje pokazao koliko je pokojnica bila u Zagrebu cienjena. Uz velik broj porodičnih znanaca, prisustvovalo je pogrebu mnoštvo građanstva, te školska djeca gornjogradske pučke škole. Obćinu grada Zagreba zastupao je gradski senator Branko Šeringer. Družtvo Zagrebčana bilo je po svojim članovima brojno zastu-

pano. Nad grobom oprostila se s pokojnicom ravnateljica škole gdja Sokolić. Učiteljski zbor gornjogradske škole odpjevao je nad grobom tužaljku.

Konačno rado primjećujemo da je odlukom gradskog načelnika Eugena Starešinića određeno, da se zaslužna pokojnica pokopa na gradski trošak.

Naše iskreno saučešće ožalošćenoj porodici, a pokojnoj Slavi Šenoi neka bude svietla uspomena i laka gruda njenog dragog rodnog grada Zagreba. **U.**

† MARIJA CRNADAK ROĐENA PRIKRIL

Dne 17. kolovoza t. g. ostavi nas za uviek gospođa Marija Crnadak rođena Prikril. Doživila je častnu visoku starost od 88 godina.

Njeno staro zagrebačko ime današnjici nije toliko poznato. Davno je tome kada su Mariju Prikril gledali i slušali, danas još riedko živući Zagrebčani, u našem starom gornjogradskom kazalištu. Bilo je to prije god. 1887., kad je ona svojom liepom pojavom i osobitim zvonkim glasom, kao operna prvakinja, uznosila tadanje Zagrebčane.

Marija Crnadak volila je svoj rodni grad — Zagreb. U posliednjim godinama života najrađe je šetala po staroj Južnoj promenadi (Štrosmajerovim šetalištem) i Sjevernoj promenadi (Vrazovim šetalištem). Sjela bi na klupu i pričala o blaženim vremenima iz svoje mladosti. Naravno najrađe bi svela razgovor na svoje djelovanje u starom gornjogradskom kazalištu. Usuprot visoke dobe, svega se u potanko sjećala, a naročito svoje oprostne predstave od 11. listopada 1887., kad se u »Luciji Lammermorskoj« za uviek oprostila od kazališta i zagrebačkog obćinstva, koju je svoju Miciku toliko volilo. »Obzor« od 12. listopada 1887. opisuje taj oproštaj, te kaže da je bio »sa smješkom u ustima a suzom u oku«.

Nekoliko dana iza oprostne predstave Marija Prikril udala se za uglednog sisačkog odvjetnika dra Vladimira Crnadka, sina uvaženog zagrebačkog građanina i bivšeg gradskog podnačelnika Gjure Crnadka, a brata glavnog ravnatelja Prve hrv. štedionice u miru Milivoja Crnadka.

Nakon prerane smrti supruga dra Vladimira Crnadka, Marija Crnadak je sve do prije sedam godina boravila izvan Zagreba, a onda se preseli ovamo, da u svom rodnom gradu proboravi zadnje dane svoga života.

Marija Crnadak ostavila je sina Velimira, bivšeg častnika bojne mornarice, a sada privatnog činovnika.

Životopis Marije Crnadak-Prikril, a naročito njeno djelovanje kao kazalištne umjetnice na zagrebačkom kazalištu, donieli smo u »Zagrebu« br. 11. i 12. god. 1939.

Slava Mariji Crnadak-Prikril! a laka joj rodna gruda, gdje je našla vječno počivalište! **U.**

U SPOMEN JEDNOG SKROMNOG PREGALCA NA TRGOVAČKOM POLJU

Dieli nas koji mjesec, od pojave savjestnog jednog zagrebačkog građanina i trgovca — **Franje Gorničića**, kojeg su se i na grobu sjetili njegovi znanci i štovatelji. Kao trgovac Gorničić bio je obće poznat kao savjestan čovjek. Podkraj svog poslovanja Gorničić se povukao u mir, da nakon dugogodišnjeg rada provede svoj život u miru i zadovoljstvu. Ipak je i u mirovini bio poštivan i pažen od svojih znanaca i prijatelja. Koliko puta bi svojim mušterijama znao reći: »Ako mislite da sam vas precienio, ne tražim od vas ništa!« To su bile samosviestne rieči čovjeka, koji je duboko bio uvjeren o svojoj solidnosti. Gorničić je u svom poštenom srdcu uviek našao čuvstva i za sirotinju, te tko bi se u nuždi i nevolji na

njega obratio, nije otišao a da nije bio nadieljen. Mlađi naraštaji nisu Gorničića toliko poznavali, pa nam je zato dužnost da se njegove uspomene sjetimo, jer nam je bio dobar i iskren prijatelj te vjeran sin svog naroda, a osobito je volio svoj Zagreb, koji mu nakon smrti dade vječan i laki počinak.

NOVI UPRAVITELJ HRVATSKE NARODNE I SVEUČILIŠTNE KNJIŽNICE

Umirovljenjem zaslužnog ravnatelja Sveučilištne knjižnice dra Mate Tentora, izpraznilo se na tom zavodu koncem god. 1941. ravnateljsko mjesto. Služba privremenog upravitelja povjerena je profesoru i knjižničaru Marku Oreškoviću.

Povodom razpisanog natječaja, a po saslušanju mišljenja knjižničarskog odbora, imenovan je stalnim upraviteljem Hrvatske Narodne i Sveučilištne knjižnice profesor Marko Orešković.

Novi upravitelj profesor Marko Orešković rođen je god. 1909. u Širokoj Kuli kraj Gospića. Kroz dugi niz godina službuje na Sveučilištnoj knjižnici. Gosp. Orešković surađuje kod Hrvatske Enciklopedije, te obrađuje knjižničarsku struku. Izdao je »Popis razprava i članaka Nastavnog Vjestnika«, što su u tom časopisu izašli kroz zadnjih 50 godina. Uređuje »Hrvatsku periodičku bibliografiju«, koja će izaći kad se sabere njena obsežna građa. Ova Bibliografija sadržavat će popis svih članaka i drugi važni sadržaj naših dnevnih novina i ostalih časopisa. Ovakovo djelo vrlo je potrebno, pa će dobro doći našim kulturnim radnicima, koji će si prištediti mučan i dugotrajan posao traženja potrebnih podataka. G. Orešković je obradio mnoga izdanja, koji zasjecaju u knjižničarsku struku.

Ovom prigodom rado iztičemo da je gosp. Orešković uviek bio susretljiv spram uredničtva našeg mjesečnika »Zagreba«, a tu susretljivost rado mu priznaju i ostali posjetioci Sveučilištne knjižnice. Srdačno čestitamo novom upravitelju na njegovom odličnom položaju.

DRUŽTVENE VIESTI

NAŠI POKOJNICI: Regvart Ladislav, kućevlastnik i bivši mesarski obrtnik, umro 4. svibnja t. g. Gorničić Franjo, bivši trgovac i kućevlastnik, preminuo je 3. lipnja t. g. Vitez Werner Ivan, gradski načelnik Obćine slobodnog i kraljevskog glavnog grada Zagreba, preminuo je 26. VI. t. g. Sudeći po ovim imenima, neumoljiva smrt zadala je našem družtvu osjetljiv gubitak. Pokojni Regvart bio je član družtva od dana njegova osnutka. Pokojni Franjo Gorničić pristupio je odmah po osnutku u naše družtvo. Redovito i marljivo je pratio družtveni rad, naročito je bio stalan gost naših družtvenih izleta, kojom zgodom je uviek imao stalno predbrojeno mjesto u autobusima. Bio je član narodnog odbora. Na smrt grad. načelnika viteza Ivana Wernera, osvrnuli smo se obširnije na uvodnom mjestu ovog broja.

SJEDNICE UPRAVNOG ODBORA: Dne 2. svibnja t. g. održana je sjednica Upravnog odbora, na kojoj su primljeni ovi članovi i to: Golubić Gustav, častnički zamjenik, Golubić Dragutin, eonolog-ekonom, Plavec Ivan, poštanski činovnik, svi kao redoviti. Kao podupirajući primljeni su: Beroš Marija, privatna činovnica, Kalin Antica, učiteljica i Lovrenčević Stjepan, postolarski obrtnik. Na istoj sjednici odobren je kup zemljišta u Jarunu, u površini od 433 hvata, koje je razparcelirano na 6 gradilišta. Zemljište je na kraju sela Jarun, a leži uz potok Vrabče. Kod gruntovnog prenosa tog zemljišta na Družtvo Zagrebčana, uložio je mnogo truda družtveni podpredsjednik dr. Franjo Devide, a sve bez ikakove nagrade, pa mu je Upravni odbor izrekao svoju zahvalu.

Dne 30. svibnja ove god. održana je odborska sjednica, na kojoj su primljeni ovi novi članovi: Bertić Branka, udova savjetnika, Doršić Franjo, poštanski činovnik, Magdić Marija, ravnateljica ženske srednje škole, Sinković Andrija, glasbilarski obrtnik, i Zrnc Većeslav, nadčinovnik Slaveksa d. d., a svi kao redoviti.

Dne 16. lipnja održana je odborska sjednica, na kojoj su primljeni ovi novi članovi i to: Matko Janko, urar i draguljar, Tölg Ruža, udova šumarskog nadsavjetnika, i dr. Filip Popp, evangelički župnik i biskup, svi kao redoviti. Na istoj sjednici zaključeno je u subotu dne 1. srpnja t. g. u dvorani Hrvatske radničke komore, u 7 sati na večer prirediti koncertno i vedro veče. Sastav umjetničkog razporeda povjeren je redatelju Državne opere i družtvenom članu gosp. Milanu Šepcu, koji je svoju suradnju izveo na obće zadovoljstvo, te se baš njemu ima zahvaliti da je ta zabavna veče tako liepo uspjela.

Dne 5. srpnja t. g. održana je sjednica Upravnog odbora, na kojoj su primljeni ovi članovi: Jelačić pl. Bužinski Ivica, pukovnik, Lisičar Milka, udova javnog bilježnika, Pukšec Josip, redatelj Državnog kazališta, Kruz Velimir, kapetan duge plovidbe, Zgorelec Slavko, pristav Računarskog dvora, i Čop Srećko, absolvent medicine, svi kao redoviti.

Na sjednici Upravnog odbora 25. srpnja primljeni su za redovite članove družtva: Devide Vladimir, bravarski obrtnik i Seunik Zlatko, viećnik banskog stola u miru. U istoj sjednici kooptirani su za družtvene odbornike: Vlado Andrašević, ravnatelj Prve hrvatske štedionice, i Josip Krčelić, tvorničar. Pošto je prvi podpredsjednik našeg družtva vitez Ivan Werner preminuo, to je na istoj odborskoj sjednici, za prvog podpredsjednika izabran g. dr. Franjo Devide, a za drugog Vlado Andrašević.

NAŠA PRIREDBA U RADNIČKOJ KOMORI. Na sjednici odbora od 5. srpnja t. g. odobren je obračun za našu priredbu, koju smo dne 1. srpnja t. g. imali u dvorani Hrvatske radničke komore, a pod naslovom koncertno i vedro veče. Ova je priredba bila vrlo dobro posjećena, a izvedeni razpored i po svojem sadržaju i po svojoj zivedbi, bio je na visini u svakom pravcu. Razpored je sastavio naš član g. Milan Šepec. U izvedbi su sudjelovali prvi članovi Hrvatskog državnog kazališta, opere i operete, a isto tako i prvi naši komičari: Hržić Drago, Grozaj Vera, Cvjetičan Ruža, Šepec Milan, Šoštarko Drago, Šir Zlatko, Ražem Deša, Radmanović Marta, Dubajić Dean, Cilić Gustav, Laurenčić Jozo, Midžor Slavko i Šembera Borivoj. Osim ovih nastupile su i ove naše priznate koncertne pjevačice poznate sa Krugovalne postaje gđice Hanžek Janja i Koritić Draga, koje su više puta nastupale i u razporedima na našim redovitim sastancima. Ovi omiljeli umjetnici na toj priredbi primili su veliko odobravanje.

PREDLOG, DA ZA GRADSKOG NAČELNIKA I ZASTUPSTVO BUDU IMENOVANI ONI ČLANOVI STALIŠKIH POSTROJBI, KOJI SU U ZAGREBU ZAVIČAJNI. Povodom odredbe od 22. srpnja t. g. kojom je prema § 2. iste propisano, da za gradskog načelnika, donačelnika i gradske zastupnike Obćine slobodnog i kraljevskog glavnog grada Zagreba, mogu biti predloženi, a prema tomu i imenovani oni pripadnici staležkih i drugih postrojbi, koji su u Zagrebu zavičajni, ili koji borave na njegovom području neprekidno najmanje tri godine, na predlog g. ravnatelja Vlade Andraševića zaključio je Upravni odbor družtva u svojoj sjednici dne 25. srpnja t. g. da se na Poglavnika Nezavisne Države Hrvatske upravi predstavka,

u kojoj Družtvo Zagrebčana moli, da se za navedene dužnostnike mogu imenovati samo oni pripadnici postrojbi, koji su u Zagrebu stekli zavičajno pravo ili koji na području ovoga grada borave neprekidno najmanje kroz 10 godina, pa kao takovi poznadu komunalne potrebe grada i njegovog građanstva. Predstavka je sastavljena i dovoljno obrazložena, te dne 3. kolovoza t. g. po predstavnicima družtva i to: podpredsjedniku g. Vladi Andrašević i tajniku gradskom senatoru g. Stjepanu Stiegleru predana državnom Savezničaru prof. dr. Ivanu Oršaniću. G. Savezničar predstavku je primio te je izjavio, da mu je drago, da se Družtvo Zagrebčana za ovu stvar zanima i izrekao svoje uvjerenje koje je stekao iz dosadanjih predloga raznih staležkih saveza da svi žele, da u gradsko zastupstvo dođu oni i onakovi građani grada Zagreba, koji će sigurno moći svojim znanjem i stručnom spremom i sposobnošću koristiti interesima grada Zagreba i njegovih građana.

UMJETNIČKI NADZOR NAD NAŠIM PRIREDBAMA. Pošto se je događalo na redovitim sastancima da su u razporedima izvađane i takove točke koje nisu bile u skladu s naslovom predavanja te večeri, a naročito je to opažano kod spomen večeri priređene za naše zaslužne kulturne radnike, to je Upravni odbor u svojoj sjednici od 5. srpnja t. g. zaključio, zamoliti našeg člana i redatelja Državnog kazališta g. Dragu Hržića, da on za svaku takovu prigodu ima odobriti razpored prije, nego se pristupi izvedbi. G. Hržić se je toj molbi rado odazvao, pa će se u buduće u smislu toga zaključka postupati.

SPOMEN VEČE ZA DRAGUTINA HIRCA. Dne 19. travnja o. g. priredili smo spomen veče za poznatog i zaslužnog kulnog radnika i našeg prvog putopisca prof. Dragutina Hirca, a povodom 90. godišnjice njegovog rođenja. Priredba je bila liepo posjećena. Od strane pokojnikove rodbine bio je prisutan sin prof. Miroslav Hirc, dekan i redoviti profesor poljodjelsko-šumarskog fakulteta Hrvatskog sveučilišta i više ostalih članova obitelji. O naučnom radu pokojnika govorila je gđa Danica Jerand, koja je u svojem liepom i izcrpnom govoru prikazala sav naučni rad pokojnika, pa je njezino predavanje primljeno sa velikim odobravanjem. Poslije toga izveden je umjetnički razpored, u kojem je sudjelovala članica Državnog kazališta gđica Srebrenka Jurinac, koja je uz pratnju Berislava Klobučara odpjevala od Matza »Moja ljubav«, od Zajca »Domovini i ljubavi«, a Mato Grković kasnoslovio je jedan odlomak iz Hirčeva djela, sve uz odobravanje prisutnih, pa je time ova kulturna priredba i zaključena.

PREDAVANJE O ZASLUŽNIM GLUMCIMA IZ PROŠLOSTI. Dne 25. travnja o. g. održao je nestor hrvatskih glumaca i ravnatelj kazališta u miru, g. Mihajlo Marković u našim prostorijama predavanje o našim zaslužnim glumcima iz prošlosti. Naročito je u svojem obširnom i veoma zanimljivom predavanju prikazao, kako je s našim velikim i zaslužnim glumcima, kao što su bili Andrija Fijan, Marija Ružička-Strozzi i drugi, prije 50 godina krčio se put hrvatskoj materinskoj rieči u našoj Istri i njenim gradovima Trstu, Poli i drugdje, putem kazalištne umjetnosti. Zatim u onim djelovima naše Dalmacije, koji su bili izvrgnuti uplivima raznih odroda u službi Italije. Djelovanje naših umjetnika kao i njihovog umjetničkog predstavnika u osobi našeg zaslužnog predavača, urodile su liepim uspjesima u širenju naše narodne sviesti u tim krajevima, o čemu nas je predavač uvjerio navodima iz raznih listova i časopisa onog vremena. Predavaču priređeno je odobravanje. Poslije predavanja odpjevala je gđica Vera Grozaj uz pratnju maestra Antuna Gnezde napjev iz opere »Ero s onog svieta« od Gotovca, i napjev »Mimi« iz opere »La Boheme«. Drago Šoštarko uz istu pratnju napjev iz opere »Traviata« od Verdia, i »Popevke« od Taclika, a gđa Julija Hefer krasnoslovila je pjesmu »Zagrebu« od našeg velikog umjetnika i opernog pjevača g. Marka Vuškovića, pa je svima priređeno odobravanje.

RAD DRUŽTVA ZAGREBČANA IZ PROŠLE GODINE U SLIKAMA. Dne 2. svibnja o. g. održao je naš član g. Ljudevit Griesbach u našim prostorijama veoma uspjelo i dobro posjećeno predavanje pod gornjim naslovom. Predavanje je bilo popraćeno s projekcijama u naravnim bojama. Predavač nam je u prvom redu prikazao naše izlete na Sljeme, Mariju Bistricu i Stubičke Toplice u prošloj godini. Zatim smo vidili cieli tok naše proslave 100-godišnjice osnutka perivoja Maksimir, koju smo proslavi bili priredili dne 8. rujna 1944. Predavač je svim tim našim priredbama prisustvovao i tom prilikom snimao svojim svjetlopisnim aparatom sve zanimljivije skupine, što mu je podpuno uspjelo. Prikazivanje, naročito ono o Maksimiru učinilo je na sve prisutne ugodan dojam, pa je marnom predavaču priređeno odobravanje. Poslije toga odpjevao je daroviti učenik gđe Mitrović mladi Josip Šutej od Vilhara »Rasti, rasti ružo moja« i od Taclika »Kaj«, uz glasovirsku pratnju gđe Sofije Deželić-Eder. Gđa Ada Paspa odpjevala je od Ive Kalinskog »Po dragom kraju«, od Gotovca »Žalba na zemlju«, od Odaka »Uzdah« i od Matza »Koliko sam Ti govorila dragi«, uz istu glasovirsku pratnju. Izvađači nagrađeni su zasluženim odobravanjem.

PREDAVANJE GĐE ZAGORKE U NAŠEM DRUŽTVU. Dne 9. svibnja o. g. održala je naša članica i poznata hrvatska novinarka i spisateljica gđa Zagorka predavanje u našem družtvu, pod naslovom »Figurice na pisaćem stolu«. Kao za svako predavanje gđe Zagorke tako je i za ovo bilo veliko zanimanje, te je dvorana bila dubkom puna. Gđa Zagorka je na vrlo zanimljiv i njoj prirođen način prikazala kako ona stvara svoje romane. Spisateljica je u obliku veselog eseja prikazala, kako su znamenite figurice na pisaćem stolu francuzkog pisca Dumasa »posudili« domaći šaljivdžije i jalnuši, i prenieli ih na njazin radni stol, šireći uz to među čitatelje čudne priče, kako ona tobož pomoću tih figurica i došaptavanja duhova, a ne svojom prirođenom sposobnošću, t. j. nadarenošću, marljivošću i ljubavlju za hrvatsku i zagrebačku prošlost, stvara svoje romane. Zagorka se prema svojim mnogobrojnim čitateljima smatra obvezanom, da im još za svog života prikaže, kako dolaze na sviet njezini romani i kako oni tehnički nastaju. U tom dielu svojeg veoma zanimljivog predavanja spisateljica je potanje opisala svoje velike studije i pripreme nakon što dođe na ideju, koju treba obraditi, i dati joj glavni naslov romana za obradbu, u kojoj svojom marljivošću i ljubavlju za svoje znanje te ponosom na hrvatsku prošlost, neumorno obrađuje glavne junake svojih romana ucjepljujući im svoju dušu i svoje srdce, dok isti u pravoj svojoj slici ne ugledaju svjetlo svieta pred očima njenih čitatelja. U tom dakako dobar udio imade i njena bujna i pjesnička fantazija.

Glavni junaci njezinih romana, u mjesto nje govore sadanjim i budućim naraštajima onako od srdca k srdcu kakav je idealni Hrvat njekoć bio i kakav mora ostati, ako hoće da ostane svoj i na svojem. Ovo srdačno prikazivanje naše Zagorke primljeno je sa svelikim odobravanjem prisutnih.

Nakon toga izveden je kratak umjetnički razpored, u kojem je prof. dr. Marijan Jazbec uz pratnju gđe Anke pl. Gvozdanović-Grabarske odpjevao od J. Masseneta »Le roi Lahore«, od Mozarta »Recitativ« i ariju grofa iz opere »Figarov pir«, te od Nikole Fallera »Tu dormais«. Članica Državne opere gđica Lukrecija Pramberger uz istu pratnju odpjevala je od Čajkovskog »Romancu Pauline« iz opere »Pikova dama« i od Odaka »Međimurska«. Konačno naš priznati pianista Stanislav Opermann izveo je na glasoviru od Liszta »Valse impromptu« i »L'orage«, te od Chopina »Scherzo«. Umjetnicima priređeno je zasluženo odobravanje.

VAŽNOST OBSTANKA ŠUMA U OKOLICI ZAGREBA. Dne 16. svibnja t. g. održao je sveučilištni docent dr. M. Anić u našem družtvu predavanje pod gornjim naslovom. Predavač se u prvom redu osvrnuo na šume u najbližoj okolici Zagreba, te šume na Medvednici i Samoborskoj gori. Pored izravnih koristi što ih imademo od šuma, predavač je naročito iztakao velike koristi koje zagrebačko građanstvo od tih okolištnih šuma ima, naročito u zdravstvenom pogledu. U daljnjem razlaganju prikazao je vanredno povoljan utjecaj šuma na podneblje i pravilno oticanje vode sa uzvisina zagrebačke okolice. Šume štite Zagreb od vjetrova i oluja, te od odrona zemlje i od poplava. One su najbolje čuvarice naših vrela i izdašnosti naših potoka. U daljnjem razlaganju predavač je iztakao, kako zagrebačko građanstvo nedjeljom i blagdanima čezne za šumama i prirodom u obće, a zatim je spomenuo one stare šume, koje su u okolici Zagreba već izkrčene kao: šuma u Dubravi, Grmoščica, Jarun i t. d. Konačno je predavač u svom predavanju iztakao potrebu čuvanja šume u Perivoju Maksimira od daljnjeg uništavanja, da se tako spasi ta velika tekovina iz davnih vremena, za sadanje i buduće naraštaje. Predavač je nagrađen odobravanjem.

Poslije predavanja izveden je kratak umjetnički razpored, u kojem je Željko Haberštok krasnoslovio pjesmu »Vir« od Augusta Šenoe, a gđica Nada Gerašić svojim ugodnim i liepo školanim glasom uz pratnju Vlade Seljana odpjevala od Čajkovskog: »Tko moju čežnju zna«, od Gotovca »Sjaj mjeseče« i »Niesam znala« i od Taclika »Kaj«. Umjetnica nagrađena je zasluženim odobravanjem.

Gđica Gerašić razpolaže liepim glasom i vanrednom školom, zato bi bilo poželjno da više puta javno nastupi i pred obćinstvom, a ne samo na Krugovalu. Njene umjetničke sposobnosti dolazile bi do slobodnijeg i većeg izražaja.

SPOMEN VEČE ZA DRA FRANJU RAČKOG. Dne 23. svibnja t. g. priredili smo spomen večer za zaslužnog katoličkog svećenika i velikog kulturnog radnika dr. Franju Račkog, povodom 50-godišnjice obljetnice njegove smrti. Od pokojnikove rodbine bili su prisutni naši članovi g. Ivo Milošević i g. Franjo Dvoržak. O životu i radu kanonika dra Račkog govorio je sveučilištni profesor dr. Rudolf Horvat, koji je u svojem liepom i izcrpivom predavanju ocrtao plodni rad na poviestnom i kulturnom polju, iztakao njegov čvrsti značaj i domoljublje kao i veliko nastojanje, da svoju domovinu Hrvatsku što više prosvjetno i kulturno podigne i slogom njenog naroda na političkom polju učini slobodnom i sretnom. Predavač je naveo sva ona veća djela što ih je stvorio, a iztakao je i to, kako je Rački uza sav svoj rad dospjevao i na to, da se kao gradski zastupnik kroz 15 godina bavi i komunalnim pitanjima grada Zagreba. Stajao je na čelu odbora za gradnju palače bivše Jugoslavenske, a sada Hrvatske akademije, kojem zavodu bio je sve do svoje smrti predsjednikom. Predavač je nagrađen odobravanjem. Poslije toga izveden je umjetnički razpored, u kojem je gđa Ivana Herak-Flumianni uz pratnju gđe Lole Štauduar odpjevala od Gotovca »Zašto smo se sreli«, od Hatzea »Majka« i od Taclika »Kaj«, a mladi đak gđe Mitrović Krunoslav Turkulin uz istu pratnju od Dugana »Protuletje«, od Hatzea »Serenada« i od Dugana ml. »Čarna goro«. Sve ove priredbe nagrađene su zasluženim odobravanjem.

SPOMEN VEČER ZA EUGENA KUMIČIĆA. Dne 30. svibnja t. g. priredili smo spomen večer za našeg hrvatskog pisca i političara dra Eugena Kumičića, povodom 40-godišnjice njegove prerane smrti. O životu i radu pokojnika govorio je prof. dr. Ljubomir Maraković, koji je naveo sva Kumičićeva književna djela i rodoljubne romane iz hrvatske prošlosti. Naročito je iztakao ona djela, koja je Kumičić posvetio svojoj užoj domovini našoj Istri, ta ona je već po svojem položaju osuđena, da podržava vječnu borbu protiv talijanske nasrtljivosti i premoći. Predavač je u daljnjem razlaganju spomenuo i ona književna djela Kumičića, u kojima je on iz suvremenog gradskog života prikazao u drastičnim bojama pokvarenost nekih t. zv. viših krugova i iztakao ih kao krivce za raztrovanost hrvatskog političkog života. Predavač je opisao Kumičićev čelični značaj i osobno poštenje u radu i političkom djelovanju za slobodu i nezavisnost Hrvatske.

Predavaču je priređeno odobravanje. Poslije toga izveden je kratak umjetnički razpored, u kojem je gđa Darinka Čanić odpjevala od Matetić-Konjgov »Pod Učkom kućice biele«, od Berse »Leh duš dan« i od Gotovca «S dragim u sviet«, a Krunoslav Turkulin ariju Valentina iz opere »Faust« od Ch. Gounoda, a sve uz pratnju Vlade Seljana. Izvađačima je priređeno odobravanje.

PREDAVANJE Dr. FRANJE BUČARA. Dne 6. lipnja o. g. održao je naš poznati predavač i kulturni radnik dr. Franjo Bučar u našim prostorijama predavanje pod naslovom »Moje prvo putovanje na sjever pred 50 godina«. Predavač je u uvodu svojeg predavanja spomenuo, kako je tada sa svo[illegible]rofesorskim drugom Srećkom Bošnja[illegible]ćem na poticaj tadanjeg odjelnog pred[illegible]nika za Bogoštovlje i nastavu dra Ise K[illegible]njavija bio izaslan na visoku Centralnu gimnastičku školu u Štokholm sa zadaćom, da tamo prouče švedsku gimnastiku i športove, a zatim da to nakon povratka i stečenog izkustva uvedu u hrvatske srednje škole.

Nakon toga je predavač na vrlo zanimljiv način opisao putovanje kroz Kopenhagen i Molmö u Štokholm, kojeg je prikazao po njegovom razvitku iz onog doba, te kasnije, sve do danas. U nastavku svojeg predavanja opisao je svoj boravak u Švedskoj, upoznavanje tamošnjih kulturnih ustanova i znamenitih ličnosti iz kulturnog života tog naprednog naroda.

Sadržaj ovog zanimivog predavanja bio je objavljen u zagrebačkim listovima, a »Nova Hrvatska« doniela ga je u podpunosti i sa nekojim slikama. Predavanje je bilo popraćeno sa projekcijama. Predavač nagrađen je zasluženim odobravanjem.

Nakon predavanja je gđa Ljerka Šimić uz pratnju gđe Lole Štaduar odpjevala od Griega »Ja Te ljubim« i »Sovejginu pjesmu«. Gđa Melita Lorković izvela je umjetnički na glasoviru od Polugrena. »Ples iz zapadne Finske« i »Karelijski ples«, te od Sobeliusa »Cvijet«. Umjetnici nagrađeni su odobravanjem.

SPOMEN VEČER ZA DRAGANA VITEZA TRNSKOG. Kao zadnju priredbu ove godine prije nastupa ljetnih praznika imali smo dne 13. lipnja o. g. spomen večer za našeg dragog i nezaboravnog ilustrisimusa Dragana viteza Trnskog, a što je palo na prvu godišnjicu njegove smrti. Od strane rodbine bili su prisutni: nećak mu g. Mladen Trnski, odsječni tajnik u Ministarstvu oružanih snaga, i zet mu Kurt barun Alnoch sa kćerkom Vandom. O životu i radu pokojnika kao upravnog činovnika govorio je g. Milutin Mayer, koji je s pokojnikom službovao u kotaru Križevci. Gosp. Mayeru je od onda, pa sve do njegovog imenovanja velikim županom i kasnijim vladinim povjerenikom, do u tančine poznat Trnskijev rad na upravnom, prosvjetnom i kulturnom polju, isto tako bilo mu je poznato veliko Trnskijevo rodoljublje.

Predavač je najprije osvietlio poznate nemire iz kotara Križevci, u kojim je Trnski postupao kao pravi rodoljub i prijatelj tamošnjeg pučanstva, sa mnogo obzira i uviđavnosti, štedeći zavedeni narod od krvoprolića, što mu je podpuno i uspjelo, ma da su njegovi protivnici htjeli dokazati protivno. Zatim je predavač ocrtao Trnskijev rad kao upravnog činovnika na svima poljima narodnog života, zatim njegovo službovanje kao vladinog tajnika u odjelu Zem. vlade za bogoštovlje i nastavu, te njegov rad kao velikog župana. Trnski je u velike podizao pučke škole, podizao pomoći za crkve, posvećivao veli-

ku brigu občinskim upravama, stočarstvu te narodnom gospodarstvu u obće. Govornik je konačno iztakao njegovo sudjelovanje u privrednim ustanovama u Zagrebu, i njegovu veliku pažnju prema Družtvu Zagrebčana, kojemu je u zadnjih nekoliko godina pripadao dušom i tielom, posjećujući družtvene sastanke, priredbe i izlete, pa je zato među članovima i članicama bio veoma obljubljen. Predavač je za svoje uspjelo predavanje nagrađen odobravanjem.

Poslije toga krasnoslovila je gđica Nada Gregurić pjesmu pokojnikovog oca »Pastirka«, g. Andrija Gerašić od Kranjčevića »Pred Baščanskom pločom« i od Domjanića dvije pjesme, g. Dragutin Fiala odsvirao je na guslama uz pratnju g. Vilka Petrovića od Godarde »Bercense« i od Raffe »Cavatinu«. Član kazališta Ante Kraljević krasnoslovio je od Galovića »Hrvatskoj«, a zatim je naš omiljeli Vilko Jelinek uz pratnju Vilka Petrovića odpjevao od Prejca »Vu plavem trnaci« i »Peharček moj« a gđica Deša Ražem od Lehara »Taj cieli sviet živi za ljubav« i od Paljetka »Fala«. Izvađačima priređeno je odobravanje.

NAŠ IZLET NA SLJEME. Dne 16. srpnja 1933. dakle pred 11 godina, obavljena je posveta oltara u kapelici Majke Božje na Sljemenu. Povodom toga maloga jubileja, priredili smo u nedjelju dne 16. o. mj. za svoje članove i članice izlet autobusom na Sljeme. U 11 sati prije podne odslužio je preč. g. pater Müller u dubkom punoj kapelici svetu misu i održao prigodnu propovied, u kojoj je iztakao svete moći i milosti Gospe od Karmela i ujedno naše Majke Božje Sljemenske, te spomenuo kulturnu misiju Zagreba i Zagrebčana.

Poslije obavljene pobožnosti bio je zajednički objed kod družtvenog člana Mirka Petanjek, u Domu gradskih činovnika. Tom prilikom pozdravio je družtveni predsjednik dr. Tomo pl. Cuculić-Bitorajski sve prisutne i zahvalio se g. patru Mülleru na značajnoj propoviedi. Izletnici su već oko 7 sati, a neki još i prije morali ostaviti naše romantično Sljeme žaleći ujedno, da je užitak gore bio tako kratkotrajan.

PREDAVANJE DRA ING. BRANKA BLAŽEKOVIĆA. Dne 26. rujna t. g. održao je na našem družtvenom sastanku predavanje gosp. dr. ing. Blažeković, pod naslovom »Dali je život vječan«. Već sam naslov tog predavanja privukao je mnogo slušača, pa su družtvene prostorije bile dubkom pune. Predavač je u svom naučnom i zanimljivom razlaganju iznio sve za život na zemlji odlučne i moćne kemijsko-biološke uplive i sastojine, koje se p[illegible]d utjecajem topline sunca u svemiru razvijaju u klice i plodove za vječni život na zemlji. Za dokaz tih tvrdnja predavač navađa mnoga imena velikih umova, [illegible] su na polju prirodne znanosti, tom [illegible]nju posvetili velika djela. Predavanje [illegible]slušano je velikom pažnjom, pa je p[illegible]avač nagrađen zasluženim odobravanjem.

Nakon predavanja odpjevala je gdja Jelka Brajša dvije skladbe, uz glasovirsku pratnju gdje Dragice Kundi. Ova izvedba nagrađena je odobravanjem.

Izdavač: »Družtvo Zagrebčana«. — Odgovorni urednik: Stjepan Stiegler, grad. senator, Brešče[illegible]skoga ulica 10 (brzoglas 22-411). — Uredništvo i uprava: Berislavićeva ul. 20/I. kat. Brzoglas 24-383. — Tiskara »Tipografija« d. d. u Zagrebu, Preobraženska ulica br. 6. — Za tiskaru odgovara Ivan Ivanković, Selska cesta br. 47.